سێیەم: ڕەخنەیێکی تایبەتی خۆم هەیە لە بەیتەکەی مەولەوی، ڕەنگە خوێنەرێکی تر بە ڕەخنەی دانەنێ، هەر جارە کە بە بەیتەکەی نالی دەگرم پتر خۆم لە ڕەخنەکەدا بە ڕاست دەزانم. حەزم بەوە دەکرد مەولەوی لە جیاتی «ڕیش - زامداریی» ئەنجامێکی تری زێدە جوانیەکەی هێنابا ناو هەڵبەست کە پێوەندیی ڕاستەوخۆی لەگەڵ عاطفە و سۆزی شاعیر و گوێگر هەبا نەک ئەو سۆز و عاطفەیە بە دوا «زامداریی»دا ببنە ئەنجامی دوەمی جوانیەکە، واتە ئەنجامی، بەو مەعنایە کە بریندار بوونەکە بەرهەمی یەکەم و کوتومتی جوانیەکەیە، پاشان لە ڕێی ئەوەوە سۆزی گوێگر هەڵدەستێتەوە وەک بەرهەمی دواکژ. بەیتەکەی نالی لەم مەیدانەدا دوو جاران بەسەر بەیتەکەی مەولەویدا زاڵ دەبێ.

جارێکیان لەوەدا کە هەڵڕژانی سۆزی شاعیر و گوێگر وەها ڕاستەوخۆ لە جەرگی هەڵبەستەوە هەڵدەقوڵێ هەر دەڵێی پێشبڕکێیەتی لەگەڵ وشە و ڕستەی هەڵبەست. تۆ کە خوێندتەوە «ڕەوشەنی دیدە بە ئینسانە کە موژدەی قەدەمت» و چاوی جیهانبینی تۆقەسەری مرۆڤت دیت کڕنوو دەبا بۆ قەدەمی هەرە پایینی یار، چ پێی ناوێ نیوەی دوەمی بەیتەکە بخوێنیتەوە بۆ مەبەسی سەر کردنی سۆزت، ڕەنگە بیر لەوە بکەیتەوە ئایا نالی چ بورکانێکی عاتیفەی بە دەستەوە ماوە بیکا بە ئەنجامی ئەم جەهەنەمە! ئاگری لەمە بەتینتر وەیا وەک ئەمە تیندار لە تەندووری چ هەناوێکدا پەیدا دەبێ لەنگەری سۆزی نیوە بەیتی یەکەم ڕاگرێ لە نیوە بەیتی دووەم ؟

جارێکی تریش بەیتەکەی نالی بەسەر ئەوەکەی مەولەوییدا زاڵ دەبێ لەوەدا کەوا نەک هەر لە سەرەتاوە سۆزی گوێگر دەجۆشێنێ، بەڵکو لەگەڵ ئەوەدا کە بە زاهیر لە پێشەوە هەموو سۆزێکی خۆی هەڵڕشتووە بەهۆی بەرزکردنەوەی «موژدەی قەدەم» بەسەر «انسان العین»دا، دێت و لە مصرەعی دوەمدا جارێکی تریش ئیفلاس بە «انسان العین» دەکاتەوە کە چاوی عادەتی خوێن و گۆشتە بەوەدا ڕادەگرێ لە بەرانبەر «دیدەیی غەمدیدەیی بیت الحزن» ئەوجا سەر لە نوێ «انسان العین»ەکە ئیفلاس پێ دەکاتەوە لە تەک «موژدەی قەدەم»دا چونکە ئەو موژدەیە خۆی بۆتە ڕووناکایی«دیدەیی غەمدەیی بیت الحزن»، بەو پێیە کات لە کات سۆز و کڵپەی هەڵبەست پتر مەشقەڵ دەبەستێ. لە پشت ئەو وێنە و واتایانەوە تارمایی وێنەیێکی تری یەکجار خەیاڵی و خولیایی و تجریدی جلوە دەبەستێ بۆ سرنجی وردبین، خەریکم نەوێرم خۆمی لێدەم نەکا، وەک جیوە، بەر پەنجەی تەعبیرم نەکەوێ وەیاخود بۆم نەچێتە ناو پەراوێزی تعبیرێکی ڕەوان و مەفهوومەوە:

زانیمان لە مصرەعی یەکەمدا «انسان العین» هەیە. لە مصرەعی دوەمدا ئیمکان هەیە شتێک پەیدا بێت کە پارسەنگی ئەم «انسان العین»ە بێ. ڕستەی «ڕەوشەنی دیدەیی غەمدیدە» مومکینە واتای «ڕەوشەنی چاوی غەمدیدە» بدات. «چاوی غەمدیدە» دەشێ تەرکیبێکی ئیزافی بێت نەک وەصفی و ماناکەی «چاوی غەمدیدەیێک - ئینسانێکی غەمدیدە» بێ لە ئینسانەکانی «بیت الحزن»، کەواتە «دیدەیی غەمدیدە» چاوی ئینسانە لە بەرانبەر «انسان العین»دا دەبێتەوە «عین الانسان». لەوەوە بەیتەکە ئەم شێوەیە بە دەستەوە دەدات «ڕەوشەنی دیدە بە «انسان العین» ـە، موژدەی قەدەمی تۆ ڕەوشەنی «عین الانسان» ـە.

بەڕاستی بەیتەکەی نالی زۆر شتی تری بە بەرەوە هەیە، هێندە دەوڵەمەندە وەک ئەوەیە چەند ئاوێنەیێک بەرەو ڕووی یەکتر ڕاگریت بە جۆرێک هەریەکەیان وێنەی ئەوانی تر بداتەوە ئیتر سەیری هەر کامێکیان دەکەیت شریتەیێکی بێ بڕانەوەی ئاوێنانی تێدا دەبینێت. من لەم چەند دێڕەدا وێنەی گشتی

ئەم «ئاوێنە ڕێزان»ەم خستە پێش چاوان لەگەڵ خورد کردنەوەی دیمەنی تێکڕای چەند ئاوێنەیێک با خوێنەریش لەلای خۆیەوە چاو ببڕێتە ئەم ئاوێنە بەندانەی نالی و تابلۆی واتایان لێ وەرگرێ بایی توانای خۆی.

من هەرگیز مەبەسم ئەوە نیە ڕەخنەی ناحەزانە وەیا بێ ڕەحمانە لە شیعری مەولەوی بگرم، کە دەزانم مەولەویی شاعیرێکە لە ڕیزی هەرە پێشەوەی شوعەرای ڕۆژهەلات دێت، نەشم ویستوە بە خۆڕایی لە نرخی بەیتەکەی کەم کەمەوە بەڵکو، بە پێچەوانە، ڕەنگە زێدە نرخ و جوانی بەیتەکە وای کردبێ بخرێتە تای تەرازووی موقارەنە لەگەڵ بەیتەکەی نالیدا کە شاکارێکە لەوانەی تاک تاک نەبێ مانەندیان چنگ ناکەوێ. دیتت پێشتر بەیتەکەم بە بەیتێکی تری نالی خۆی گرت و کردمنە نموونەی پێشبڕکێ لە مەیدانی فکری ئەریستۆکراتدا.

لەم نمایشتەی بابەتی جۆر جۆری داڕشتن و جوانی و وردیی هەڵبەست کە وەکو پێپلکە یەکیان ژووروری ئەویتر دەکەوێتەوە و پایەی بەرزتر بۆ خۆی دادەگرێت لە مەیدانی هونەری ئاخاوتن و فکری ئەریستۆکراتدا، دەگەین بەو قۆناغە باسی سەرنەرم کردنی وشە و تەعبیری سەختی تێدا بکرێ، نەرم کردنێک کە لە ناو نەرمانی شیعردا خۆی بە ڕەق و زەق نەنوێنێ. بێگومان ئەم هونەرەی مامڵەتی شاعیرانە لەگەڵ بابەتی سەختدا پلەیێکی نوێی تایبەتی بۆ خۆی هەڵدەنێ و بەرەو دەسەلات و توانای پێویست بۆ ئاخاوتن بە زمانی یەکجار پسپۆڕانە و پوختی دەربڕینی مەبەست لە قالبی ئەریستۆکراتدا، چونکە لەم جۆرە داڕشتنەدا سەرەڕای دەسەڵاتی ڕاشکان بەسەر فکری ورد و قوڵدا کە لە بەهرەی هونەری هێژایەوە پەیدا دەبێ دوو بەرز بوونەوەی تر پێویستە:

یەکەم: دەسەلات و بەهرەی هونەریی زگماک کە بوێژ دەگەیەنێ بە بانی بەرزی فکر و تەعبیری ئەریستۆکراتی عادەتی، دەبێ لە چەرخ بدرێت و مشتومالّ بکرێت تاکو نەرم و نۆلیەکەی دەگاتە ئەو ڕادەیە کە لە کاتی تێئالان و شل بوونەوەی بە دەوری کەرەستەی ڕەق و زەقی تەعبیری سەرکەشدا هەست بە زبریی و لێکخشان و پێککەوتنەوە نەکرێ کە عەیبی بنجین لە هەڵبەستدا.

دوەم: بەهەری زگماکی مشتومالّ کراو کە لایەنی «هەڵکەوتوویی» بوێژ دەگرێتەوە بە تەنها نابێتە هەلگری باری قورسی تەعبیری سەرکەش لە مەلبەندی فکری ئەریستۆکراتدا: وێڕایی هەڵکەوتوویی و بە ڕادەی ئەویش، پێویست بە «پێگەیشتن –ڕۆشنبیریی» هەیە. هەر ئەم پێگەیشتنەیە، پتر لە بەهرەی سادە، زیهن بە چڕگەنی فکر و تەعبیری سەختدا دەگێڕێت، بەلام دەرباز بوونی زیهن لەو چڕگەنە کاری بەهرە و هونەرە.

ئەم ڕاستییانە ڕاستییەکی تریان لێ هەڵدەستێ، هەروەک فەرمانی بوێژ لەم بابەتە هونەرەدا یەکجار گران و سەختە، خوێنەریش بە کەرستەی عادەتی تێگەیشتنی شیعر بڕ لە چڕگەنەکە ناکات. دەزانین زمانی شیعر کەم و زۆر زەحمەتترە لە ئاخاوتن، بەو پێیە تێگەیشتنی وەک تێگەیشتنی قسەی عادەتی نیە. لەمەوە دەزانین تێگەیشتنی فکری ئەریستۆکرات لە شیعردا جارێکی تریش سەختتر دەبێ لەچاو فکری سەراو.

پوختەی گوتە ئەمەیە تاکوو بەرهەمی فکری ئەرستۆکرات لە شیعردا تێ هەڵکشێ بەرەو بەرزایی، پێویستی بە خوێنەری زیرەکتر و پێگەیشتووتر دەبێ، یاخود بە تەعبیرێکی تر، خوێنەریش دەبێ لە فکردا ئەریستۆکرات بێ ئەگینا لە بەرهەمی فکری ئەریستۆکرات ناگا. هەر ئەم هۆیەی زەحمەتی تێگەیشتنی

بەرهەمی فکری ورد قووڵە کە بە «مجاز» پێی دەگوترێ «فکری بەرز» وەیا من لێرەدا ناوی ئەریستۆکراتی بۆ بەکار دێنم، دیاردەیێکی زۆر بەرچاو پێک دێنێت لە بازاڕی ئاڵ و گۆڕی ڕۆشنبیری، پێ بە پێی سەخت و زەحمەت بوونی ئەو فکرە کە لە بەرهەمەکەدایە کڕیار و خوێنەری لێ دەتەکێنەوە تا وای لێ دێ بەرهەمی یەکجار ورد و قوڵ لە فکری ڕووتدا، ڕاستییەکەی لە هەموو مەیدانێکی فکر و زانستدا، تاک و تەرا نەبێ کڕیاری چەنگ ناکەوێ.

من بە پێچەوانەی ئەوان ڕۆشنبیرانەی وەتەنگ دێن لە باو نەبوونی بەرهەمی نایاب، نەک هەر وەتەنگ نایێم و بەس، بەڵکو هەستی حەسانەوە دەکەم بەوەدا کە لەبەر نەبوونی بابەتی نایاب شتێکی ئاسایی و چاوەڕاوانکراو ڕووی داوە چونکە بەڕاستی سەیر دەبوو خوێنەران وروژمیان هێنابا بۆ سەر نووسینی سەخت و سەرکەش کە باوەشی بە فکری ئەریستۆکراتدا گرتبێ و لە کەمێکی نەبێ تێی ناگەن یا هەر لە هیچی، ئەوسا بیرم بۆ ئەوە دەچوو خوێنەران بە چاولێکەریی وەیا بە نیازی خۆهەڵدانەوە شتێک دەکڕن و پارە و ماندوو بوونی بۆ بە خەرج دەبەن کە سوودی لێ وەرناگرن، ئەمەش دیاردەیێکی زۆر ناسازگارە و تارمایی نەخۆشی نەفسی تێرا دیار دەکەوێ.

بە چاوی زیهنت ئەم دیمەنە بێنە بەر بینینتەوە: کتێبی «سەرمایە»ی کارل مارکس بە عەرەبی وەیا کوردی بڵاوکراوەتەوە و کڕیاری کورد و عەرەب ڕادەکەن بۆ کتێبخانان تا بیکڕن بەو بۆنەیەوە کە لەسەر مافی کرێکار دەکاتەوە لە حاڵێکدا گەلێ باسی ئەو کتێبە پسپۆڕی ئابووری و فەلسەفە نەبێ تێی ناگات چونکە کتێبەکە خۆی یەکێکە لە بەرهەمە هەرە ئەریستۆکراتەکانی فکر هەرچەند باسی کرێ و نرخی زیاد و پەتاتە و شوتیش بکات.

کڕیاری بەرهەمی ئاسان زوربەی گەلە، بەرهەمی ئاسانی ئەوتۆش هەیە هەموو گەل هەر لە منداڵییەوە تا فەیلەسووفەکانی دەبنە کڕیاری چونکە خۆشیێکی وای تێدایە هەموویان حەزی لێ دەکەن. پێم بڵێ کێ هەیە حەز لە گەپ و نوکتەی بازاڕیی وەیا مەتەڵەکانی مەلای مەشوور نەکات؟ قەشمەریاتی کتێبەکەی «الفاشوش فی حکم قراقوش» لە پاشاوە تا گەدا پێوەی دەگەشێتەوە، ڕەنگە ئەگەر قەرەقوش خۆشی ببیستبان لێیان ڕازی با.

گۆرانیی شایی و هەڵپەڕکێ و چیرۆکەکانی «تیغەڵماس و سەلیمی جەوهەریی» هەموو کەسێک حەزیان لێ دەکات. هەر ئەو کەسەی کە دڵ تەنگە لەبەر کزی بازاڕی بەرهەمی بایەخدار بۆ خۆی کڕیاری گەلێک لەو بەرهەمانەیە کە بە سەرەتایی و منداڵانەیان دا دەنێ. بڕیاری سروشتە بە کەیفی من و تۆ نیە تا خۆراک چەورتر بێ میعدەی ساغتر و بەهێزتری دەوێ، ئەرک و مەسرەفی لێنانیشی پترە لە هی خۆراکی ڕەشەشێو. شۆڕشگێڕێکی وەک لینین ناو ناوە عوزر دێنێتەوە لە بەکارهێنانی نووسینی زەحمەت کە زوربەی خەڵق تێی ناگەن لەبەر ئەوە کە بابەتی نووسینەکە خۆی لە خۆیدا زەحمەتە و ئاسانکردنەوەی لە توانای نووسەردا نیە.

لینین کە ئەم عوزرە دێنێتەوە بۆیەیە کە پێشەوای زوربەی میللەتێکە لە بازاڕی سیاسەتدا و دەبوو بە زمانێک باخێوێ کە ئاسان بێ، ئەگەر زانایێکی ڕیازیات وەیا ئاسمان وەیا ئاتۆم با ناچاری عوزر هێنانەوە نەدەبوو. کەواتە خۆ لادانی خوێنەری عادەتی لە بەرهەمی فکری ئەریستۆکرات نە سووچی خوێنەرە نە هی بەرهەمەکە. بەڵام لێرەدا ڕووی گلەیی دەکرێتە خوێنەر کە هات و بێ سێ و دوو بکەوێتە دژی بەرهەمی ڕەسەن و لە دژایەتیەکەشی بەردەوام بێ. گلەیی ناکرێ لە قوتابیێک خۆی لە کۆلیجی طب

نەدا لەبەر قورسی دەرسەکانی بەڵام مافی ئەوەی نیە بکەوێتە دژی طب و داوا لە خەڵقیش بکا ڕووی تێ نەکەن. مەسەلە مەشوورەکەی «ڕێوی دەمی نەدەگەیشتە ترێ دەیگوت ناتخۆم ترشی» بە ڕۆشنبیر ڕەوا نیە. مەردی نەزان و نەخوێندەوار هەرچی وڕێنەی سەروبنە بیان کات لێی بە عەیب ناگیرێ، بەڵام کام گلەیی قورسە ئەوەیان لە ڕۆشنبیر دەکرێ کە پێی داگرت لە پەسەندکردنی ئەو بەرهەمانە کە لە ڕێکار «مستوی»ی تێگەیشتنی ئەون و بەس.

ڕۆشنبیر دەبێ تەکان بدا سەرەوژوور بۆ تێگەیشتنی ئەو بەرهەمانە کە لە ئاسۆی بڵندڕوانینی ئەو بەرزترن نەک ئاسۆی بەرز دیتن و زانین تاوانبار بکات. ئەگەر بتوانین پەلە نەکەین لە بڕیارەکانمان، ئەمانەی لێرەدا دەیانڵێم هەموویان شتی زۆر ئاسایی و سەرەتایین و هی نەسەلماندن نین. بە نموونە دەڵێم ئەو ڕۆشنبیرەی پەلە دەکا لە تاوانبارکردنی بەرهەمی لە فکری خۆی بەرزتر، ئاگادار نیە لەوە فکرەکەی خۆی ساڵە و ساڵ بەرزتر دەبێتەوە و لە هەر بەرزتربوونەوەیێکدا ماوەیێک دەبڕێ لە هەستکردن بە هەڵە بوونی تاوانبار کردنی فکری بەرز چونکە بێگومان ئەو بە دڵیدا نایێت بەرزتربوونەوەی خۆی تاوانبار بکا لەبەر تیشکی فکرە نزمەکەی پار و پێراری، دەوجا کە حاڵ وابێ هەر نەختێک پتر لە مەسەلەکە ورد بێتەوە دەبینێ تاوانبار کردنی فکری بەرز لە بنەڕەتادا تاوانێکی گەورەیە وەیاخود هەر نەبێ نەزانینێکی گەورەیە.

ڕۆشنبیر لە گلەیی ڕزگار نابێ بەوەدا قۆناغ بە قۆناغی تێهەڵکشانی خۆی بەزەیی بۆ فکری بەرز بجوڵێتەوە و بایی ئەو تێهەڵکشانە حورمەتی فکری بەرز بگرێ چونکە ئەوسا هەم شێوازەی «ڕێزی مەرحەلی» بۆ فکری بەرز لە نێوان تێکڕای ڕۆشنبیراندا دەبێتە دیمەنێک کە دەشێ پێی بگوترێ «چەرخ و فەلەکی ڕێز گرتن» بەو مانایە کە هەر بابایەک بە حوکمی باری زیهنی و نەفسی خۆیەوە لە جۆلانەی سەرەوژوور چوون و بەرەوخوار هاتنی ئەو ڕێزگرتنەدا دەبێ.

ئەوەی ڕاستیش بێ، جۆلانە و چەرخ و فەلەکی ڕێز گرتن لە مەیدانی فکر و سیاسەتدا شتێکی زۆر بەرچاوە لە ژیانی ڕۆژانەماندا نەک هەر لە پەراوێزی تاکاندا بەڵکو بە گەز و گرێی نێوان دەوڵەتانیش: بۆ خۆت دەبینی تەرمۆمەتری ڕێز و خۆشەویستی لە چ هاتوچۆیەکدایە بە پێی کات و سەعات و باری بەرژەوەند و سوود و زیان. گەلێک جاران ڕێزلێگیراوێکی دوێنێ، کە باری دالەنگا، ڕۆژانی ڕێزلێگرتنیشی تاوانبار دەکرێ و چاکەکانی پار و پێراریشی لێ بە خراپ دەگەڕێ. بە تەعبیری پۆکەرچیان بە ڕێست دەگەڕێنەوە سەر ڕابردووی. چەند خۆشە ڕۆشنبیریی لەم تەڵەکەبازییە و کاری مەیموونانە ڕزگار بووبا، ڕزگار بوونیشی بە من و تۆ دەکرێ کە لە ڕاستیشدا ڕزگار بوونی من و تۆیە. خۆ ئەگەر ڕێشمان نەبوو دەستێک درێژ کەین بۆ ڕزگارکردنی ڕۆشنبیری ئەوەندەمان پێ دەکرێ یارمەتی تەڵەکەباز نەدەین و لاتەریک بوەستین. ئەگەر لاتەریکیش زەحمەت بێ هێندە هەر دەمێنێتەوە پاڵ بە خۆمانەوە نەنێین بەرەو تەڵەکەبازی:

شاهی کە نەبێ ڕادەبوێرین بە فەقیری
بۆ ئەهلی قەناعەت لە پلاو خۆشترە داندۆک

بەیتە واتا سەخت و وشە و ڕستە سەرکەشەکانی نالی لەم مەیدانەی فکری ئەریستۆکراتدا دوا پلەی پەیژەی سەرەژوور چوونی شاعیرەکانی کورد پێکدێن کە ئیتر بوارێکی زەحمەتتر نیە شاعیرێکی کورد لێی پەڕیبێتەوە. لەم مەیدانەشدا نالی خاوەن ماڵە نەک میوان، واتا بەشێکی بەرچاوی شیعری نالی لە پلەی بەرزی و سەختیدایە نەک چەند بەیتێکی. هەموو شاعیرێک بە نیازی سەپاندنی شاعریەتی خۆی چەند جارێکان ئەسپی زمانی لە مەیدانی مەتانەتی وشە و واتادا تاو دەدا ئیتر یا بە ساغی لێی دەردەچێت یا تێیدا دەگلێت و دەگەڕێتەوە بۆ مەفتەنی هەمیشەکاتی خۆی کە هەڵبەستی زادەی دەسەڵات و چاپووک سواری عادەتی خۆیەتی. لە تاک تاکە بەیتی خۆنیشاندانداندا شاعیر دەبێتە میوان، پێشیەوە دیارە لەو بەیتانەدا جل و بەرگ و وڵاخی خوازرایەوەی بەکارهێناوە. ئەم فەرقەی نێوان نالی و شاعیرێکی تری کورد لە لایەن دەسەڵاتی بەکارهێنانی وشە و ڕستە و واتای زەحمەت و سەرکەشەوە هەر خۆیەتی بە دیار دەکەوێتەوە لە مەیدانی هەڵبەستی ئاسان و ئاساییدا: نالی کە لە ڕەوەزی سەختی واتا سەرکەوێ و لە بواری خوڕی تەعبیردا بپەڕێتەوە، دیارە لە دەشت و نەرمانان و بەناو تەنکاواندا بە گەپ و شۆخیەوە ڕێگە دەر دەکات. ئەم ڕاستیە چرایەکە کە لەبەر تیشکی ئەودا نالی ئەم برە شیعرەی گوتوە:

طبعی شکرباری من کوردی ئەگەر ئینشا دەکا
ئیمتیحانی خۆیە مەقصودی «لە عەم داوە» دەکا
یا لە مەیدانی فصاحەتدا بە میسلی شەهسوار
بێ تأمل بەم هەموو نەوعە زمانی ڕادەکا
کەس بە ئەلفاظم نەڵێ خۆ کوردیە خۆ کردیە
هەرکەسێ نادان نەبێ خۆی طالبی مەعنا دەکا
بێتە حوجرە پارچە پارچەی مسوەدەم بکرێ بە ڕوح
هەرکەسی کوتاڵ و پارچەی «بێ بدل» داوا دەکا
شیعری خەڵکی کەی دەگاتە شیعری من بۆ نازکی
کەی لە دقەتدا پەتک دەعوا لەگەڵ هەودا دەکا

دوا بەیتی شیعرەکە لە کۆتایی مەصرەعی یەکەمیدا لە جیاتی «بۆ نازکی» لە هەندێ نوسخەدا «ئەی نالیا» نووسراوە. ئەگەر وەهاش بنووسرێ واتای «بۆ نازکی» لە دەست نادرێ چونکە «کەی لە دیقەتدد...» ئەو مانایە تێ دێنێتەوە.

لە مەصرەعی دوەمی بەیتی یەکەمدا «لە عەم داوا»م خستە ناو کەوانەوە چونکە یەکدوو جۆر خوێندنەوە و واتای هەیە: دەشێ «لە عەمددا- عەمدەن» بێت مومکینیشە بە نەختێک زار پەلکردنەوە بکرێتە «لە عام داوە...». هەروەها وشەی «لە عەم» هەڵدەگرێ «لعم»ی عەرەبی بێ بە واتای لیکی زاری مرۆڤ کە ئەویش نەختێکی خۆ پێوە ماندوو کەیت جێگەی بۆ لە بەیتەکەدا دەدۆزیتەوە.

لەم هەڵبەستەدا نالی لە هەست کردن بە پۆپی دەسەڵاتی خۆیەوە تێمان دەگەیەنێ ئەو کە بە کوردی شیعر هەڵدەبەستێ بە ئانقەست کەرستەیەکی ئاسانی ئاخاوتنی پەسەند کردوە کە زمانی دایکزایە بۆ دەربڕینی هەموو واتایێک با زەحمەتیش بێ، ئەگینا لە توانایدا هەبوو بە زمانێکی تر کە (فارسی و

تورکی و عەرەبی) یە شیعر بڵێ. تۆ سەیری بە دوا بەیتی «خۆ کوردی و خۆ کردی» دا چ بەیتێکی مەتین و بێمانەندی هێناوەتەوە کە هەموو ڕەخنە و توهمەیێکی «خۆ کردی» ڕیسوا دەکا بەوەدا کە لەو خۆکردیەدا کام هونەری دوورەدەست و سەخت و زەحمەتە ئەوی کردوە بە ناوەڕۆکی هەڵبەست و چەندین واتای جوداجودای تێک هەڵکێشاوە. من کە هێندە بە هێز و توانای نالیدا هەڵدەڵێم نابێ خوێنەر لێم بە سەهوو بچێ و وا تێبگا لایەنگیری ئەم مەدح و سەنایەم پێ دەکا.

ئەوەی ڕاستی بێ نالی خۆی لە چەندین جێگە پێمان دەڵێ پایەی بوێژیی ئەو لە چ بەرزیەک دایە و چ هونەرێکی خاریقی لە شیعردا بەکارهێناوە و چەند قووڵ بۆتەوە بۆ بنی دەریای واتا و چەند تێهەڵکشیوە بەرەو ئاسمانی خەیاڵ. لەم هەموو هاوارەی نالی بۆ ڕاکێشانی سرنجی خەڵق بەرەو وردی و نازکی و قووڵی و مەتانەتی هەڵبەستەکانی هەر دەڵێی خەریکە پەنجەمان بگرێ و لەسەر خەزێنەی گەوهەرە شرایەوەکانی دابنێ وەیا پێڵووی چاوە نوستوەکانمان هەڵداتەوە تا پرشنگی شەوچراکانی ببینین.

مرۆڤ مەگەر گوێی گران بێ ئەگینا هاوارەکانی نالی لە حەوت خەوی غەفڵەتی بە خەبەر دێن. نالیش ناکەین بە شاهید بۆ خۆی، نەمرێکی وەک حاجی قادر لە دە جار زیاتر شایەدیی بۆ بلیمەتی نالی داوە، بە دوا حاجی قادریشدا هەموو ئەو شاعیرە کوردانەی بە زاراوەی نوێ پێیان دەڵێن کلاسیک لە ڕاستیشدا ڕۆمانتیکن نالییان بە پێشەوای شیعری کوردی داناوە.

من لەم نووسینانەمدا دێم و خاڵ لەسەر پیت دادەنێم و درشتان خورد دەکەمەوە و چەند لایەنێکی تایبەتی نرخ و پایەی بوێژیی ئەو دەخەمە بەرچاوی خوێنەری کورد کە ئەمانە هەموویان کەمێکی ئەو مافەیەتی وەک قەرز بە ئەستۆمانەوەیە و من دەیدەمەوە. بەر لەوە دیراسەیێکی ژیان و باری مێژوویی زەرفی ئەو ژیانە و چەکمەسەریی و تاڵی و سوێریی و خۆشی و ناخۆشی و هەموو سەروبەرێکی بوون و ژین و مەرگی نالی بکرێت کەس ڕێی نیە بڵێ من دەتوانم مافی تەواوی نالی بدەم بە گیانی نالی وەیا بە میراتگرەکەی کە میللەتی کوردە. ئەم شیکردنەوەی هەموو لایەنێکی هاتن و بەسەرچوونی نالی لە پێویست پێویستترە بۆ تێگەیشتنی واتا و مەبەسە ورد و قووڵ و نهێنیەکانی گەلێک لەو بەیتانەی کە بەسەر زارانەوە سووک دێن و دەڕۆن. بە نموونە لێرەدا بەیتێکت بۆ دێنم بە شایەدی قسەکەم. نالی دەڵێ:

لە لای من با وجودی ناس و ئەجناس
کەسی تێدا نیە ئەم شارە بێی تۆ

بیستومە لە مرۆڤی نالیدۆست و شیعردۆست کە مەبەسی نالی لە وشەی «ئەم شارە» شاری ئەستەمبوڵە. ئەم ڕایە شتێکی تر دەسەپێنێ لە تاکە بەیتێکی تری برە شیعرەکە دەفامرێتەوە:

هەموو ڕۆژێ لەتاو هیجرانی ئەمساڵ<٦>
تەمەننای مردنی پێرارە بێی تۆ

ئەگەر بسەلمێنین مەبەسی نالی لە «ئەم شارە» شاری ئەستەمبوڵ بووبێ دەبێ لەوەش ئاگادار بین بە هەمووی دوو ساڵ تێپەڕیوە بەسەر دوور کەوتنەوەی لە یارەکەی چونکە وشەی «پێرار» دوو ساڵ

ڕادەگەیەنێ. لەوەڕا دەبێ دان بەوەدا بنێین نالی کە سلێمانی بەجێ هێشت بۆ ئەو سەفەرە یەکجارەکیەی کە لێی نەگەڕایەوە بەرەو مەفتەن لە ماوەی دوو ساڵاندا حەجی کرد و بە دوا حەجدا لە شام مایەوە و ئەوجار چوە ئەستەمبوڵ و لێی بوو بە مێوان و ئەم هەڵبەستەی تێدا هۆنیەوە. هەر نەختێک خۆ ماندوو کردن بە لێکۆڵینەوە و مێژوو بە یەکتر گرتن و تێخوێندنەوەی ڕووداوی بێگومان ئەوەمان بۆ ڕوون دەکاتەوە کە ئەم دوو ساڵە هەرگیزاوهەرگیز بایی ئەو شتانە ناکەن کە دەکەونە نێوان دەرچوونی نالی لە سلێمانی و نیشتەجێبوونی لە ئەستەمبوڵ.

لە نووسیناندا (لە هەڵێکی تری ئەم نووسینە باس دەکرێت) ساغ بۆتەوە نالی ساڵی ١٨٥٤ لە شام ژیاوە کە ئەوسا دەمێک بوو سلێمانی تەرک کردبوو. دوو ساڵ و سێ ساڵ و چوار ساڵ بایی نیوەی ئەو کاتەش ناکەن کە بەسەر سەفەرەکەی نالی بەرەو حەج و شام و ئەستەمبوڵدا تێپەڕی بوو کەواتە لە هیچ ڕوێکەوە و بە هیچ تەئویلێک نالوێ بیر بۆ ئەوە بڕوات کە «ئەم شارە» ئەستەمبوڵ بێ.

بەلای منەوە مەبەستی نالی نە ئەستەمبوڵە نە شام نە هیچ شوێنێکی دەرەوەی کوردستانی عێراق. وشەی «ئەم شارە» لە بەیتەکەدا بێ زیاد و کەم و بێنە و بەرە «شاری سلێمانی»یە. هەرچەند نازانین چ ڕووداوێک وەیا کام باری نالەبار وای کردوە نالی لە نشیمەنی خۆشەویستەکەی دوورکەوێتەوە و بۆ ماوەی دوو ساڵان نەتوانێ لێی نێزیک بێتەوە چونکە وەک گوتم بەسەرهاتی نالیمان لێ ونە و سەرەدەریی لێ ناکەین بەڵام لە دوای ئەوەی کە مەعلوومان کرد ئیمکان نیە نالی ئەم شیعرەی لە شوێنێکی دەرەوەی کوردستاندا گوتبێ هەر «سلێمانی» دەمێنێتەوە بە تاکە ئیحتیمال کە شوێنی لێ هەڵبستنی شیعرەکە بێت. دەزانین نالی ماوەیێکی درێژ لە سلێمانی ماوەتەوە، هەرچەند سەرەتا و کۆتاییەکەشی زۆر ڕوون نەبێ –بە تایبەتی سەرەتاکەی–، لەگەڵ هەندێک لە میرانی بابان پێوەندیی دۆستایی هەبوە تەنانەت ئەو مامۆستایانەی دەرسیشیان پێ گوتوە لە سلێمانی دەناسرێن و مزگەوتی لێی خوێندوون ئەوانیش ناویان ون نیە. وشەی «شار»یش بۆ خۆی تا ڕادەیێک پەنجە بۆ سلێمانی درێژ دەکات چونکە تا ئێستاش خەڵقی سلێمانی کە بەرەو ماڵ دەبنەوە لە شوێنی تری وەک کەرکوک و بەغداوە دەڵێن «دەچینەوە شار». خولاسە بە لای منەوە گومان لە واتای «ئەم شارە»دا نیە.

ئەم بزریەی زەرفی هەڵبەستنی بڕە شیعرەکە وا دەکات لە مرۆڤ نەتوانێ ڕووی سۆز و پەرۆشی خۆی لە نیشانەیێکی دیار و ناسراو بکات، هەر دەڵێی تیری سۆزەکەی بێ ئامانج بەرەو بۆشایی دەڕوات چونکە شیعرەکان لەوانە نین دەربڕینێکی عادەتی عیشق بێت و بەس، سەرەڕای دەربڕینی عیشق باسی ڕووداوێکی ڕاستەقینەی دوورکەوتنەوەی دوو ساڵانەی نالی دەکات لە خۆشەویستەکەی ئیتر ئەگەر دوورکەوتنەوەی نالی هی ئەو دەمە بێ کە هێشتان کوردستانی عێراقی بەجێ نەهێشتوە دیارە شیعرەکە عیشقێکی ئاگرینی سەرەتای عومری نالی نیشان دەدات کە بۆ کچێکی کوردی مەڵبەندی بابانی هەست پێ کردوە. خۆ ئەگەر ئەو ڕووداوەش زانرابا کە نالیی ناچار کردوە دوو ساڵان لە یاری دوورکەوێتەوە – کێ دەڵێ ڕۆژەک لە ڕۆژان دوای ئەو ڕووداوە نالی چاوی بە یارەکەی کەوتۆتەوە؟ ئێمە لە تاریکیداین و هیچی ئەو ڕووداوەمان لێ دیار نیە. ئەوسا گەلێک پتر هەستی سۆز و حوزنمان دەجۆشا و چەژێکی ترمان لە بەیتەکان وەردەگرت، لە نیگا و نیم نیگای وشە و ڕستەکانیشیان باشتر حاڵی دەبووین. بەڵام کە گوتت شیعرەکەی لە ئەستەمبوڵ گوتوە، ساغیش بۆتەوە کە ئەو گەلێک پتر لە دوو ساڵان بە حەج و دانیشتنی لە شام خەریک بوە بەر لەوە بچێتە ئەستەمبوڵ، ئەو ئیحتیمالە نامێنێ بڕە شیعرەکەی لە

گەنجایەتیدا گوتبێ وەیا مەبەسی کچێکی کوردی بابان بێت، ئیتر چارت ناچار دەبێ بگەڕێی بە دوا ئیحتیمالێکی تری جێگری «سلێمانی و کچێکی بابان» خۆ دیاریشە تا لە دۆزینەوەی ئەو جێگرە دەبیتەوە، کە هەر لێی نابیتەوە، پەکی ئەوەت دەکەوێ پەرۆش بۆ کەساسی و حوزنی نالی هەڵبگریت.

تێبینی و وردە لێکدانەوەی تر لەبارەی ئەم بڕە شیعرەوە زۆرن من چیتری لەسەر ناڕۆم و دەگەڕێمەوە سەر مەبەستی بنجی لەم درێژە پێدانەدا کە بریتیە لەوە کەس ناتوانێ مافی تەواو بە نالی و شیعرەکانی بدات بەر لەوە ڕۆژگار و ژیان و بەسەرهاتەکانی ڕوون بکرێتەوە. ئەو هێندەی من لەم نووسینەدا دەیکەم بە کزە چرایێک بەدیار ئەدەبی نالیەوە گەشتێکی شەوکوێرانەیە بە کوتەکوتی وەکازەوە لە ناو باغ و مەزرای هێندە پان و پڕ میوە و گوڵ و ڕەیحان کە سەرەتای هەیە و بڕانەوە نا! بە داخەوە ئەم توێژینەوەیە لە کات و بەسەرهات و ڕووداوەکانی ژیانی نالی نە کەس کردوەتی و نە دیارە هیچ کەسێک بیکا، وردە وردە لەگەڵ تێپەڕینی کاتیش وای لێ دێ بەکەس نەکرێت لەبەر دوورکەوتنەوە و نادیار بوونی ڕۆژگارەکە، کە ئەمە ڕاستەوخۆ دەبێتە کوێر بوونەوەی سەرچاوەی ڕوون کردنەوە و ڕەواندنەوەی تاریکایی دەوروبەری نالی و ئەدەبەکەی.

بەڵگەیێکی یەکجار بچووکی ڕاست بوونی ئەم تێبینیانەم لەم خەبەرەی یەکجار کورتیلەدا بە دەستەوە دەدەم: لە جیلی پێش خۆمم بیستوە موفتی زەهاوی فەرموویەتی نالی مەبەستی شەخسی ئەو بوە لەم بەیتەی سەرەتای قەصیدەی:

ئەحوەلی تەفرەقە نەزەر تەقویەتی سەبەب دەکا
عارفی وەحدەت ئاشنا لەم قسەیە ئەدەب دەکا

دەبینی بەیتەکە ئەو کەسانە دەشکێنێتەوە کە باوەڕیان بە کاریگەر بوونی «اسباب» هەیە و بەمەدا پەیڕەویی ڕێبازی «اختیار» دەکەن لە ئاییندا، ئەو کەسانەش دادەنێ بە مرۆڤی چاو خێل کە مەشوورە یەک شت بە دوو شت دەبینن، واتە لە تەک ئیرادەی خوادا «اسباب»یش بە کاریگەر دەزانن. دەشیا ئەگەر قسەکەی موفتی زەهاویی لە نێواندا نەبا بگوترابا نالی لەوانەیە بە ڕواڵەت خۆی دابێتە پاڵ مەزهەبی «جبر» وەک کوڕێنی کردن لە مەیدانی ئاییندا، بەڵام کە بێت و مەلایێکی گەورەی وەک موفتی زەهاویی عەیبدار بکا بە پەیڕەویی کردنی «اختیار» ئیحتیمالی کوڕێنی و خۆهەڵدانەوە لە بەیتەکەدا دەسڕێتەوە و بە تەواوی لێمان ڕوون دەبێ کە وا نالی لە ناخی دڵدا دژی «اختیار» بوە، ئیتر هەر جارە کە بەیتێکی «توحیدکارانە»مان خوێندەوە لە دیوانی نالیدا دەرلەحزە دەسەلمێنین مەبەسی دانهێنان بوە بە یەکایەتی کاریگەر بوونی خودا لە جیهاندا. هەروەهاش دڵمان بۆ ئەوە دەڕوا کە شیعرە تەصەوف ئامێزەکانی، ئەوانیش قسەی ڕواڵەتی نین بەڵکو بڕوای دەروونن، سەرلەنوێ ئەوەش دەسەلمێنن کە نالی مەیل و مەشرەبی لە تصوفدا بەرەو قادریی بوە و دژایەتی لەگەڵ صوفیەکانی نەقشبەندیی لە عەقیدەوەیە نەک دوشمنایەتی شەخسی وەیا شۆخی کردن لە هەڵبەستدا. قسەکەی موفتی زەهاویی لە لای خۆیەوە ئەوەشمان پێ دەڵێ کە زەهاویی خێل بووە وەیا عەیبێکی ئەوتۆ هەبوە لە چاوییدا کە بشێ پێی بگوترێ خێل.

ئەوەندە ئەنجام بەدەستەوەدانە لە تاکە یەک خەبەری کورتیلەی مەبەستی نالی لە «احوال» بۆ خۆی بەسە ببێتە بەڵگەی بایەخدار بوونی زانینی زەرفی هەڵبەست، لە هەمان ڕێگەیشەوە دەمانخاتە سەر بیرکردنەوە لەوە کەوا ڕەنگە مەبەستی نالی لە «عارفی وەحدەت ئاشنا»ش هەر واتای وشەکان نەبێ بەڵکو لەوێشدا پەنجە بۆ مرۆڤێکی دینداری سەردەمی خۆی درێژ دەکا کە نالی بە خواناس و «موحد»ی تەواوی داناوە و کردوەتی بە نوقتەی بەرانبەری موفتی زەهاوی لە عەقیدەدا.

ئەگەر نالی مرۆڤێکی وەهای مەبەست بووبێ من نازانم کێیە چونکە بە بیستن لە کەسم نەبیستوە بە لێکدانەوەش خۆم خەریک نەکردوە بزانم کام شابازی ئاسمانی «توحید» لەوانەی نالی دیتونی وەیا ناسیوونی لێی دەوەشێتەوە ئەم «عارفی وەحدەت ئاشنا»یەی ناو هەڵبەست بێ! گومانیش نیە لەوەدا کە نالی خواناسێکی کۆن وەیا غەیری کورد مەبەس نیە لەم وەحدەت ئاشنایە، ئەگەر ڕاست بێ کەسی مەبەس بووبێ، چونکە زەوقی هەڵبەست بە تێکڕایی و شاعیریەتە زۆر سازگارەکەی نالی بە تایبەتی وا داخوازیی دەکەن کوردێکی زیندووی ئەو سەردەمەی مەبەس بووبێ تاکوو یەکجاریی و لە هەموو سەرێکەوە ببێتە هاوتای تەرازووی موفتی زەهاوی، ئەگینا ئەگەر لە پەراوێزی هاوسەنگی موفتی دەرچووین یەکسەر دەبێ مەسەلەکە ببەینەوە لای خودا خۆی و ئەو بە نارەزای «تقویەی سبب» دانێین و بیکەینە بەرپەرچ دەرەوەی یەک بە دوو دیتنی چاو خێل.

کە من و یەکێکی تر دێین و پایەی هەرە بەرزی بوێژیی لە کوردیدا بۆ نالی ڕەچاو دەکەین بێ ئەوە زانینی زەرفی ژیانی خۆی و دانانی شیعرەکانی یارمەتی بدات لە دیار کردنی ئەو پایەیەدا، لە تێکڕای هەڵبەستەکانیەوە بڕیاری وەها بنجی و یەک جارەکی دەدەین هەرچەند لەو هەڵبەستانەدا بەشێکی زۆری، جارێ، واتایان ئاشکرا نەبوە و گەوهەرەکانیان لە قتووی مصرەعی بەیتەکان دەرنەهێنراون، لەمەشدا دەڵێی ئەو کەسەین کە بڕیاری زێدە بەرز بوونی کەژێک دەدا بێ ئەوە گەیشتبێتە تۆقەڵەی سەری، بەڵام بەفرە سپیەکەی چوار کژی ساڵ کە مێزەری هەمیشەیی کەژەکەیە ئازای دەکا لەو بڕیارەیدا و بێ پەروا دان بەوەدا دێنێ کە وا لە هەموو ئەو کەژانە بەرزترە بەفریان بەسەرەوە نامێنێ. من کە لە واتای هەندێ، وەیا زۆری، شیعری نالی تێش بڕ ناکەم، لە دڵدا متمانیم پەیدایە کە تێبڕنەکردنی من بەڵگەیێکی زێدە مەتانەتی شیعرەکەیە... کە دەستم نەگەیشتە بەفری تۆقەڵەی سەری کەژ، دیارە سەبەب زێدە بەرزیی کەژەکەیە، بەفرەکەش بۆ خۆی چ گومان لە بوونی ناکرێ هەرچەند دەستیشم نەی گاتێ، بە تەواویی وەک واتای هەڵبەستەکانی نالی.

من لەبەر تیشکی ئەم لێکدانەوەیە و هی وەک ئەو کە لە دڵدا گرێ دەگرێ و ڕێی دەربڕینیشی نادۆزمەوە لە ترسی درێژەکێشانی بێئەندازە، سەیری شیعرە سەخت و سەرکەشەکانی نالی دەکەم و بەرانبەریان سەری ڕێز و بە گەورەگرتن فروو دێنم. لە ناخی دڵ و قووڵایی نەستمدا وتووێژی مرۆڤایەتیم، هەروەک گڵی زەویی کە لەبەر لێزمەی باران دەتوێتەوە، ئەویش بەم جۆرە ورتەی وردە سەرپێچی و بۆرە گلەیی و سووکە ڕەخنەی لێ دەبڕێ و دەبێتە دەنگێکی یەک ئاهەنگی ستایش و پەسەندکردن و شاگەشکە بوون لە عاست هەڵبەستە سەرکێشەکانی نالی:

برق البصر لە بەر برق و تلاءلؤي لآلی
خسف القمر لە إشراقی قیامەتی جمالی

داهێنانی «قیامة» بە خۆی و نیشانە مەشوورە قورئانیەکەیەوە کە «حتی اذا البصر و خسف القمر»ە لە ڕێی نەخشەکێشانی تەئسیری قیامەتی جوانی یار و بریق و باقی لولوەکانی ئارایشی گەردەن و سینەی، هەرچەند بە گوتەیێکی کوردیی عەرەبی ئامێز بێ هەر دەبێتەوە بەو بابەتە ئەدەبیە بەرزە کەوا نەک هەر لە ڕیزی هەرە پێشەوەی ئەدەب ڕادەوەستێ بەڵکو لە ڕیزی هەرە پێشەوەش باری هەرە هەورازی ڕیزەکە دەگرێ. سرنج بگرە «برق البصر» کە یەکێکە لە نیشانەکانی قیامەت دەشێ بریسکانەوەی چاوی تەماشاکەران بێت. تەماشاکەرانیش چ ئەوانە بن لولوەکانی سەر گەردەن و سینەی یار دەبینن چ ئەوانە بن لە ڕۆژی قیامەتدا چاو ئەبڵەق دەبن فەرقێک ناکات. لە هەمان کاتدا مومکینە «برق البصر» لە هەرسێ حاڵدا دەبێتەوە نیشانەی قیامەت چونکە بۆ خۆی لە مصرەعی یەکەمدا پێشەکی ئەو قیامەتەیە کە وا بە وشەی صریحی «قیامەتی جمالی» ناوی هاتووە لە مصرعی دوەمدا. هەروەها یەکەم نیشانیە لەم بەیتەدا هەروەک لە قورئاندا یەکەم نیشانەیە، دوەم نیشانەکەش «خسف القمر»ە هەم لە مصرعی دوەمی بەیتەکە و هەم لە ئایەتی قورئانیشدا.

نالی کە هاتووە ئەم دوو نیشانەیە زۆر بەرچاو و مەشوورەی قیامەتی ناو ئایەتی قورئانی هێناوە بە زەمینەی مەدحی جوانی یار، یەکجار هونەرکارانە و دەستڕەنگینانە وشەی «قیامەتی جمالی» لە مصرعی دوەمدا کردوە بە هۆی دروست بوون و لێ سەلماندنی هێنانەوەی ئەو دوو نیشانەیە و بەمەدا خۆی ڕزگار کردوە لەو بێهێزییەی واتا کەوا ڕەنگ بوو لە بەیتەکە بووبایە عەیب ئەگەر تەنها جوانی یار «خسف القمر»ی پێکهێنابا، چونکە ئەوسا بەیتەکە لە عاست «قیامەتی جمال»دا دوو جاران کورتی دێنا:

جارێکیان لە ڕووی ئەوەوە کە دەبوو بێ بەڵگە بسەلمێنین جوانیەکە ئەوەیە کە مانگ لە تەکیدا بێ شەوق خۆ دەنوێنێ، جارێکی تریش لە ڕووی ئەوەوە کە ئەگەر بە خاتریش بسەلمێنین جوانی یار جوانی مانگی شاردۆتەوە ئەوسا هەر نەدەکرا تەئسیری جوانیەکە لە مصرەعی دوەمەوە بگەیەنینە «برق البصر»ی مصرعی یەکەم چونکە هۆی بریسکانەوەی چاو لە مصرەعی یەکەمدا یا هی لولوەکانی ئارایشتە یاخود هی فرمێسکەکانی نالییە و چ دەخلێکی «جوانی» یاری بەسەرەوە نیە، بەڵام کە «قیامەتی جەمالی» هاتە ناوەوە قورئان بڕیار دەدات «برق البصر»یش وەک «خسف القمر» هی جوانی یارە ئیتر لزوم نامێنێ من و تۆ بەهانان پەیدا کەین بۆ ئەم مامڵەتەی مارەکردنی «برق البصر» لە جوانی یار، ڕێی کەسیش نامێنێ گومان باوێتە بەر مومکین بوونی «برق البصر و خسف القمر» کە دەزانین نە ماڵی ئادەمیزاد بوە و نە لە دەسەڵاتی جوانی هیچ کەسێکیشدا بوە بەر لەوەی مامە نالی بەم سیحرە حەڵاڵەی دەسەڵاتی لە حەدبەدەری خۆیەوە بیانکات بە ئامانجێکی ئاسان و دەست هەڵێنجی دەریای شۆخی و نازداریی یارەکەی.

تۆ سەیری، ئەم هێنان و بردنەی زیهنی خوێنەرەوەی بەیتەکە بە ناو سنووری مومکین و نامومکیندا بە هۆی فڕینی واتا بە باڵی ئایەتی قورئانەوە، ئەوجا تێکەڵ کردنی جوانی لەگەڵ ئارایشت... لەگەڵ فرمێسک، ئەوجا هەڵچەقاندنی قیامەت لە ناوەڕاستی جیهانی واقیع... ئەوجا سەر لە نوێ بە بەیتەکەدا وەرەوە بێ ئەوەی مەبەستی قیامەتی تێدا بێ چونکە دەشێ «قیامەتی جەمالی» بە واتای «هەڵستانەوەی جەمالی» بێ، ئەوساش سەرلەبەری «برق البصر و خسف القمر» و هەرچی هەیە دەبنەوە مەدحی عادەتی و پێوەندییان لەگەڵ موعجیزە و ڕۆژی قیامەت دەبڕێت: کە بڵێی «خسف القمر و برق البصر» مومکین نین، وشەی «قیامەت» وەرامت دەداتەوە. کە بڵێی کوا قیامەت لە حاڵێکدا دنیا چ بەڵای بەسەردا نەهاتوە؟

ئەوسا وەرامت دەدرێتەوە بەوە کە بگوترێ کێ باسی قیامەتی کردوە؟ قیامەتی چی و حیکایەتی چی؟ قیامەت وشەیێکی فەرهەنگە بە واتای «هەڵستان» ئەگەر نەبووبایە زاراوەی ئایین چ پێوەندی بە ژیانەوەی دوای مردنەوە نەدەبوو. کە ئەم هەموو وردە حیسابانە کۆکەیتەوە سەر یەکتر و مافی هاتنە ناو هەڵبەستیان بدەیتێ دەزانیت کارەکە بەم داڕشتنە کوردیی قورئانییە نەبێ ناشێ و نالوێ و ناگونجێ و نابێ و ناکرێ. فەرموو ئەمە گەز و ئەمە مەیدان.

سەیرێکی پارسەنگ کردنی بەیتەکەش بکە لە لایەن موسیقای وشەوە: «برق البصر و خسف القمر» کە ڕستەی قورئانن هەر بەم شێوەیە لەنگەر دەبەستن لە بەیتەکەدا کە نالی پارسەنگی کردوون بە «برق و تلاءلؤي لآلی» و «إشراقی قیامەتی جمالی». دەتوانم بڵێم پارسەنگ بوونی «إشراقی قیامەتی جمالی» ئەوەندە تێر و پڕە لە کۆتایی بەیتەکەدا خەریکە باری لەنگەرەکە بە لای خۆیدا دەشکێنێتەوە.

وشەی «اشراق» سەرەڕای زرینگەی وشەیی کە تای «خسف القمر» دەکاتەوە لە واتاشدا لەنگەری خۆی ڕاگرتوە لەگەڵ پاکی و تەواویی ئەو جوانییە کە ماکی فرتەنەی ناو بەیتەکەیە. ئەوەندەشت لە بیر بێ نالی ئەم قیامەتەی بە زۆر بەسەر ئێمە و بەیتەکەدا نەسەپاندوە، گەلێک لە شاعیر و غەیری شاعیریش لە کوردان وشەی قیامەتیان بەکارهێناوە بۆ وصفی جوانی. کەیفی جوانڕۆیی «قامەتە یا قیامەتە»ی لە هەڵبەستدا گوتوە، ڕەنگە خۆشت لە وتووێژدا شتی وەهات گوتبێ.

لە بەیتەکەدا، ئەوەی ڕاستی بێ لە سەرانسەری غەزەلەکە، ڕەقص و هەڵبەزینەوەیێکی ناوەکی داڕشتن هەیە کاتێک هەستی پێ دەکرێ کە بڕگەی «تفعیل»ەکانی دیار بخرێن:

برق البصر – لە بەربەڕ – قی تەلەئلوئی – لەئالی
خسف القمر – لە ئیشڕا – قی قیامەتی – جەمالی

مرۆڤی شیعر و مۆسیقا دۆست لە تام و لەزەتی ئەو هەڵپەرکێیە تا بڵێی هەستی خۆشی دەکات. زۆر جاران جەزبەی سۆز بە ئاسایی دەکەوێتە سەر باری ئاهەنگێک و بەیەکەوە وەها جووت دێن هەر دەڵێی بە سکێک لە دایک بوون. جەلالەددینی ڕۆمی لە دیوانەکەی خۆی کە بە ناوی «شمس تەبریزی»یەوە دایناوە لە بڕە شیعرێکی مەجزوبانەی دێوانانەدا یەک بەیتی سەرلەبەری بریتیە لە «تفاعیل»ی بێواتا و بە زۆریی وشەیێک دووبارە دەکاتەوە کە جەزبەگرتوان لە گۆرانیدا دەیڵێنەوە:

تەنەنەنتەن تەنەنەنتەن تەنەنەنتەن تەنەنەن
تەنەنەنتەن تەنەنەنتەن تەنەناها یاهو

لە دیوانەکەی نالی، چاپی هەولێر، بەیتەکە بە جۆرێکی تر نووسراوە یەک جوولەی کەمترە لەمەی سەرەوە چونکە ئەمەیان شازدە جوولەیە و هی ناو دیوانەکە پازدە:

برق البصر لەبەرقی – تەلەئلوئی لەئالی
خسف القمر لە شەرقی – قیامەتی جەمالی

بەیتەکانی تر سەرلەبەریان لە دیوانەکەی چاپی هەولێریشدا شازدە جوولەن. ئەوەی ڕاستی بێ بەیتەکەی ناو دیوانی چاپی هەولێر دوو وشەی «برق و شرق» تێیدا گەلەک پاراو و شەنگن، لە لایەن واتاشەوە بێ کەم و کەسرن بەڵام لەبەر دوو هۆی گرنگ ڕەنگە ڕاستی بەیتەکە ئەوە بێ کە من لە پێشەوە نووسیم:

یەکەم: سەرلەبەری غەزەلەکە شازدە جولەیی بێ شاعیرانەترە نەک یەک بەیتی تێدا تار بێ لەوانی تر.

دوەم: ئەو هەڵپەڕکێیەی کە باسم کرد، لە بەیتەکەدا نامێنێ ئەگەر جوولەیێکی لێ کەم کرایەوە.

بەهەمە حاڵ ئەمە بیروباوەڕی منە ئیتر خوێنەریش ئازادە لە باوەڕدا. لێرەدا چەند بەیتێکی غەزەلەکە دەنووسم بۆ تاکە مەبەستی دیارخستنی مۆسیقای هەڵپەڕکێکە:

نیەمەردومی – چ دیدە – نیەدیدەیی – چ مەردوم
لەفروغی خەد – دی فارغ – لەخەیاڵی خا – لی خاڵی
سەری هەدوکوڵ – می ئاخۆ – گوڵی نەوبەها – ڕەیا خۆ
طەرەفی نەها – رەزولفی – زولف من ال – لیالی
بەصباحتی – تبسم – هەمو زەمزەمی – مەلیحی
بەملاحتی – تکلم – هەمو کەوثەری – زولالی
روخی توو گولێ – کە صەد بەر – گ و هەزاری عا – شق ئەمما
لە هەمو چەمەن – دیارە – بە اصولی نا – لە نالی

ئەم برە شیعرە کە گۆیا بۆ مەبەستی بیستنی مۆسیقاکەی هاتە ناو نووسینەوە جڵەوی ئیرادەم لە دەست دەردێنێ و ناچارم دەکا یەک دوو ئیشارەی خێرا بۆ چەند لایەنێکی وردی و جوانی هەندێک لە بەیتەکانی بکەم و، وەک مرۆڤی زێدە تینوو، برِی خۆمی لێ بشکێنم هەرچەند سەرلەبەری بەیتەکان لە هەموو ڕوییێکەوە شاکار و پێشەوا و پێشاهەنگن، بەڵام من لێرەدا بە دەست بێ دەرفەتیەوە وەتەنگ هاتووم و هەڵسووڕ و داسووڕم بۆ ناکرێ.

لە لایەن مصرعی دوەمی بەیتی دوەمەوە «لە فروغی خەددی فارغ» بە دەست خۆم نیە دڵم بۆ ئەوە دەچێ دەبوو سەلیقەی نالی کە زەرڕەبین و موقڵاشە بڵێ «لە فروغی فرعی فارغ» چونکە ئەمیان هاوتای «خەیاڵی خاڵی خاڵی» بە تەواویی دەکاتەوە، هەرچەند دەزانم وشەی «خد» بە ئەصل مناسبی «فروغ –ڕوناکی»یە کەوا هەم سپێنەی چاو و هەم بریسکانەوەی سەرلەبەری چاوەکە ڕادەگەیەنێ. لە لایەن مۆسیقای وشەوە، دیسانەوە، دەزانم دەنگی «خ» نزیکە لە دەنگی «غ» و بەمەشدا بەیتەکە لە مصرەعی یەکەم و دوەمدا لەنگەری ئاوازی خۆی دەبەستێ. بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا وا دەزانم کە بێین و مصرەعی یەکەم و دوەم بەرانبەر یەکتر ڕاگرین وشەی «فرغ» باشتر لە وشەی «خد» چەسپاوتر دەبێ لە نێوان دوو وشەی «فروغ، فارغ»دا کە ڕاگیرابن لە عاست «خەیاڵ، خاڵ، خاڵی». وشەی «فرغ» بۆ ئەمە ببێتە خزمی تەواوی شکڵی «فروغ، فارغ» یەک نوقتەی پێویستە بۆ سەر پیتی «ع»ەکەی. کە دیققەت بگری ئەم نوقتەیە لە ناو تابلۆی تصوردا ڕاستەوخۆ لە «مەردومی چاو» کە بیبیلەی چاوە و لە «دانەی خاڵ» کە هەر خۆیەتی

دەبێتەوە نوقتەی بیبیلەکە، هەڵدەبەزێتەوە بۆ سەر «ع»ەکە و لە شکڵدا دەیکاتەوە هەم جینسی تەواوی «فروغ و فارغ». لە واتاشدا چ کەمایەتی پەیدا ناکا بۆ بەیتەکە چونکە «فرغ» کە مووی زوڵفە ئاورینگ و درەوشانەوەی هەیە، تەنانەت شاعیرێکی وەک «نزار قبانی» گوتوەتی:

یا شعرها علی یدی
شلال ضوء اسود

ئەم ئاورینگە ڕەشتاڵیەش لە سەدی سەد هەم ئاهەنگی ڕەشکێنە و برژۆلە و برۆی چاوە. من ئەم تێبینییە بە جورئەتە لێرەدا دەردەبڕم لە ئەنجامی هاندان و پاڵپێوەنانی بەیتەکانی نالی خۆیەوە... تۆ بڵێی لە سەرەتاوە نالی «فرغ»ی نەنوسی بێ و دواتر نوسخەنوسان کردبێتیانە «خد»؟

لەگەڵ بەیتی باشتردا تەنها بە تەرکیبە «اضافی»یەکەی «طرفی نهار»ەوە خۆ خەریک دەکەم لەبەر کەم ماوەیی: ئەم تەعبیرەی نالی لەوانەیە کە ئیعجازی بەکارهێنانی تاکە وشەیان تێدا دەرکەوێ. نەهار دوو «طرف»ی هەیە. بەیانی و ئێوارە. لە هەردوو حاڵدا شەوقی ڕۆژ پێی دەگوترێ «زەردەپەڕ» کە مناسبی ئەو گوڵە نەوبەهارەی مصرعی یەکەمە کە گۆنای یاری پێ تەشبیە کراوە چونکە گوڵە بەهار ڕەنگی زەردە، لەم بەیتەشدا زەردییەکە هی بێهێزی نیە چونکە وشەی «نەو–نەوبەهار»ی بۆ بەکار هاتوە سەرەڕای ئەوە کە گۆنای زەرد یەکێکە لە دەقی ئەو مەدحانەی کورد پەسەندی کردوە.

ئەم «طرف نهار»ە جارێکی تریش خۆی گەیاندوە بە پایەی ئیعجاز بەوەدا کە ئەگەر ناوی زولف و شەویش لە هەڵبەستدا نەبا بەهۆی «طرفی نهار»ەوە هەر دەهاتنە حیسابەوە چونکی هەروەک ئەم لاو ئەو لای دوو کوڵمی یار موە ڕەشەکانی دوو زوڵفەکەیەتی هەروەهاش ئەم لاو ئەو لای دوو «طرف»ی نەهار دوو شەوە وەک زوڵفەکان.

شەوێکیان هی پێش ڕۆژهەڵات ئەوی تریشیان هی دوای ڕۆژاوا، کەواتە ئەگەر بگوترێ «سەری هەر دو کوڵمی طرفی نهارن» و قسە کۆتایی بێت، زولف و شەو لە خۆوە دێنە بەر هەست و زیهنی مرۆڤەوە و بەیەکتر دەگیرێن. لەم بەیەکتر گرتن و تەشبیهەشدا بایی سەری موویێک فەرقی لایەنێکی تەشبیهەکە لەوی تر ناکرێت چونکە هەروەک دوو زولفەکە لە هەموو ڕوییێکەوە تای یەکترن، هەروەهاش دوو شەوەکەی ئەم لا و ئەو لای «طرف»ی نەهارەکە بە تەواوی وەک یەکن – خۆ دیارە دوو شت چەنگ ناکەون بەقەدەر دوو شەو لە یەکتر بکەن مەگەر ئەو دوو زوڵفەی ناو هەڵبەستەکە. تەنانەت کە بێین و لەیەکترچواندنەکە خورد کەینەوە تا دوا پلەی خوردکردنەوە لەیەکچوونێکی ئەوتۆمان دێتە بەرچاو گەلێک پتر بێ لە هی «دو کەرتی سێوێک» کە بەسەر زارانەوە باوە بۆ دەربڕینی لەیەکترچوونی دوو شت.

لە زەردەپەڕەی سبەینەوە بگەڕێوە بەرەو شەوی پێش نوێژی بەیانی بەو قۆناغەدا تێپەڕ دەبیت کە لە زەردەپەڕی ئێوارەوە بەرەو شەوی دوای نوێژی خەفتنان دێتە بەرت. لە سەری هەردوو کوڵمیشەوە نیگات ڕاگوێزە بەرەو شەوی زوڵفانی ئەم لاو ئەو لادا وردە وردە لە ڕوناکایی تەواوەوە دەچیتە ناو سێبەری زولفان کە لاجانگەکانیان لێڵ کردوە وەک کاتی پێش ڕۆژهەڵات و دوای ڕۆژاوا تا دەگەیتە ڕەشایی زولفەکان خۆیانەوە کە شەوی ڕاستەقینەن. سەیری، ئەم «طرفی نهار»ە چ فرتەنەیێکی بەرپا کردوە!

به صباحتی تبسم هەموو «زمزمی» مەلیحی
به ملاحتی تکلم هەموو کوثری زلالی

لەم بەیتەدا نالی ئاڵوگۆڕێکی زۆر سەیری واتایی و وشەیی کردوە لە تەرکیبی مصرعی یەکەم و دووەمدا، بەرانبەری یەکتریشی ڕاگرتوون تا لە هەریەکەیان تیشکێکی پێویست باوێژێ بۆ ناو ئەوی تر. هێناوەتی «صباحتی تبسم»ی کردوە بە بنگەی تەشبیه بۆ «زمزمی میلح» لە حاڵێکدا گرژینەوەیێک کە «صباحە»ی تێدایە بێ بە زاهیر لەگەڵ «کوثری زلال» پتر دەگونجێ چونکە لە «صباحە» کە وشەیێکە لە «صبح – بەیانی»، سبەینە» وەرگیراوە ئەو ڕوونی و شیرینیە هەست پێ دەکرێ کە لە «کوثری زلال»دا هەیە. زەمزەمی ملیح لە ڕاستە وشەکانەوە سوێرایی ئاوی کانی زمزم ڕادەگەیەنێ کە وا لە واقیعیشدا نەختێک سوێرە.

نالی کە ئەم «تحدی»یەی واتای ڕواڵەتی وشەکانی کردوە و لە ناو زەرفی هەڵبەستدا نەگونجانی لێ سەندۆتەوە، یەکجار شاعیرانە و ئوستادانە جارێکیان لە واتای وشەی «ملیح» سوودی وەرگرتوە کە وێڕایی سوێرایی، ئەو جوانییەش ڕادەگەیەنێ کە بەتام بێ. لە وشەی زمزمیش سەرەڕای واتای پیرۆزیی و قودسیەتی بیری زەمزەم کە هەموو جۆرە تەشبیهێک بەرەو بەرزیی و پاکی دەبا، واتای زەمزەمەش هەیە کە ئاهەنگ و ستارن ڕادەگەیەنێ. وشەی زمزمی ملیح بە ڕێنووسی کۆن «زەمزەمی مەلیح و زەمزەمەی مەلیح» دەخوێندرایەوە. لەم واتایەدا دەنگی پێکەنینی یار دەبیسترێ کە لە «تبسم»دا پەیدا دەبێ.

صەباحەتی تەبەسوم و پێکەنینت هەمووی ئاوی زەمزەمی بەتامن یاخود هەمووی ئاهەنگی جوان و بەتامە. چەند کارێکی هونەروەرانەیە کە گرژینەوەی زار لە هەمان کاتدا بە سەرچاوەی زمزمێکی بە تام و ئاهەنگی شیرین و بەتام تەشبیه کرابێ. دەم و زارەکە بە خۆی و ڕوونی و جوانی و تەڕایی کە تێیدایە ئەو زەمزەمە مەلیحەیە کە لە حەوشەی کەعبەدا تەقدیس دەکرێ. دەنگی پێکەنینەکەش وەک ئاهەنگ و مۆسیقا وایە کە زەمزەمە بە دەستەوەی دەدات. کەواتە نالی لە هێنانەوەی «زمزمی ملیح» هەر دەڵێی «کوثری زلالی» هێناوە و لەتەک «صباحتی تبسم»ی داناوە هەرچەند جێگەی «کوثر»ەکەش لە کۆتایی مصرعی دووەمە.

ئەوەی کە لە مصرەعی یەکەمدا لەگەڵ «صباحی تبسم و زمزم ملیح»ی کردوە هەمان فەندیشی بەکارهێناوە لەگەڵ «ملاحتی تکلم و کوثری زلال»لە مصرعی دووەمدا. لە هەمان ڕێگەوە کە تازە بەسەریدا ڕۆیشتین نەگونجان و ڕێکنەهاتنی نێوانی «ملاحە» و «کوثری زلال» دەبنەوە ئەو ڕێکی و گونجان و شیرینی و بەتامییە کە لە نێوانی «صباحە» و زمزمی ملیح»ماندا دۆزیەوە. نامەوێ چیتر خۆم باوێمە نێوانی خوێنەر و نازداریی بەیتەکەوە نەکا بەشێکی دیمەنەکەی لێ بشارمەوە.

لە کۆتایی غەزەلەکەدا وشەی «هزار – هەزار» بە زۆری خەڵقی لێ بەهەڵە دەچن و دەیخوێنینەوە «هزار – هوزار» و وا دەزانن ئەگەر وا نەبێ وشەکە دەبێتە کوردی وەیا فارسی بە واتای ۱۰۰۰.
ڕاستییەکەی، عەرەب کە هاتوە بە بولبولی گوتوە «هزار» وشەکەی لە فارسییەوە وەرگرتوە لە بنەڕەتیشدا هەر ئەو هەزارەیە کە بە ژمارە ۱۰۰۰ دەنووسرێ، مەبەستیش لەو هەزارە ئەوە بوو کە بولبول مەلێکە هەزار داستان و ئاهەنگ دەخوێنێ ئیتر لە بەکارهێناندا هەزار ماوەتەوە. لە بەیتەکەی نالیشدا جوانی

داڕشتنەکە لەوەوە دێ کە «هەزار – هزار» بە واتای بولبول و ژمارەی ١٠٠٠یش دێ چونکە کە بولبول مەبەس بێ دیارە مەشوور ئەوەیە بولبول عاشقی گوڵە، کە ژمارەی هەزاریش مەبەس بێ واتاکە بۆ زۆریی ژمارەی عاشقان دەگەڕێتەوە. بە داخەوە ئەم هەڵەیە لە هەردوو چاپی دیوانەکەی نالی کە لە ساڵی ١٩٦٢ و ١٩٧٤ لە چاپخانەی کوردستانی هەولێر دەرچوە دووبارە بۆتەوە و هوزار نووسراوە بە ڕێنووسی کوردی.

لە دراوسێیەتی وشەکانی بەیتەکەوە نالی بێ ماندوو بوون ئارایشتێکی بە زیادەوەی خستۆتە سەر تێکڕایی جوانی بەیتەکە بەوەدا کە هاتوە سێ پلەی ئەژماری ناوبردوە: کە دەڵێ «روخی تۆ گوڵێکە» لە وشەی گوڵێکە ژمارەی یەک هەیە. دواتریش کە دەڵێ «صەد بەرگ» ژمارەی صەد پەیدایە. زانیشمان ژمارەی ١٠٠٠ لە وشەی هەزاردا ئەو بەرچاوەیە کە باسمان کرد.

کەواتە پلەی یەک صەد هەزار لە خۆوە هاتوونەتە ناو هەڵبەستەوە وەک بەرهەمێکی لاوەکی کە لە ڕواڵەتدا دەخلی نیە بەسەر ناوەڕۆکی هەڵبەستەوە، کەچی بەڕاستی ئەوەندەی بتەوێ هێز و هونەری خستۆتە ناو واتای بەیتەکەوە و بوە بە بەشێکی بنجی ناوەڕۆک و بنگەی مەدحی جوانی ئەو تاکە گوڵە: نالی ڕووی یاری داناوە بە تاکە گوڵ، دیارە تاکو ئەو شتەی وەیا ئەو کەسەی مەدح دەکرێ تاقانە و کەم ئەژمار بێ پەسەندتر و جوانتر دەبێ بۆیەیەی ژمارەی یەک کە لەو کەمتر چنگ ناکەوێ ئە پەڕی مەدحی تێدا بێ، لە ژمارە یەکیش کەمتر بێ دەبێتە کەرتی ژمارە کە شتێکی ناتەواو دەردەچێ.

مەشوورە دەگوترێ «الدر الیتیم – دوڕی هەتیو» کە بەو لولوە دەڵێن یەک دانەی لە قەپێلکێکدا بێ. خولاسە یەک بوونی مەدح کراو بنگەی تێهەڵکشانە بۆ مەدح کردن. لە پاش ژمارەی یەک کە تایبەتی مەدح کراوە ئیتر ژمارەکانی تر کە دەبنە بەشێک لە ناوەڕۆک و کەرستەی مەدحەکە هەتا زیاد کەن مەدحەکەش زیاد دەکات. نالی کە هاتوە ژمارەی ١٠ی هەڵبواردوە کە یەکەم پلەی هەوراز ژمارەی یەکە لە پلیکانی «نیزامی دیدەیی» و بازی هاویشتوە بۆ ژمارە «صەد – صەد بەرگ» ویستوەتی مەدحەکەی لەو مەودا کورتەی نێوان یەک و دەوە ڕاگوێزێ بۆ مەیدانە بەرینەکەی نێوانی یەک و صەد.

ئەم «صەد بەرگ»ە دەشێ جۆری گوڵەکە نیشان بدات کە پەڕەکانی صەد ڕیزن و ئێستا لە سلێمانی پێی دەڵێن «شەست پەڕ» هەروەها دەشێ بەو واتایە بێ کە صەد بەرگی جوانی تێ ئاڵاوە یاخود لە صەد بەرگی جۆر جۆری جوانیدا خۆی دەنوێنێ. بە دوا ژمارەی «صەد» دا ژمارەی «هەزار» هاتوە کە ئەویش پلەیێکی نیزامی دەییە و لە هەمان کاتیشدا ڕێگایەکی دوور لە ژمارە صەد بەرەو هەورازی مەدح تێهەڵکشیوە.

بە دوا ئەم ورد بوونەوەیەدا، سەرلەنوێ، دوو ورد بوونەوەی تری زۆر گرنگ پێویستە کە ئەگەر نەخرێتە بەرچاو بەشێکی جوانی واتای بەیتەکە بزر دەبێ.

لە ڕستەی «صەد بەرگ و هەزاری عاشق»دا داڕشتنەکە هەڵدەگرێ هەزار عاشقەکە هی هەر یەکێک لەو صەد بەرگانە بن نەک تەنها هی گوڵەکە سەرلەبەر. ئەمەیەکێک لە دوو ورد بوونەوەکەیە کە پێی ناوێ پتری درێژە پێبدەین. ورد بوونەوەی دوەم هەندێکی تریش لە تێکڕای مەدحەکە زیاد دەکا.

نالی کە دەڵێ «گوڵێکە صەد بەرگ» جارێ خەریکی خودی گوڵەکەیە و ژمارە یەک و صەدی لە تەکوینی گوڵەکە خۆی وەرگرتوە. بەلام کە دەڵێ «هەزاری عاشق» لێرەدا هۆی مەدحی لە دەرەوەی شەخسی مەدح کراو هێناوە. ئەم ڕاستییەی خزم بوونی دوو ژمارەی «یەک و صەد» و بێگانە بوونی

ژماره هەزار وای لە واتای بەیتەکە شیرین هێناوە کە مەودای نێوانی یەک و صەد کەمتر بێ لە هی صەد و هەزار، مەبەسم ئەوەیە بڵێم جێی خۆیەتی نێوانی یەک و صەد ٩٩ بێ و هی صەد و هەزاریش ٩٠٠ بێ چونکی گوڵەکە و صەد بەرگەکە بە یەکتر ئاشنا ترن تا صەد بەرگەکە و هەزار عاشقەکە.

خوێنەری بەڕێز ئەم تەرزە وردەکارییەم لێ بە زیاد نەگرێ، لە چەندین کتێبی شەرحی دیوانان شەرحدەرەکان بۆ قوڵایی و بەرینایی گەلێک پتر چوون لەوەی من کردوومە. خۆ ئەوەی ڕاستی بێ لە عاست ئەم بەیتەدا کە وا لێرەدا پێوەی خەریکم جارێ یەک وشەم نەگوتوە لە واتا و جوانی مصرەعی دوەمی بەیتەکە:

لە هەموو چەمەن دیارە بە اصولی نالە، نالی

مەرجە دەست لەم مصرەعە نەدەم و بۆ زەوقی خوێنەری بەجێ بهێڵم، بۆ خۆی بیخاتەوە ڕیزی مصرەعی یەکەم و لە واتا و جوانیەکەی سرنج ڕاگرێ.

وەک لێرەدا بە پێشەوە گوتم بەشێکی بەرچاوی دیوانەکەی نالی بریتیە لەم شێوە شیعرەی واتا سەختی وشە سەرکەشی داڕشتن مەحکەم، وا هەیە غەزەلێک وەیا قەصیدەیێکی سەرلەبەری بەم شێوازە داناوە وەک قەصیدەی:

ئەی جلوە دەری حسن و جلەوکیشی تەماشا
سەر ڕشتەیی دین بێ مەدەدی توو نیە حاشا

وەیا قەصیدەی:

حەلقە دەرگۆشی کەفی ڕەنگینی تۆیە ئەم دەفە
با نە نالێ، لێی مەدە عن لطمە کف الکفە

ناوناوەش لە غەزەلێک وەیا قەصیدەیێکدا بەیتێک وەیا چەند بەیتێکی لەم بابەتە سەخت و سەرکەشن وەک قەصیدەی:

بولبولی طبعم ئەوا دیسان ثنا خوانی دەکا
نوکتەسنجی بذلەگویی گەوهەر ئەفشانی دەکا

بەشێکی زۆری تێکڕایی ئەم هەڵبەستانە تا ئێستا بە تەواویی، بگرە بە نیوەچڵیش، ساغ نەکرانەوە و واتایان وەک تارمایی دیار و نا دیاری ناو تەم و تاریکاییە. بە نموونە سەیرێکی ئەم دوو بەیتە بکە:

صاحبی علم الکتابە مطربی هودهود نەفەس
یا سلیمانە لە اخوان الصفا اصف صفە

جامی تاقی مەیکەدە مشکاتی قندیلی دڵە
شیشە پڕ قرقف لە ڕفرف شاهی عالی ڕفڕفە

دەزانین ئەم «صاحبي علم الكتاب»ە هەمان کەسە کە بە دوا گێڕانەوەی حیکایەتی سەبا و بەلقیس و عەرشە گەورەکەی دا لەلایەن هودهودەوە لەسەر تەکلیفی «سلێمان پێغەمبەر» بە پێی باس کردنی قورئان کە دەفەرموێ «وقال الذی عنده علم من الكتاب اني اتیک به قبل ان یرتد الیک طرفک» هەستا و عەرشەکەی بەلقیسی بۆ هێنا، بەڵێ ئەمە دەزانین، فکرمان بۆ ئەوەش دەچێ کە گۆرانی بێژەکە هودهود نەفەس بێ دەبێ خۆی لە گۆرانیدا وەک هودهود باسی بەلقیس و عەرشەکە و سەبای کردبێ. لە هەمان کاتدا ئەم گۆرانی بێژە هەر خۆی «صاحبي علم الكتابة» واتە یا بەڕاستی یا بە ئاهەنگی گۆرانی عەرشی بەلقیسی حازر کردوە لە کۆڕی بەزم و گۆرانیدا. ئەوەندەش لە بەیتی دوەم هەڵدەکرێنین کە سلێمان–ی پاشا و پێغەمبەر دەبێ لە نێوان «اخوان الصفا – برادەرانی ڕێکی و خۆشی» دا واز لە پاشایی و گەورەیی بێنێ و بێتەوە ریزی «اصف» کە وەزیری خۆیەتی و لە کاتی ڕووداوەکە ئەو «الذی عنده علم من الكتاب» بوە. لەوەش زیاتر واتا ڕوون دەکەینەوە بەوەدا کە کۆمەڵەی مەشووری «اخوان الصفا»ی سەردەمی عەباسیەکان بە خۆیان و ناوە نەرم و نۆڵ و لە بارەکەیانەوە جێگە هەموار دەکەن بۆ یەکێکی وەک سلیمان پێغەمبەر کە بەهۆی چوونە ناو ڕیزیانەوە ئەویش ببێتە ئەندامێکی ئەو گروپە چاک و دڵپاکە و خۆی بە هاوڕێی اصف بزانێ.

جارێکی تریش لە مەبەس نزیک دەبینەوە کە دەزانین لە نێوان «اخوان الصفا»دا پیاوێک هەیە ناوی «ابو سلیمان»ە، لەمەوە بە جارێ «سلیمان پێغەمبەر» ئەندامەتی گروپی «اخوان الصفا»ی لێ دەبێتە بەشێکی کەسایەتی ڕاستەقینە، نەک لە ڕێی تەشبیه و مەجاز و واتا تێکهەڵکێشانەوە. ئەمانە و شتی تریش هەن لە بەیتەکەدا کە ڕێی پێ دەبەین و تێی دەگەین و حیسابی بۆ دەکەین و جێگەیشی لە پەراوێزی واتایدا دەکەینەوە، بەڵام دیسان جارێ دوورین لەوپەڕی واتاکەی چ دووریی ئاسۆیی بێ بەرەو پانایی، چ دووریی ستوونی بێ بەرەو بەرزایی وەیا قوڵایی بەیتەکە. لە بارەی بەیتەکەی تریشەوە:

جامی تاقی مەیکەدە مشکاتی قندیلی دڵە
شیشە پڕ قەرقەف لە ڕەفرەف شاهی عالی ڕەفڕەفە

دەزانین جامی تاقی مەیخانە وەک «مشکاتی قندیل»ی دڵ وایە: خوا لە قورئاندا بە نوری خۆی گوتوە «مثل نوره کمشکاة فیها مصباح» کەواتە شەرابی ناو جامەکەی مەیخانە وەک «قندیل – مصباح»ی ناو «کمشکاة»ەکە وایە بۆ دڵی نالی، دیارە ئەم شەرابە هەمان شتە کە پێی دەڵێن «خمرة الحب الالهي» و لەوەوە ئاشکرایە کە نالی خەیاڵێکی متصوفانەی هێناوەتە ناو هەڵبەستەوە. لە بەیتی دوەمیشدا «شیشەی پڕ قەرقەف» هەر ئەو جامە پڕ شەرابەیە کە لە تاقی مەیخانەدا وەک مشکاتی قندیلی دڵ بوو، وشەی «ڕەفرەف – ڕفرف» ئەویش هەڵدەگرێ «رفرف» بێ کە وشەیێکی عەرەبییە و واتاکەی لە فەرهەنگی «المنجد»دا بە چەند شتێک لێکدراوەتەوە یەک دوانێکیان مناسبی واتای بەیتەکەن:

١- الرفرف ما تهدل من الشجر و والنبات - واته ئەو درەخت و گیایە کە شۆڕدەبنەوە.
٢- البساط، الفراش، الرقیقی من ثیاب الدیباج. هەڵیش دەگرێ «ڕەف، ڕەف» بێ کە دووبارەکردنەوەی وشەی «ڕەف - ڕەفت، تاق» ە. شاهی عالی ڕفرف دەشێ خاوەن مەیکەدەکە بێ لەوە بەولاوە مومکینە بگەڕێتەوە بۆ «شیخ الطریقة» و پێشەواکەی ئەو تصوفە کە لە «الخمرة الالهیة» بۆمان دەرکەوت یاخود هەر خوا خۆی بێ کە لە ڕاستیدا ئەو رووناکی ناو «کمشکاة» و قندیلەکە بوو.

وشەی ڕفرف لە قورئاندا بۆ مەزرای ناو بەهەشتیش بەکار هاتوە کە ئەمە زیاتر واتاکە بەرەو خوا دەگێڕێتەوە، بەلام کە وشەکە بکەیتە «رەف، ڕەف» کە ڕەفت و تاقەکانی مەیخانە نیشان دەدەن و شیشە پڕ شەرابەکانیان تێدا دانراوە، ئەوسا زیاتر بۆ پیری موغان و خاوەنی مەیخانەکە لەبارتر دەبێ. بە ورد بونەوە گەلێک شتی تریش لە بەیتەکەوە خۆ دێننە بەر چاوی زیهنەوە، لەگەڵ ئەمشدا هێشتان دوورین لە واتای تەواو و شێوەی ڕاستەقینەی ناو بەیتەکە.

من جارێ بەڕێوەم لە گەشتی بەرەو کۆتایی و ئەنجامی ئەم بەیتانە. بێگومان نالیش لە دەمی هۆنینەوەیاندا هەستی کردوە بە زەحمەتی و سەختی و سەرکەشییان، هەر بۆیەیشە لە کۆتایی قەصیدەکەدا دان بەو توندی و ڕەقییە دادەنێ بەڵام یەکجار ئوستادانە توندی و ڕەقییەکە دەکاتەوە بنگەی مەدحی خۆشەویستەکەی وەیا گەورەیی سەرچاوەی تصوفەکە:

طبعی نالی توندە ئەمرۆ یا بە نەشئەی نیم نیگاه
مەستی «رحراح» و مەی و «راح و قراح و قرقف» ە

سەیری چۆن نیم نیگایێکی دۆستەکەی (وەیا نیم نیگای تجلی خودا وەیا توجهی ڕابەری تەریقەت) کردۆتە هۆی مەست بوونێک کە لەو پێنج شتەی ناوی بردوون پەیدا دەبێ هەمووشیان بە واتای شەرابن. دیارە ئەگەر ڕێی تەصوفی تێدا بگرین هەر پێنج شەرابەکە دەبنەوە شەرابی ئیلاهی. ئەم بەیتە لە نوسخە چاپەکانی دیوانی نالی بە هەڵە نووسراوە، چی لێرەدا نووسراوە ڕاستی بەیتەکەیە، بە ئانقەستیش وشەکانی «رحراح، ڕاح، قراح، قرقف»م خستە ناو جووت کەوانەوە تاکوو باشتر بخوێنرێتەوە و بشزانرێ کە ئەمانە وشەی عەرەبین و تەنها وشەی «مەی» لە بەیتەکەدا فارسی وەیا کوردییە.

من گەلێک جاران ڕای خۆم دەربڕیوە لە عاست شاعیریەتی نالی و چی باوەڕم پێی بوە ئەوەم گوتوە دەربارەی، لێرەدا ئەوەندە دەڵێم، وەیاخود باشترە بڵێم دوبارە دەکەمەوە، ناتوانین پایەی ڕاستەقینەی بلیمەتی نالی دەستنیشان کەین ئەگەر:

١- کات و زەرف و باری ژیانی خۆی و هی هەڵبەستەکانی بە چاکی نەزانین.

٢- هەموو گەوهەرەکانی لە قتووی هەڵبەستەکانی دەرنەهێنین.

٣- بەتایبەتی ئەگەر هەڵبەستە سەخت و سەرکەشەکانی لە هەموو ڕوییەکەوە شی نەکرێنەوە و مەهارەتی داڕشتن و تێکهەڵکێشان و پاراستنی مۆسیقا و تێبردنی زەقی و ڕەقی لەو هەڵبەستانەدا با چاکی ڕوون نەبێتەوە.

٤- بە شاعیرە مەشوورەکانی کورد و غەیری کورد نەگیرێ بۆ بەراوردیی کردن لە نێوان چەند و چۆن و شێواز و تصور و وردەکاریی و هەموو سەروبەرێکی هەڵبەستەکانی ئەم و ئەواندا، چونکە جوانی وەیا

گەورەیی وەیا مەهارەت وەیا هەر ڕەوشتێکی تر بێ بە بەراورد کردنی لەگەڵ خۆیدا دەرناکەوێت. تۆ ناتوانی بزانی قورسایی شتێک چەندە ئەگەر بە تەرازوو هەڵینەکێشیت.

بێگومان ئەم کارەش بەندە بە چەند شتێکەوە:

یەکەم: ڕاست کردنەوەی هەڵەی دیوانەکەی.

دوەم: تۆژینەوەی مێژوویی لەو ڕووداوانەی کە لە سەردەمی نالی ڕوویان داوە لەو جێگایانە کە خۆی تێیاندا ژیاوە لە کاتی ڕووداناکەدا.

سێیەم: هاریکاریی گشتی نێوان هەموو ئەو ئەدیبانە کە سەرەدەریی دەکەن لە شیعری نالی وەیا شاعیری وەک نالی، کە ئەمەش پێویستی هەیە بە شارەزا بوون لە ئەدەبی ئیسلام بە شێوەیێکی فراوان، تا بشلێی ئەرکەکەی گرانە.

چوارەم: بڵاو کردنەوەی شیعری بڵاونەکرایەوەی نالی. بێگومان ئەو هێندە شیعرەی کە لە دیوانەکەیدا هەیە بەشێکە، یا کەم یا زۆر هەرچەند مەیلم بۆ ئەوە دەڕوا بڵێم «کەم»، لە هەموو شیعرەکانی چونکە ناچێتە عەقڵەوە نالی لە ڕێی ئەو میقدارە کەمەوە گەیشتبێتە ئەم میقدارە زۆرە لە بەرزیی و قووڵی و سیحردا.

وەک ئاشکرایە ڕۆژ بە ڕۆژ ئەم ئەرکەی شیکردنەوەی شیعری نالی بەرەو زەحمەتترییەوە دەڕوات چونکە ئاشنایانی ئەم جۆرە ئەدەبە کەم دەبنەوە و بابەتەکەشی بێگانەتر دەبێ بەلای چینی تازە پێگەیشتوودا. بۆیەیە ئەگەر کەس هەیە خۆی بە دڵسۆزی ئەدەبی نالی بزانێ، خێرا خێرا شارەزایی خۆی بە شیعری نالی بخاتە بەرچاوی نالی دۆستانەوە، چی لە شیعر و خەبەر و بەسەرهاتی نالیش دەزانێ ئەویش بەم بازارەی «نالی زانی»یەوە ڕابگەیەنێ.

ئێستەکەش فرصەتە گەلی یاران
کەپەنەک بۆ چییە لە پاش باران

لێرەدا بە ناچاری گوتارەکە کۆتایی دێت چونکە دوا بڕیاری لیژنەی گۆڤاری کۆڕ ئەوەیە گوتار زۆر لە پەنجا لاپەڕە تێپەڕ نەکات.

چەند لایەنێکی باسەکە مایەوە بۆ دەرفەتێکی تر، بە تایبەتی باسی ناوەڕۆک لە شیعری نالیدا کەوا لە یەکەم ئاڵقەی زنجیرەی گوتارەکانەوە بوە بە قەرز بە سەرمەوە ئیتر یا لە ئاڵقەیێکی تردا پێشکەش دەکرێت یاخود دەبێتە ئاکامی کتێبێک کە بە پێشەکییێکەوە زنجیرەی گوتارەکان کۆ دەکاتەوە بۆ ئەوە ئیمکان هەبێ بەسەریەکەوە بخوێنرێتەوە، ئەوەی ژمارەکانی گۆڤارەکەشی چنگ نەکەوتوە بتوانێ لەم کتێبەدا گوتارەکان ببینێ.

دەمەوێ عوزرێک بخوازمەوە لە خوێنەرەوەی ئەم گوتارانە عوزرەکەش دوو لاییە: یەکیان لەوەدا کە وەها بوە شیکردنەوەی بەیتێک لە بەیتەکانی نالی بۆ خۆی پێویستی بە شیکردنەوە هەبوە. لەمەدا نەختێک خۆم خەتابارم کە دەبوو ڕستەی ئاسانتر بدۆزمەوە بۆ ڕاگەیاندنی مەبەست، نەختێکیش خەتاکە دەگەڕێتەوە بۆ زەحمەتی ئەو فکر و داڕشتن و وێنەکێشانەی کە نالی بەیتەکانی پێ فرووسماندوون. لایەنی دوەمی عوزرەکەش بۆ ئەمەیە بەشێک لە نموونەکانی شیعری نالی کە لە کۆتایی ئەم ئاڵقەیەدا

هاتوون بە تەواوی شی نەکراونەوە و بەجێهێڵراون بۆ سرنجی خوێنەران، بۆ سرنجی خۆشم کە لە دواڕۆژدا پێیانەوە خەریک بم. ئەوەی ڕاستی بێ دەمتوانی بە دوو جۆر لەم عوزرهێنانەوەیە خۆم ڕزگار کەم بەڵام نەمکرد. یەکەمیان بەوەدا کە نموونەکانم نەهێنایەوە. دوەمیشیان لە ڕێی وشەبازیی و چاوبەستەکێوە نوقسانی واتاکان تێببەم وەیا بیشارمەوە. لەم چاوشارکێیەدا نە کەس سوودمەند دەبێ نە منیش لە خۆم گەورەتر دەبم، ئیتر خۆ لێ بەسەهوو بردن و خۆ لێ گێل کردن بۆچی بێ!

گەلێ تکای تریشم هەیە سەری خوێنەریان پێ نائێشێنم بەڵام چارم ناچارە داوایان لێ بکەم بەیتێکی بە هەڵە نووسراوی ئاڵقەی دوەمی گوتارەکەم بۆ ڕاست کەنەوە: لە لاپەڕە ١٢٧ ی ئەم کتێبەدا بەسەر ژمارە ١٠ ی زنجیرەی نموونەکانەوە ئەم بەیتە بە هەڵە نووسراوە:

عاشقی صنعی حەقم قوربانی دەستی قودرەتم
چاوی ماویی خاڵی شین کوڵمی سپی زولفی سیا

ڕاستی بەیتەکە ئەمەیە:

عاشقی صبغی حەقم قوربانی ڕەنگی قودرەتم
چاوی ماویی خاڵی شین کوڵمی سپی زولفی سیا

ئەم دوو سەهوە یەکێکیان هەڵەی چاپە یەکێکیشیان پەلەی منە.

نالی لە زەمینەی عوزری گوناهان ئەم بەیتەی خوارەوەی گوتوە، منیش لێرەدا دەیکەم بە گوڵاوبژانی ئەم بەشەی گوتار و هۆی دەردەست کردنی بەخشین و چاوپۆشیش لە خوێنەرانەوە:

خوشترە عوزری گونەهکاران لە صەد زکری ڕیا
ئەم بەنەرمی «عفو، عفو» ە ئەو بە توندیی عەفعەفە

بەشی چوارەم

لە سێ بەشی لێرە بە پێشەوەی ئەم نووسینەدا، بە دەم شیکردنەوەی تاک تاکە بەیتی دیوانەکەی نالییەوە، چەند جاران بە پێش دەرفەتی گوتار هەوڵم داوە ئەو تایبەتیانە دەربخەم کە نموونەکانی شیکردنەوە ڕایان دەگەیەنن وەک: تایبەتی لەنگەربەستن و پارسەنگ بوون، فرەواتایی، نەرم کردنی وشە و تەعبیری سەخت، وێنەگریی، پەیوەست بوون بە کۆمەڵایەتی و خاسیەتی ئەوتۆیی. ئەم بەرەنگاربوونە لە منەوە بۆ خاسیەت و تایبەتی شیعری نالی هەر ئەوەندە ئازاییە و هەڵمەت بردنەی تێدایە کە ئامانجە بچووکەکەی ناو عینوانی «چەپک...» لێمی داخوازی دەکات. من چەپکم هەڵبەستوە، باغم هەڵەڕن نەکردوە، پێشم هەڵەڕن ناکرێ... واشدەزانم بە کەسی تەنها کەس ناکرێ.

ئەوەی ڕاستی بێ، لە بێژنگ دانی دیوانەکەی نالی بە نیازی وەدەستهێنانی هەموو سامانەکەی گەلێک لەوە ئەستەمترە کە ڕواڵەتی «مامڵەت لەگەڵ وشە» نیشانی دەدات، چونکە وەک بۆ چاوی وردبین و زەینی بەبڕشت دەردەکەوێ نالی «وشەسازی» عادەتی نەکردوە، «واتاسازی» عادەتیشی نەکردوە، ئارایشتی حازربەدەستیشی بەکار نەهێناوە، فەند و فێڵە ساکارە میراتیەکەی شاعیرانیشی نەگرتۆتە بەر. کە ئەمانەی نەکردوە بەوەندەش ڕازی نەبوە شێوە بەرزەکەی لە عادەت بە پشتەوەی ئەم هونەرانەش بکا بە ناواخنی هەموو شیعرەکانی، وێڕای ئەمانە نالی کاری گرنگتر و هونەرکارانەتر و ساحیرانەتریشی کردوە.

نالی بە ناو ڕایەڵی ئەو هونەرە بەرزانە و هی تریشدا هاتوچۆی بە زاتە هەستیارە جۆشاوە سیحربازە دەستڕەنگینە بلیمەتەکەی خۆی کردوە و بەهۆی دەسەڵاتی هونەرمەندانەی یەکجار دەوڵەمەندیەوە لە ناخی دڵ و قوڵایی گیانەوە کڵافەی ڕەنگاوڕەنگی ئاوێتە لە سۆزی ئاگرین و پوختەیی تێروتەژیی لەو ڕایەڵانە ئاڵانداوە و پارچە هەڵبەستی گەوهەردار و ئاورینگاریی لێ هۆندوونەوە، هەرگیز داوی کڵافەکانیشی کورتیان نەهێناوە بەبەر قەڵافەتی پەیکەری خولیاوە، من و تۆش لە دەروەی تان و پۆی

تەلیسماویی سیحرهۆنیەوە دەمەتەقەی عادەتی ئەدەبی لەسەر هەڵدەستێنین و بە زمانی سافیلکەی شیعردۆستانەمان مەعنای سەراو و پفدراو بەسەر ورشە و تریفەکانیدا گلۆر دەکەینەوە، هەر دەڵێی ئێمەین نالی بە تەورییە و تەشبیهـ لەم بەیتەدا وێنەی هەرزەکاریمان لە مەیدانی دورناسیدا لە ڕێی کامێرای وشەوە دەکێشێت

منجم کەر گەس و «لاشی» لەکن شەیئێکە نەیزانی
کە ئەم ئەفلاکە چەند لاکە کە ئەم گەردوونە چەند دوونە

بێ هەموو مەبەستێکی پێداهەڵگوتن و بەرزکردنەوەی نمایشتکارانە دەڵێم «نالی» بەڕاستی ئوستادی شیعرە، ئەو ئوستادەی کە بەشاعیری تری بگریت لەوانەیە پێی نەڵێی شاعیر چونکە هونەر و تەعبیرێکی ئەو بەکاریهێناوە کاڵای تاک تاکە هونەرمەندی بڵند پەروازە کە سێبەری بەسەر مەڵبەندی شیعری عادەتیدا دەکشێت. دەزانین سەرەژوورچووون خۆی لە خۆیدا کارێکی بێن برە، ئەی بە باری گەوهەرەوە بەرەو تۆقەڵەی هەرەبەرزی ئاسۆی هونەر؟

تا سنبولی زولفت لە نیهالی قەدت ئالا
من دوودی هەناسەم گەییە عالەمی بالا
من گریە وەتۆ خەندە بە یەکدی دەفرۆشین
من لەعلی بەدەخشان و ئەتۆ لوئلوئی لالا
طورڕەت وەکو تۆماری شکستە و سەری کوڵمت
بۆ نوری سەودام بوەتە شەمعی موتالا
ئەو چاوە غەزالە فەتەراتی سەر و ماڵە
ئەو نیرگسە کاڵە نە منی هێشت و نە کالا
شیققەی فەلەکولئەتلەس و ئەستوونەیی زەڕڕین
بێ بیکە بە تارایی سەر و سرکەیی والا
نالی بە ئومێدی زەفەری تەوقی تەڵەسمت
ماری سەری زولفت لە سەر و گەردەنی ئالا

تاکە بەیتێکی ئەم برە شیعرە «شیققەی فەلەکولئەتلەس...» بەر لە سی ساڵ زیاتر سەرچاوەی ئیلهامی جوانەمەرگ «دڵدار» بوو لە دارشتنی بەشێکی غەزەلە درێژەکەی «خەندەکەی بایی...» لەو شوێنەدا کە دەڵێ:

دەهەڵسە با بیناکەین مەعبەدی پیرۆزی دڵداریی
لە تیشکی ڕۆژ لە شەوقی مانگ لە ڕەنگی پەلکەڕەنگینە

لە پۆلی سێ وەیا چواری حقوق بەیەکەوە لە ژوورێک بەسەرمان دەبر کە تریفەی خەیاڵی «خەندەکەی

بایی» لە گۆشەیێکی هەست و سۆزی دڵدارانەیەوە هەڵڕژایە ناو هەڵبەست و ئاورینگێکی ئاسمانی نالی لەم بەیتە دەست نیشان کراوەوە کە دەمێک بوو ئاسۆی خەیاڵی «دڵدار»ی هەڵایساندبوو شکایەوە بەسەر هەڵبەستەکەیدا. من لە ژان و ژواری ئەم غەزەلەی ئاگادار بووم، ناوناوە پرسێکی برادەرانەی پێ دەکردم لە هەڵبژاردنی وشەیێک و بەلاوەنانی وشەیێکی تر بۆ ڕێک هاتنی هارمۆنی واتایی و وشەیی.

لە بیرمە ویستی لە جێگەی وشەی چەپک لەو دێرە شیعرەدا کە دەڵێ «کە هەر چەپکەی خەمی مل کەچ...» وشەیێکی لەبارتر بدۆزێتەوە کە تاکە یەک تاڵی وەنەوشە بە دەستەوە بدات نەک یەک بەستە، بەڵام نە خۆی پێی دۆزرایەوە نە منیش توانیم یارمەتی بدەم... هەر لە بیرەوەری ئەو ڕۆژانەی بەیەکەوە ژیانمان، یادی گوتەیێکی تری دڵدار دەکەمەوە کە دەیگوت حاجی قادر لە بەهاریەکەیدا شوێن پێی «قوربانی تۆزی ڕێگەتم...»ی نالی هەڵگرتۆتەوە و ئەوسا من ئەمەم لە دڵدار نەدەسەلماند، کەچی ئێستا وەک بەدیهیە ئاشکرایە لەبەرچاوم چی دڵدار دەیگوت ڕاستە هەروەک ڕاستە کە شەوە مەشوورەکەی «مصباح الدیوان»یش لە قەصیدەکەی «مستورە»ی نالییەوە گەشاوەتەوە کە لە مەشدا نەکەمایەتی و نە هیچ ڕەخنە لێگرتنێکیش یەخەگیری حاجی و مصباح دەبن.

گەلێ جار شاعیر بە نیازی خۆ تاقیکردنەوە نەک هەر ئیلهامی گشتی لە قەصیدەیێکی مەشوور وەردەگرێ بەڵکو لە کێش و قافیەی قەصیدەکەشەوە شیعر هەڵدەبەستێ کە ئەمەش لە عەرەبیدا پێی دەڵێن «معارضە»... هەر نەیسە!

بەڕاستی کە بمانەوێ هەموو تایبەتیەکانی شیعری نالی بژمێرین و یەک و دوو و سێی لێ بکەینەوە زنجیرە دەبێ بە ژماراندا بڕۆین و ڕیزیان کەین چونکە پڕ سامانیی شیعرەکانی لەوانەیە بەیتا و بەیت خاسیەتی نوێ بە دەستەوە بدەن لەو ڕووەوە کە زەینی تیژ و سەلیقەی سازگار و تێگەییشتن و پێگەییشتن بە بەریانەوە هەیە دەم نادەم ئاوس بن و لە نۆژەن بزێنەوە بە بەرهەمێکی بێ سابیقە. لە مەیدانی فیکردا، کە داهێنان پێویستی بە کەرستەی مادی دەرەوەی ویژدانی خاوەنەکەی نیە، ئەوەش پێی دەڵێن «عبقریة – بلێمەتی – هەڵکەوتوویی» لە هەنگامەی جۆش و خرۆش و کوڵان و ورووژانی عەمەلیەتی یەق کردنەوەدا جار لە جارێ وێنە و ورێنەی تازە لە خۆیدا دەدۆزێتەوە، وەیاخود ڕەنگە ڕاستتر ئەوەبێ بڵێم توانای خەڵق لەو بلێمەتیەدا، بێ پەک کەوتن لەسەر نموونە و پرۆڤە، مۆدێلی هونەراویی نوێکرد دەکا بە بڵقی جۆش و کەفوکوڵی خرۆشان کە چ ئەرکی ڕێکخستن و گونجاندن و هەناسەسواری تێدا بە خەرج نەچوە هەروەک قوڵپی بورکان پەیتا پەیتا لە جەهەنەمی دەروونیەوە بە پاڵەپەستۆی سروشت بەڕێ دەکرێ. زۆر بە سەیری، لەم کاتەدا، وا دەزانم نالی مەبەستی وێنەکێشانی ژان و ژواری عەمەلیەتە پڕ تاولەرزەکەی ترکانی پزدانی هونەرگەی خۆی بوە لەم دواندنە بلێسەدارەدا کە لەگەڵ «بادی خۆش مرور»ی کردوە:

گاهێ دەبی بە دەم دەدەمێنی دەمی غرور

چونکە ئەگەر لە کولانەی نەفسی خۆیەوە سەیری بای نەکردبێ و تێکهاویشتن و چەخماخەی فرتەنەی ناو ئەو نەفسەی بە بایەکە نەبەخشیبێ، بای کەڕ و لاڵ لە خۆوە چ ناکات و چ دەمان نادەمێنێ، دواتریش نازانێ بەرەو شارەزوور بێتەوە و قرچەی هەناوی نالی لە هەناوی خۆیدا هەڵگرێ بە چرە دوکەڵی سووتانی غوربەتەوە لەگەڵ بادەی پڕ فرمێسکی تلانەوە بە دەست سۆز و بێ ئۆقرەییدا بیکا بە دیاری یادکردنەوەی بریندار و بە سفتوسۆ:

سووتا ڕەواقی خانەیی صەبرم دڵ و دەروون
نەیماوە غەیری گۆشەیی ذکرێکە یاصبور
هەم هەمعینانی ئاهم و هەم هەمریکابی ئەشک
رەحمێ بەم ئاه و ئەشکە بکە هەستە بێ قصور
وەک ئاهەکەم دەوان بە هەتا خاکی کۆیی یار
وەک ئەشکەکەم ڕەوان بە هەتا ئاوی پردە سوور
بەو ئاوە خۆت بشۆ لە کدوراتی سەرزەمین
شاد بن بە وەصلی یەکدی کە تۆی «طاهر» ئەو «طهور»

ئیتر بە دەم هەنیسکی گریانەوە ڕاسپاردەی دڵی هەڵقرچاوی بۆ هەموو دار و بەرد و شیو و کانی و شار و دێی وڵات تەسلیم بە با دەکات تا لە کۆتایی شیوەنی هەڵبەست ئەم چەند دڵۆپە فرمێسکە گەرم و گەورەیە لە جێی مۆر و ئیمزادا دادەنێت:

زارم وەکو هیلال و نەحیفم وەکو خەلال
ئایا دەکەومە زار و بە دڵدا دەکەم خطور
لەم شەرحی دەردی میحنەتە لەم سۆزی غوربەتە
دڵ وەختە بێ بە ئاو و بە چاوما بکا عبور
ئایا مەقامی ڕوخصەتە<٧> لەم بەینە بێمەوە
یا مەصلەحەت توقفە تا یەومی نەفخی صور

وەک دەزانین، مەصلەحەت و نامەصلەحەت، تا ڕۆژی فوو لە صور کردن ئەو «توقف»ە دامەنی نالی گرت و بەری نەدا، خۆی و حەسرەت و سۆز و سووتان و غەریبی، هەموویان بە گەرووی عەدەمدا چوونە خوارێ، مەگەر گڕ و گەرمایی لە فرمێسک و هەناسەی من و تۆدا تارماییەکیان بێنێتەوە سەر دنیای ڕوون.

قسەم لەوەدا بوو کە ژماردنی تایبەتی لە بەرهەمی بەردەوامی «عبقریە - بلێمەتی» وەک نامومکین وایە چونکە جار لە جار خۆی نوێ دەکاتەوە و بە پێی نوێ بوونەوەش تایبەتیەکانی زیاد دەکەن. نەزۆکیی و خۆکوتانەوە و دووبارە کردنەوە لەو جۆرە یەق کردنەوەیەدا دەبێ کە بە فکری قاڵب گرتوودا بێت وەیا لە ئاکامی کێشان و هەڵسەنگاندنی ژیربێژانەوە «منطقي» زەنە بکات. گەلێک جار ئەم خۆهێنان و بردنە ژیربێژانە بە دوا واتای کێوییدا وا دەکا لە قەصیدەدا «وحدە» نەمێنێ چونکە جوانکاریی لە جیهانی زانستدا، ئەو زانستەی بەرگی هونەر لەبەر دەکا، نەفسی کورتە وەک هەناسەی هەناوێکی سووتاو نیە کە سات لە سات بلێسەی زمانە درێژتر دەکا. سەیرێکی دیوانەکەی نالی بکەیت دەبینی زوربەی هەڵبەستەکانی «وحدە»ی تێدایە، لە ناو ئەو زوربەیەشدا بەشێکی بەرچاوی لە سەرەتاوە تا کۆتایی دەوری تاکە یەک فکرە هەڵدێت. ئەم غەزەل و قەصیدانەی وا لێرەدا سەرەتاکەیان دەنووسم نموونەی هەڵبەستی «وحدە»دارن لە دیوانی نالی:

پێم دەڵێن مەحبووبە خێل و قیچە
ئەی جلوە دەری حوسن
ئەحوەلی تەفرەقە نەزەر
طەبعی شەککەر باری من
بولبولی طەبعم
جانەنی وەک جینان کردم
ماتەم وەکو زولفەینی سیەه
ئیلتیقای پۆلا و ئاسن
قوربانی تۆزی ڕێگەتم
هەی کەرێکم بوو
کە تۆ هاتی لە «نەوم ی دی» نەومیدیی نەما باس
لە کن ئەو جەوهەرە فەردە
مووی سپی کردم بە شوشتن
ئەی شۆخی بێناز
گەر دەپرسی من لەبەرچی کەم دەخۆم

ئەمانە کە لە یەکەم سێیەمی دیوانەکەیدا دێنە بەرچاو، دەیان هەڵبەستی تریش دوای ئەمانە، هەموویان خەریکی تاکە فکرەن. سەرلەبەری موناجات و نەعتەکانی کە لە چەشنی قەصیدەی درێژ دەژمێردرێن ئەوانیش «وحدە»ی تەواو و بێ کەلەبەریان هەیە. «مەستورە»ش پێویستی بە باس کردن نیە.

دابەشبوونی دیوانی شاعیر، نالی و غەیری نالی، بۆ هەڵبەستی «وحدە»دار و هەڵبەستی بێ «وحدە» دەخلی نیە بەسەر فکرەی «تایبەتی»یەوە، چونکە وحدە پێوەندیی بە هەموو قەصیدەوە هەیە لە لایەن دروست بوونیەوە کە لە عەرەبیدا پێی دەڵێن «بناء القصیدة» بەڵام «تایبەتی» لە ناو قەصیدەی بە وحدەوە و بێ وەحدەدا دەتریسکێتەوە و لەوانەیەی شاعیر پێی بناسرێتەوە. لەگەڵ ئەم ڕاستیەشدا ئەوەندە بەسە بۆ نرخی زۆربوونی «وحدە» لە شیعری شاعیرێکدا کە بەڵگەیە بۆ پڕبوونی مێشک و بڕندەیی سەلیقە و جۆشی دەروون.

یەکێک لە تایبەتیە هەرە بەرچاو و ڕەسەن و ڕەگداکوتاوەکانی نالی ئەوەیە کەوا وەک ساحیر لە کەوانەی یەک وشەوە چەند تیری واتا دەهاوێژێ. هەریەک لەو تیرانەش ئامانجی سەربەخۆی خۆی هەیە لەهەڵبەستدا. گوم کردنی ئەم دیاردەیە بەشێکی یەکجار نرخدار لە شاکارەکانی نالی تێدەبا و ئەدەبەکەشی دادەلەنگێنێ، بەمەشدا کەلەبەرێکی گەورە دەکەوێتە نەخشەی سەرجوملەی ئەدەبی کوردیی بەرزەوە. دەست پاراستن لە کوژاندنەوەی ئەو گەوهەرانە دەستخاوێنی و ئەمەکدارییە بەرانبەر هەموو ئەدەبی کورد. هەر یەکێک لە ئێمە کە دەستی نەڕۆییشت فتیلەی چراکانی نالی بەرزترکاتەوە وەیاخود ئاگرێک بە فتیلە هەڵنەکراوەکانیەوە بنێ چ گلەیی نایەتە سەر بە مەرجی «دەست نەڕۆییشتن و نەتوانین» چونکە دیارە تەکلیفی لە توانابەدەر لە کەس ناکرێت. ئەوەی دەستی بڕوا و دەستەکەی خۆی کۆتا کاتەوە گلەیی کەمتەرخەمیی و گوێ نەدان و بێباکی دەهێنێتە سەر خۆی. ئەوەی دەستی کوژاندنەوەی ئانقەست

درێژ کات دەبێتە دژ و ناحەزی بێ دەمەتەقەی ئەدەبی کوردی. ئەم ڕاستییانەش کە هەمووی ڕوو لەو کەسانە دەکات کەوا لە ڕیزی «سلبی» دەوەستن یەک زەڕڕە لە گوناهی ئەو کەسەش کەم ناکاتەوە کە لە لاوە فتیلەی هەڵکراو بێنێ بۆ ناو هەڵبەست هەرچەند لە ڕیزی «ایجابی»ش وەستابێ.

لێرەدا یەک دوو نموونەی پێوانەی ئەم ڕایانە دەکەین بە حەکەم: نالی دەڵێ:

نەی کە صاحیب سیڕڕە سەرتاپا بە «ایە»ی کن کونە
باطنا «قف قف علی سری» بە زاهیر قەف قەفە

لە پێشەوە با سرنجی خوێنەر بۆ وشەی «ایە» ڕابکێشم کە لە بەیتەکەدا «ایە» نووسراوە نەک «ایە» کە بە کوردی ئایەت دەنووسرێت. ئەگەر لە بەیتەکەدا «ئایەتی کن» با، ڕێی ئەو واتایانەی تری دەبەستەوە کە دەڵێم لەیەک کەوانەوە بەرەو ئامانج دەڕۆن. دیارە لەم بەیتەدا کێش ڕێ نادات «ئایەتی کن» بگوترێ چونکە لەنگی دەکات.

تۆ نەختێک زمانی خۆت ڕەهاکە لەو گرێیەی کە نووسین پەیدای دەکا لە خوێندنەوەی گوتەی نووسراودا، خەریکی گوتنەوەی بەیتەکە ببە وەک کە لە زارەوە دەدرێت، دەبینی مومکینە وەها بخوێندرێتەوە:

نەی کە صاحیب سیڕڕە سەرتاپا بە ئایای کون کونە

دەزانیت «ئایای» یەکێکە لە گۆرانیە مەشوورەکانی کوردیی وەک خاوکەر و خورشیدیی و ئەڵلاوەیسی و تێکهەڵکێش. کە وشەی «ئایای» هاتە ناوەوە ئەوسا دەبێ ڕستەی دواتر ببێتە «کونکونە» کە کوردی پەتییە لە حاڵێکدا کە وشەی «ئایە» بە واتای ئایەتی قورئان بەکاربێت دەبێ ڕستەی دواتر ببێتە «کن کونە» کە یەکەمیان «کن»ی عەرەبییە لە «کان» وەرگیراوە و مەبەستیش لەوەدا ئایەتی «کن فیکون»ە دوەمیشیان «کون»ی کوردییە کە دەزانین حاڵی بلوێر باس دەکات بە خۆی و کونەکانیەوە.

نالی لە کەوانەی وشەی «ئایەی – ئایای» دوو تیری واتای هاویشت یەکێکیان لە قورئانەوە بەر نیشانەی «کن فیکون» کەوت ئەویتریشیان لە گۆرانی کوردییەوە قەد و باڵای بلوێری پێکا کە سەرتاپای «کون کونە».

تارمایی واتایەکی تریش لە بەیتەکەوە بەرەو نیشانەی «کون کون» دەڕوات کە بێین وشەی «ئایەی – ئایای» پتر لەبەریەک هەڵوەشێنین و بڵێین «ئای ئای» کە هاواری دەردەدارە بە دەست ئێشەوە. «ئای ئای» بەبەریەوە هەیە مشتوماڵێک بدرێت و هەمزەی دوەمی بسوێت و بگوترێ «ئایای» کە هەر واتای تلانەوە بە دەست ئێش و ئازارەوە ڕادەگەیەنێت. لەمەوە دەزانین بەیتەکەی نالی لە کەوانەی تاکە وشەیێکەوە سێ تیری واتای هاویشتوون:

نەی بە ئایەتی «کن فیکون» کون بوە
نەی بە ئاهەنگی «ئایای» کون کون بوە
نەی بە ناڵەی «ئای ئای» کون کون بوە

لەم لێکدانەوەیەدا پەردە لە رووی گەوهەرەکانی نالی هەڵدراوەتەوە و بەس، لە لاوە واتای بۆ قەرز نەکراوە، هەر جۆرە ئیعترازێکیش لەم شێوە لێکدانەوەیە بگیرێت سووچی بەیتەکەی نالی و بۆچونەکەی من نیە، سووچی کەم ئاگاداری ئیعتیرازگرەکەیە لە فەند و فێڵ و توێکڵداری و دەرودووهۆدەیی ئەدەبی رۆژهەڵاتی موسڵمان بە تایبەتی هی فارس و کورد.

ئا ئەمەش نموونەیێکی وردتر و سەختتری بەرێکردنی دوو تیری واتایە لە تاکە وشەیێکەوە. نالی دەڵێ:

مساوی «وکیک و لوول»ن لە هەردوو لاوە زولفەینی
نموونەی عەکسی حەرفی نون و میم و واوە زولفەینی

وشەکانی «وک یک و لوول» خرانە نێو کەوانەوە چونکە بە رێنووسی کۆنم نووسی لەو ڕووەوە کە واتاکان لەم رێنووسەوە وەردەگیرێن.

واتایێکی ئەمەیە کە هەردوو زوڵف، هەریەکە لە لایێکەوە مساوین لەگەڵ یەکتر، وەک یەکن، لوولن. لێرەدا وشەی «مساوی» زولفەکان بەیەکدی دەگرێت، وشەی «لە هەردوو لاوە»ش بۆ زولفەکان دەگەڕێتەوە چونکە هەر زولفە لە لایێکەوەیە .

واتایێکی تری ئەمەیە کە خۆی واتای بنجییە لە بەیتەکەدا:

هەردوو زولف مساوین بە «وک یکو – لول». وشەی «وکیکو» لە هەرلایێکەوەی بخوێنیتەوە هەر خۆی دەردەچێت، هەروەهاش وشەی «لوول» ئەویش لە خوارەوە بۆ سەرەوە خوێندنەوەی ناگۆڕێت. لەم واتایەدا گوتەی «لە هەردوو لاوە» بۆ زوڵفەکانیش دەست دەدات بۆ «وکیک و لوول»یش دەست دەدات چونکە زولفەکانی لە هەردوو لاوەن، «وکیکولوول»یش لەملاو لەولاوە بخوێنرێتەوە فەرقێک ناکەن. ئەم مساوی بوونەی دوو زولفەکان لەگەڵ «وکیکولوول» پتر خۆ دەسەپێنێ کە سرنج بگرین لە مصرەعی دوەمی بەیتەکە چونکە لەوێدا زولفەکان بەسێ شت تەشبیهـ کراون کە ئەوانیش لەهەر لایێکەوە بخوێنرێتەوە فەرقی ناکەن. دیارە سێ شتەکە پیتی «نون، میم، واو»ە، سەیریش لەوەدایە وشەی «نمونە» کە لە بەرایی مصرەعی دوەمدا هاتوە هەر سێ پیتی تێدان، هاتینشیان بە دوا یەکتر لە وشەی «نمونە»دا وەک هی ناو بەیتەکە وایە، نوونەکە لە پێشەوەیە و میمەکە لە ناوەڕاست و واوەکەش لە کۆتایی.

بەیتێکی زۆر بەناوبانگی تری نالی کە لەوێشدا وشە هەیە دوو تیری واتای لێ بەڕێ کرابێ ئەمەیانە:

لە دوگمەی سینە دوێنێ نوێژی شێوان
بەیانی دا سفیدەی باغی سێوان

وا چاکە لێرەدا بەیتی دوای ئەمیشیان بنووسین چونکە لە نێوان هەردوویاندا واتابەندیی و بەیەکەوە بەسترانێکی ورد هەیە یەکجار لە جوانی و سامانی هەڵبەستەکەی زیاد کردوە. بەیتی دوەمیان ئەمەیە:

لە خەوفی تەلعەتت ڕۆژ هەروەکو شێت
بە ڕووزەردیی هەڵات و کەوتە کێوان

چەند ساڵێک لەمەوبەر لە نەدوەیێکی تەلەفیزیۆنیدا من ئەم دوو بەیتەم شی کردۆتەوە، ئەوسا دوو هونەری گەورەی هەردووکیانم باس کرد: یەکێکیان ئەوەیە کە نالی نەهاتوە وەک شاعیرانی تر شەو و بەیان بەیەکەوە کۆبکاتەوە لە هەڵبەستدا چونکە شەو «نقیض»ی هەرەدووری بەیان نیە ئەوەی نقیضی تەواوە ئێوارە «نوێژی شێوان»ە کە هەموو شەو دەکەوێتە نێوانیانەوە و هەرگیز بەیەکتر ناگەن، لە حاڵێکدا شەو بە ڕۆژەوە نووساوە واتە دراوسێی یەکترن. لە نموونەی شاعیرانی تر یەکێکی ئەحمەد شەوقی و یەکێکی وەفاییم هێنایەوە کە ئەوانیش شەو و ڕۆژیان لە هەڵبەستدا کۆکردۆتەوە. ئەحمەد شەوقی دەڵێ:

و دخلت فی لیلین فرعک و الدجی
ولثمت کالصبح المنور فاک

وەفایی دەڵێ:

بەس عومری من بە با دە
ڕووت بێنە زولفت لادە
دڵ بۆیە نامرادە
بەم شەوە ڕۆژ گیراوە

هونەرە گەورەکەی تری نالی لە بەیتەکاندا ئەوەیە کەوا بە هۆی وشەی «دوێنێ» کە لە بەیتی یەکەمدا هاتوە هەر دوو واتای وشەی «هەڵاتن» ساحیرانە جێگەی بۆ کراوەتەوە لە هەڵبەستدا. واتایێکی وشەی «هەڵاتن» دیار کەوتنی ڕۆژەکەیە لە ئاسۆی ڕۆژهەڵاتەوە، واتاکەی تریشی بەزین و فیرارکردنی ڕۆژەکەیە لە ئاوابووندا. ئەمەش هەردوو واتای «شروق» و «فیرارکردن»ی ڕۆژە لە بەیتەکاندا:

دوێنێ نوێژی شێوان کە لە دوگمەی سینەتەوە سفیدەی بەیان دەرکەوت ڕۆژ بە ڕووزەردیی فیراری کرد و وەک شێت کەوتە کێوان.

دوێنێ نوێژی شێوان کە لە دوگمەی سینەتەوە سفیدەی بەیان دەرکەت، ڕۆژی ئەم سبەینەیە لە ترسی طەلعەتت بە ڕووزەردیی شروقی کرد و وەک شێت کەوتە کێوان. دیارە ئەم ترسەی ڕۆژ لە کاتی شروقدا پاشماوەی ترسی دوێنێ نوێژی شێوانە کە بەیانی باغی سێوان سفیدەی دابوو و ڕۆژی ترساندبوو.

دەبێ ئەمەش بخەینەوە سەر جوانی بەیتەکانەوە کە ترس دەبێتە هۆی ڕووزەردیی، شێتیش دەکەوێتە کێوان. لایەنی جوانی و ئارایشتی تریش هەیە لە بەیتەکەدا کە لێرە پێویست نابینم خوێنەری پێوە خەریک بکەم.

چەند ساڵێک بەسەر ئەم شیکردنەوەیەدا ڕۆیشت، تا لەنکاو بیرم بۆ وێنەیێکی نەدۆزرایەوەی ناو بەیتی یەکەم کشی. دۆزینەوەی وەها لەنکاو زۆر جاران بۆ من و بۆ تۆش ڕوودەدات. وا دیارە خەریک بوونی بەردەوام بە شتێکەوە وا دەکا هۆشی وون «عقل باطن» لە لای خۆیەوە ئەویش پێوەی خەریک بێت و دەوری گرێکانی پرسیارەکە هەڵبێت تا دەیانکاتەوە ئیتر لە دەرفەتێکدا گرێیەک بە کراوەیی دەداتەوە دەست هۆش وەک ئەوەی کە لە غەیبەوە کارەکە کرابێت، ئەم ڕایەشم لە زانایانی سایکۆلۆجی وەرگرتوە و باوەڕیشم پێی هەیە.

له مصرەعی دووەمی بەیتەکەدا کە دەڵێ:

بەیانی دا سفیدەی باغی سێوان

وشەی بەیان واتاییکی ئاشکرا و یەکێکی شرایەوەی هەیە. واتا ئاشکراکە لە هەموو کەسێکەوە دیارە و لە سەرلەبەری بەیتەکە و بەیتی دواتریشدا بنج و ماکی وێنەی ناو هەڵبەستەکەیە، هەر تازەش لە شیکردنەوەی بووینەوە.

واتایە شرایەوەکە ئەمەیە. وشەی بەیان دەشێ ڕێژە جەمعی وشەی «بەی» بێت کە میوەیێکی ناسراوە. کە ئەم واتایە تێبخوێندرێتەوە وشەی «بەیان»یش دەبێتەوە ئەو کەوانەیە کە نالی دوو تیری واتای لێوە داوێت بۆ دوو ئامانج. بەیان کە بە واتای فجر بێت ئامانجی سفیدە دەپێکێت لە بەیتەکەدا کە ڕووناکایی فەجرەکەیە، کە ڕێژە جەمعی «بەی»ش بێت ئامانجی باغی سێوان دەپێکێت چونکە بەی بۆ خۆی میوەی باغە و لە وێنەشدا خزمی سێوە – مەمکی کچانیش بە سێو و بەی تەشبیە دەکرێت.

ئەم واتایە شرایەوەی بەیان کە ڕێژەی جەمعی بەی بێت، دەمەتەقەی لەسەر هەڵستا لەو ڕووەوە کە گۆیا لە نالی ناوەشێتەوە ڕستەی وەها لاواز بەکاربێنێت لە شیعردا چونکە هاتنی جەمعی وشە لە سەرەتای ڕستەوە کوردییەکی ڕەوان نیە. دەبێ لە پێشەوە ئەوە بڵێم ناشێ بیر بۆ ئەوە بڕوا کە بەیان جەمعی وشەی بە وەیاخود بەهێ بێت، چونکە ئەوەی نالی گوتوەتی و من واتام لێ دابۆوە وشەی بەیانە کە ڕێژە جەمعی وشەی «بەی»ە نەک «بە، بەهی». نالی لە چەند شوێنێکی تری دیوانەکەیدا وشەی بەی بەکارهێناوە بە واتای بەهێ کە دەڵێ:

کێ دەستی دەگاتە «بەی»و ناری نەگەیشتووت

وەیاخود کە دەڵێ:

سەروی هێناوە لە سێو و «بەی»موتربەی کردوە

لەلایەن هاتنی وشەی وەک «بەیان» لە سەرەتای ڕستەوە وەرام زۆرن بەڵام پێویست بە درێژەپێدان نیە، ئەم چەند تێبینیە بەسن:

١– ڕازی بین و نەبین وشەی بەیان وا لەسەرەتای بەیتەکەی نالیدا هەیە و بەکەس ڕەش ناکرێتەوە.

٢–لە پاش هەبوونی وشەکە دەبینین لە بەیتەکەدا وشەی تریش هەن موناسبی واتای ئەو بن وەک «باغ، سێو» کە ناچارمان دەکا بسەلمێنین هاتنی وشەکە بەو جۆرە لە سەرەتای بەیتەکەوە ڕێکەوتێکی کوێرانە نەیهێناوە، کوردیی گوتەنی، تەقڵەی مامە حەمە نیە «بەیان، باغ، سێو» لە نیوەی دێڕە شیعرێکیدا کۆبوونەتەوە بە تایبەتی کە خاوەنی بەیتەکە یەکێکی وەک نالی بێت بە خۆی و هەموو دەسەڵاتی بێسنووری لە فرەواتاییدا.

٣– هەروەک لە عەرەبیدا زۆر مەشوور بوە کە «یجوز للشاعر ما لا یجوز لغیره» لە کوردیی و زمانی تریشدا جەوازی شیعر هەیە بەتایبەتی ئەو جەوازەی کە هیچ دەستووران تێک نەدات، لێرەشدا هەرئەوەندە کراوە وشەی «بەی» لە تاکەوە بوە بە جەمع. لە کوردییدا هاتنی ڕێژە جەمع لە سەرەتای ڕستە زۆر باوە

چ فاعل بێ چ مەفعوول وەک کە بڵێی: «ئەسمەران خوێنیان شیرینە» لێرەدا ئەسمەران جێگەی فاعیلی گرتۆتەوە. لەم ڕستەی خوارەوەدا وشەی سەرەتا ڕێژەی جەمعە و مەفعولیشە وەک وشەی «بەی – ان»ی ناو شیعرەکەی نالی: «هەنجیرانیش دەخوا و درۆیانیش دەکا» وەیاخود ئەم ڕستانە: مەڕان دەلەوەڕێنێ – داران دەبڕێتەوە – چرایان پێ دەکا... هتاد.

ئەوەی لێرەدا بە فەرق حیساب بکرێ لەگەڵ ڕستەی شیعرەکەی نالی هەر ئەوەیە کە لەم نموونانەدا وشەکان کەوتوونەتە پێش فیعلی مضارعەوە لە حاڵێکدا «بەیانیدا» فیعلی ماضی بەکارهێناوە. لەمەشدا ڕەخنە نامێنێ چونکە دەشێ بگوترێ «کچانی قبووڵ کرد و کوڕانی قبووڵ نەکرد لە مەکتەب» لەم ڕستەیەدا فاعیل دیار نیە بە پێچەوانەی بەیتەکەی نالی کە لەوێدا فاعیل «سفیدەی باغی سێوان»ە، بەڵام دەکرێ بگوترێ «کچانی قبووڵ کرد، مودیری مەکتەب» کە ئەمە بە تەواوی وەک بەیتەکەی نالییە، لە هەردوو ڕستەشدا جەوازێکی یەکجار کەم و بێهێز بەکار هاتووە کە بریتیە لەوەی فاعیلەکان لەجیاتی پێشەوە، لە دواوەی مەفعولەکانەوە هاتوون «مودیری مەکتەب کچانی قبووڵ کرد – سفیدەی باغ بەیانی دا...».

کە خەریک بین بەدوا جەوازەکانی شیعری کوردی بەسەر زۆر شتی تردا دەکەوین گەلێک پتر چاوپۆشی لێکردنی دەوێت لەمەی بەیتەکەی نالی، کەسیش بە عەیبی دانەناوە. خۆ لە بابەتی فۆلکلۆریدا ئەم جەوازانە هەر بەجارێ...

٤– لەمانە بترازێین دەبێ ئاگاداری شتێکی تر بین: یەکێک لە تایبەتیەکانی یەکجار گرنگی مەهارەتی نالی لە فرەواتاییدا ئەوەیە کەوا گەلێک جاران لە پۆپی دەسەڵاتی بوێژیی خۆیەوە دێت و لەودیو وێنە ئاشکراکەی هەڵبەست سێبەری وێنە و واتایێکی تر وەک سەرابی دیار و مەوهووم دەخاتە پشت پەردەی ئاورینگداری وشە و ڕستە بەرچاوەکانی هەڵبەستەوە بێ ئەوە خۆی و پارچە شیعرەکە قەرزدار وەیا هاوەبەستی ئەو سەرابە بکات. پاش خوانێکە و لەبەر سفرەی شڕ خواردەمەنی ماوەتەوە... ئاوێکە و لە حەوزی پڕ واتای هەڵبەست سەرەڕێژی کردوە... تیشکێکە و لە ئاوێنەیێکی خەیاڵیدا دووبارە بۆتەوە نە هیچی تێچوە و نە کەسی ماندوو کردوە و نە چ جێی بە واتا و وێنە بنجییەکەی ناو هەڵبەست تەنگ کردوە لە هەمان کاتیشدا چەندی بڵێی وەستایانە و شیرن و ڕەنگینە هەر دەڵێی ئەو نەقش و نیگارەیە کە شتان دەڕازێنێتەوە و لە نرخ و بایەخیان زیاد دەکات و هەست و مەیلی تەماشاکەران دەبزوێنێ لە حاڵێکدا دەزانین شتەکە بێ نەقش و نیگاریش هەر هەیە و هەر دەبێ. بە نموونەی ڕوونکردنەوەی مەبەست تەماشای ئەم دوو بەیتە بکە:

وەرە قوربان بە جان هەردوو برابین
کە تۆ بێ مادەر و من بێ پدەر مام
بەلاگەردانی بالات بم ئەگەر چووم
فیدای هیندوویی خاڵت بم ئەگەر مام

واتای بەیتەکان هەرچی دەبێ با ببێ بە دۆزینەوەی وێنەی سەرابی و شرایەوە لە بەیتەکاندا واتاکە کەم ناکات. نالی هاتوە بێ ئەوەی پێوەی دیار بێ کە خەریکی هەڵنانی واتایێک وەیا ئارایشتێکی

سەرەڕێژ کردوە وشەکانی «برا، مادەر، پدەر، خاڵ، مام»ی کۆ کردۆتەوە کە ئەگەر لە حیسابانی دەرباوێیت نالی و شیعرەکە زەرەریان نەکردوە بەڵام کە هەستت بە دیاردەکە نەکرد دیمەنێکی ئەدەبی جوانت دۆڕاندوە. ئەمەش نموونەیێکی تری هەڵنانی واتا و وێنەی سەرابی:

خاو و بێ خاوی دوو زولفی خاوم ئەز
چاوەچاوەی یەک غەزالە چاوم ئەز

لە مصرەعی یەکەمدا «خاو، بێ خاو» دوو وەصفن بەرانبەر دو زوڵفی خاو وەستاون، کەچی لە مصرەعی دوەمدا ژمارە «یەک» هەیە کە دەڵێ «یەک غەزالە». بوونی ژمارە «یەک و دوو» شتێکی بەرچاوە و نەدیتنی وەک شەوکوێریی وایە، بەڵام لەودیو ئەم یەک و دوەوە، لە ناو ئاورینگی وشەکاندا دیمەنێکی تری سەرابی هەیە کە نەدیتنی زەرەر بە بەیتەکە ناگەیەنێ بەڵام تەماشاکەرەکە لەزەت و خۆشییێکی مەعنەوی گەورەی لە دەست دەچێ، سەرەڕای ئەوە کە مەعلووم دەبێ کوڕی مەیدانی نالی نیە، لە ڕستەی «چاوە چاوەی یەک غەزالە چاو»دا وشەی «چاوەچاو» دوو جاران «چاو»ی تێدا گوتراوەتەوە بەڵام یەک واتای هەیە کە «ترقب»ە کەچی «یەک غەزالە چاو» لە ڕواڵەتدا ژمارە «یەک»ی تێدا گوتراوەتەوە بەڵام لە مەعنادا دوو چاوان ڕادەگەیەنێ چونکە دەزانین یەک غەزال دوو چاوی هەیە:

چاوەچاو: بە وشە دوە بە واتا یەکە
یەک غەزالە چاو: بە وشە یەکە و بە واتا دوە.

نالی بەم داڕشتنە لەجەرگەی «یەک»ەوە ژمارە «دوو»ی هەڵێنجاوە و لەنگەری ژمارە دوەکەی مصرەعی یەکەمی پێ ڕاست کردۆتەوە تۆش حەز دەکەی مەهارەتەکە ببینە و مافی خۆی پێ بدە، حەزیش دەکەی ئینکاری بکە و چاوی لێ بچووقێنە تا ئیفلاس بە زەوقی خۆت بکەیت.

ئەم جۆرە مەهارەت و وەستاییە لە شیعری نالیدا هێندە زۆرە وەک بەردی بەست وایە، نیشانەیێکیشە لە نیشانەکانی پێشڕەویی و پێشەنگی ئەدەبەکەی و ناشێ لێی بەخەبەر بین و تێی نەخوێنینەوە چونکە تێخوێندنەوەی دەبێتە داڕنینی بەرگێک لە بەرگەکانی ئارایشت و سامان لە بەشێکی شیعرەکانی، ئەوەی ڕاستیش بێ ئەم لایەنەی دۆزینەوەی واتا و وێنەی «سەرابی - ئەگەر تەعبیرەکە دروست بێ» خۆی لە خۆیدا یەکێکە لەو لێکۆڵینەوانەی کە دیراسە لەبارەی نالییەوە داخوازیی دەکات، ڕەنگە هێندەشی بە بەرەوە هەبێ ببێتە کارێکی سەربەخۆ نەک ئەرکێکی لابەلایی کە لەوانەبێ ببێتە ئالقەی زنجیرە وەیا داوی ڕایەڵ.

یەکێکی تر لە نموونەی ئەو وشانە کە وەک کەوان، پتر لە تیرێکی واتایان لێوە هاوێژراوە وشەی «انوار»ە لەم بەیتەدا:

سەحرا بە تەجەللی دەکەنە وادی یی ئەیمەن
قامەت شەجەر و مەزهەری «انوار»ی ئیلاهن

وشەی «انوار – ئەنوار» ڕێژە جەمعە بۆ دوو وشەی عەرەبی یەکێکیان «نور – بە واتای ڕووناکی» ئەوی تریان «نور (نەور) – بە واتای غونچە» سرنج بگرە دەبینی «ئەنوار» لە بەرەو پێشەوەی «شجر – شەجەر» هەیە لە دواوەشیەوە «اله – ئیلاه» هەیە، لەمەوە ڕاستەوخۆ و بێ گرفت و تێفکرین دێتە بەر هەست و هۆشمانەوە کە نالی لە «نور – نەور – غونچە»وە تیری واتا بەرەو «شەجەر – درەخت» داوێژێ چونکە درەخت غونچە و پۆقژەی هەیە، لە «نور – ڕووناکی»شەوە تیرێکی بەرەو «ئیلاه – خوا»وە دەڕوات کە ئەمە شتێکە دووبارەکردنەوە و گوتنەوەی ناوێت هەم لە ڕووی نیسبەتی نێوانی ڕووناکی و خوا، هەم لە ڕووی «اضافە»ی وشەی «نور» بۆ وشەی «اله – ئیلاه» لە بەیتەکەدا.

نوری ئیلاه بە واتای ڕووناکی خوا ئەویش سەرلەنوێ دەشێ ببێتەوە تیرێکی واتا و بەرەو «شجر – شەجەر – درەخت» بکشێ چونکە ئەو ڕووناکییەی کە موسا لە «وادی ئەیمەن»دا دیتی لە درەختێکەوە دەدرەوشایەوە مەعلوومیشە ڕووناکایی خوا بوو.

وشەی «شەجەر – درەخت» ئەویش جارێکیان بۆ قامەتی سەربازەکانی «تاقمی مومتازی شاه» دەچێتەوە، جارێکی تریش بۆ «وادی ئەیمەن» دەگەڕێتەوە چونکە ئەو درەختەی کە نووری خوای لێوە دەدرەوشایەوە لە «جانب الطور الایمن» بوو، پێشتریش زانیمان درەختەکە نیسبەتی لەگەڵ «نەور – غونچە» و لەگەڵ «نور – ڕووناکی» دا چیە. بەیتەکە گەلێک لێکدانەوە و قووڵبوونەوە و شیکردنەوەی تر هەڵدەگرێت «وەک ئەوەی کە قامەت درەخت بوو و خۆی بە سەحرا نیشان بدات، سەحراکە دەکاتە وادیی ئەیمەن کە جێگەی درەختە» بەڵام لێرەدا ئیشمان بەو زێدە وردەکارییە نیە، تەنها شتێک هەبێ پێویست بە گوتن بکات ئەوەیە کە وشەی «انوار – ئەنوار» ناشێ بە وشەی «الطاف – ئەلطاف – ئیلطاف» بگۆڕێتەوە کە لە هەندێ نوسخە دەسخەتدا نووسراوە چونکە بەم گۆڕینەوەیە بەیتەکە ڕووت دەبێتەوە و سامانێکی زۆری لە دەست دەچێت، وشەی «الطاف» یش چ ڕێژە جەمعی «لطف» بێت و چ چاوگی فیعلی «الطف» بێت – بە واتای چاکە لەگەڵدا کردن وەیا دیاریی بۆ ناردن– بایی فلسێک لە واتاکانی «انوار» تێناهێنێتەوە. لەبەر ئەمەیە دیارە ئەو نوسخانەی کە لە جێگەی «انوار»دا وشەی «الطاف»یان نووسیوە سەهوێکی سادە و سافیلکانەیان کردوە. ئەگەر یەکێک بێت و بڵێ لەوانەیە نالی وشەی «الطاف»ی بەکارهێنابێت، بەڵام نوسخەنووسان کردبێتیانە «انوار»، وەرامی بەم دوو سێ تێبینییە دەدرێتەوە:

یەکەم: بەزۆری وشەی «انوار» ڕۆیشتووە. بە عادەت ڕیوایەتی کەم شۆرەی کاتێک بەسەر هی مەشووردا تەرجیح دەدرێت کە ئەو لە مەشوورەکە گونجاوتر بێ لەگەڵ مەبەست وەیا داخوازیی و پێویست. لێرەدا ڕیوایەتە کزەکەی «الطاف» چرایان دەکوژێنێتەوە و مەبەست لاواز دەکات.

دوەم: وشەی «انوار» لە بەیتەکەدا وەها دامەزراو و واتابەخشە، هێندەی بەدیهیە ئاشکرایە خۆی زادەی بەیتەکە و هەناوی نالییە.

سێیەم: ناشێ بیر بۆ ئەوە بڕوات کەوا نالی هەردوو وشەی «انوار، الطاف»ی بەکارهێناوە چونکەم ئەمە شتێکە نەدەکرێ و نە هیچ بەڵگەیێکیش بە دەست کەسەوە هەیە ئەوە بسەپێنێ کە نالی بە پێچەوانەی عادەت و مەنتیق کارێکی وەها نالەباری کردوە.

چوارەم: کە گوێ نەدەینە ئەم هۆیانەی تەرجیح و هەر سوور بین لەسەر بایەخدان بە وشەی «الطاف» دەتوانین زۆرینەی میراتی شاعیرەکانمان بەم شێوەیە ڕەفتارمان شەت و پەت بکەین وەک ئەوەی کە بەیتەکەی پێنج خشتەکی شێخ ڕەزا بەسەر غەزەلی کوردییەوە بکەینە «لە هیجرانی شەقم برد» لە جیاتی

«لە هیجرانی تەقم کرد» کە مەشووری هەموو جیهانی کوردەوارییە وەیاخود دێڕە شیعری گۆران بگۆڕین و بڵێین «نازانم کامتان لامن» لە جیاتی «نازانم کامتان کامن...» و هەزارانی تری وەک ئەمانە.

باسی ئەم بەیتە و وشەکانی، وا داوا دەکات شتێک بڵێم لەبارەی غەزەلەکەوە کە نەختێک دەمەتەقە لەسەر واتا و مەبەستی هەڵستاوە لەو ڕووەوە ئایا «تاقمی مومتاز» حەرەسی تایبەتی پاشای بابانە یا کۆمەڵە کیژە!

هەرچەند، بەلای منەوە، سەرلەبەری بەیتەکان هاواریانە کە وەصفی پێشخزمەتەکانی پاشا دەکەن، ئەم ڕاستییەش بەولای گومانەوەیە، بەڵام کە هەر هاتین بەڵگە بێنینەوە بۆ سەپاندنی ڕاستییەکە ڕەوا نیە بەسەر بەیتی یەکەمی غەزەلەکەدا باز دەین چونکە لە مصرەعی دووەمدا، بەدەم مەهارەتەوە، پاتەوپات ئەم لایەنە باسکراوە و بەسەریش چوە. نالی دەڵێ:

ئەم تاقمە مومتازە کە وا خاسەیی شاهن
ئاشووبی دڵی مەملەکەت و «قلب»ی سوپاهن

تۆ سەیری سەراحەت بکە: ئەم «قەلبی سوپاه»ە لە کۆتایی بەیتەکەدا هێندەی تۆپ و تفەنگ و بۆڕیەی عەسکەریی زەق و بەرچاوە کە تاقمە مومتازەکە، نەک هەر تیپێکی عەسکەری تایبەتی شاهن، بەڵکو لەنێوان لەشکریشدا سەروکاریان لەگەڵ «قلب»ی لەشکرەکەیە نەک «مەیمەن» و «مەیسەرە» و «جناح»ەکانی کە ئەمانە زاراوەی یەکجار مەشوورن و لەوانە نین چاو بەسەریاندا تێپەڕێت و نەیانبینی چونکە کە ئەم دیمەنە زۆر زەق و بەرچاوە لە هەڵبەستدا هەستی پێ نەکرێت ئومێد یەکجار بێهێز دەبێ بە دیتنی شتی مەیلەو شرایەوە و وردیێو کە ئەمە ڕاستەوخۆ دەبێتە هۆی دەمەتەقە کردن لەسەر هەموو واتایێکی ورد و هێمایی وەیاخود ڕەنگە ببێتە هۆی ئینکار کردنی ئەو تەرزە واتایانە. با دوور نەڕۆین، هەر لێرە لە ئاست ئەم «قەلب»ی سوپاهەدا هەمان ئیحتیمالی نەسەلماندن هەیە چونکە ئەو کەسەی لەبەر درشتبینی خۆی، لە زەمینەی مەدحی تاقمی مومتازی شاهدا، هەست و هۆشی بۆ ئەوە نەڕوا کە قەلبی سوپاه زاراوەیێکی عەسکەریی سەردەمی نالی و لەویش کۆنترە و تا ئێستاش هەر باوە و بەسەر زمان و خامەی نووسەرانەوەیە، ئیتر بۆ لە من و تۆ بسەلمێنێ و دان بە نەزانینەکەی خۆیدا بێنێ لە حاڵێکدا نەسەلماندن ئەو کارە ئاسانەیە کە هیچی تێناچێت و چ زیانان بە نەسەلمێنەکە ناگەیەنێ وەک ئەوەی کە تا ئێستاش خوێندەواری ئەوتۆ هەیە ناسەلمێنێ مرۆڤ چۆتە ناو مانگ و سوورە لەسەر هێندی کە سمینی «ئاسمان» مومکین نیە چ زەرەرێکیشی نەکردوە.

چەند دێڕێک لەمە بەرەوپێش گوتم تاقمە مومتازەکە «سەر و کاری لەگەڵ قەلبی لەشکرەکەیە» نەمگوت خۆی قەلبی لەشکرە: لەمەدا ویستم فرەواتایی بەیتەکە کوێر نەکەمەوە چونکە دەشێ تاقمە مومتازەکە ئاشووبی دڵی مەملەکەت و ئاشووبی قەلبی سوپاهیش بن، دیارە لەم حاڵەدا مەملەکەتەکە و سوپاهەکە هی بێگانە و دوشمنە. بەڵام لە هەمان کاتدا دەشێ تاقمەکە ئاشووبی دڵی مەملەکەت بن بەو هەموو جوانییە و ڕێکییەی کە لە بەیتەکەدا بۆیان دیارکراوە، لەم حاڵەدا مەملەکەتەکە دەبێتە شاری سلێمانی کە دڵی دانیشتوەکانی پڕ ئاشووب بوە بە جوانیی لاوچاکەکانی تاقمی شاه، تاقمەکەش خۆی دەبێتە «قەلبی سوپاه» واتە لە لەشکرەکەدا جێگەی قەلبی گرتوە نەک جەناح، کە ئەمە جێگەی ڕاستەقینە و ڕەوای

خۆیەتی چونکە دیارە «شاه» هەمیشە لە قەلبی لەشکرا دەبێ... نالی زۆر ئوستادانە وشەی دڵی بۆ مەملەکەت بەکارهێناوە وشەی قەلبیشی ئیزافەی سوپاه کردوە هەرچەند لە واتادا هەردوو وشەی دڵ، قەلب یەک شتن بەڵام دیارە لە زاراوەدا هەر قەلب بۆ سوپاه بەکارهاتوە. بەم لەبەریەک ترازاندنەی واتای دڵ و قەلب هەموو مەبەستەکانی نالی لە مەدحکردنی تاقمە مومتازەکەدا چ لەلایەن جوانییەوە بێ و چ لەلایەن جەنگاوەرییەوە بێ کەوتوونەتە سەر خوانی هەڵبەست، هەر دەیەوێ من و تۆ لێی وردبینەوە و مەهارەتەکە ببینین. بەیتەکە لە فرەواتاییدا، جگە لەوەی من تازە باسم کرد، گەلێک مەیدانی تریشی بڕیوە کە پێویست نیە لێرەدا بیان کوتینەوە چونکە مەبەستمان هەر ئەوە بوو بزانین غەزەلەکە چ تاقمێکی مەدح کردوە، بەڵام پێویست دەبینم لایەنێکی ڕێزمانی سەر بەواتاکانەوە لێرەدا ڕوون کەمەوە چونکە ئەویش لەوانەیە وەک وشەی «بەیان» بدرێتە هەر دەستوورێکی ڕێزمانی وەهاوە کە ڕێگەی فرەواتاییەکە و زێدە جوانی بەیتەکە کوێر کاتەوە.

دەشێ یەکێک بێت و بڵێ ڕستەی «ئاشووبی دڵی مەملەکەت و قەلبی سوپاهن» هەر ئەوە هەڵدەگرێ کە تاقمە مومتازەکە ئاشووبی دڵی مەملەکەت و قەلبی سوپاه بن، واتە وشەی ئاشووب ئیزافە بکرێ بۆ دڵ و قەلب چونکە واوی عەطف کە لە بەینیاندایە هەردووکیان دەخاتە بەر یەک حوکم ئەویش ئیزافەی ئاشووبە بۆ هەردووکیان، بەمەشدا بەیتەکە هەر ئەوە ڕادەگەیەنێ کە مەملەکەتەکە و سوپاهەکە هی دوشمن بن.

ئەم بۆچوونە هەندێکی زانستی ڕێزمانی پێکاوە، بەشێکی زۆریشی لە دەست داوە. «قەلبی سوپاه» کە بە ڕواڵەت عەطف کراوەتە سەر «دڵی مەملەکەت» بە هۆی واوی عەطفەوە، هەڵدەگرێ عەطف کرابێتە سەر «آشوب»ی «دڵی مەملەکەت» کە خەبەری نیوە بەیتی یەکەمە، واتە عەطف کرابێتە سەر خەبەر کە دەیکاتەوە بە خەبەر نەک «مضاف الیە» کە دەزانین دڵی مەملەکەت بە دوا ئاشووبدا دەبێتە «مضاف الیە» نێزیک، سەرەتاییێکی ڕێزمانە بە تایبەتی ڕێزمانی عەرەبی کە نالی تێیدا سوارچاک بوو. بەم پێیە بەیتەکە هەڵدەگرێ لایەنەکانی «معطوف علیە و مضاف الیە» وەک ئەمەی لێ بەسەر بێ:

ئەم تاقمە مومتازە ئاشووبی دڵی مەملەکەتن

ئەم تاقمە مومتازە قەلبی سوپاهن

لەمەدا «قەلبی سوپاه» بوو بە خەبەری «تاقمی مومتاز» هەروەک «ئاشووبی دڵی مەملەکەت» خەبەرە. بەم جۆرە دەشێ تاقمە مومتازەکە ئاشووبی دڵی سلێمانی بن و لەهەمان کاتدا قەلبی سوپاهی شاهیش بن.

بە تەئویلێکی تریش «قەلبی سوپاه» دەبێتەوە خەبەری مصرەعی یەکەمی بەیتەکە بەوەدا کە بڵێین ڕستەی قەلبی سوپاهن ڕستەیێکی تازە دەستپێکراوە کە لە زاراوەی عەرەبیدا پێی دەڵێن «جملة مستأنفة». لەم حاڵەتەدا واوی عەطف هەر ئەوەندە دەکات کە ڕستەکە دێنێتە ناو ئاخاوتنەوە بێ ئەوە بە وشەی پێشووتری ببەستێتەوە لە هیچ ڕوویێکی ڕێزمانەوە. بەو پێیە ڕستەکە نابێتە «مضاف الیە» بۆ وشەی «آشوب» وەک کە ڕستەی دڵی مەملەکەتن بۆتە «مضاف الیە».

ئەم لەبەر یەک هەڵوەشاندنە ڕێزمانیەی بەیتەکە کە لێرەدا بۆ مەبەسی ڕوونکردنەوە دێتە ناو حیسابی واتا لێکدانەوەوە، شتێکە لەلاوە خۆی بە ملی بەیتەکەدا دەدات و لە بنەڕەتدا شیکردنەوەی ڕێزمانی هەبێ

یان نەبێ وەیاخود ڕێزمان دانرابێ وەیا دانەنرابێ واتاکان لە هەڵبەستەکەدا هەن و زیهنیش بۆیان دەچێت و تێیان دەگات. ئەو هەڵبەستانەی پێش دانانی ڕێزمانان دەهۆنرانەوە چ کەم و کورتییەکیان لێ پەیدا نەبوو، خەڵقیش لە هەموو واتاکانیان دەگەییشتن چونکە دەستوورەکانی بنچیی ڕێزمان لە هەڵبەستەکاندا هەبوون بێ ئەوەی جارێ زانای زمان و ڕێزمان هەڵیهێنجابن و زاراوەی «فعل» و «مضاف الیه» و «جملة مستأنفة»ی بۆ بەکارهێنابن. بەڵام دەبێ ئەوەندە تێبینییە ڕەچاو بکرێ کە زۆر بوونی دەستوور و پێوە خەریک بوونیان دەنگ و ڕەنگێکی دێنێتە ناو گوتەوە چ لە پەخشاندا بێ و چ لە هەڵبەستدا. ئەم دیاردەیەش لە هەموو مەیدانەکانی چالاکی مرۆڤدا دەدیترێت نەک هەر لە گوتە و نووسین. بە نموونە دەڵێم مەلەکردن لە سەرەتای پەیدا بوونی مرۆڤەوە چالاکییەکی بێ دەستوور بوو، ئەو کەسەش بە مەلەوانی چاک لە قەڵەم دەدرا کە خێرا پەڕیبایەوە و درەنگ ماندوو بووبا بەڵام دوای پێشکەوتنی مرۆڤ لە ژیانی کۆمەڵایەتییدا بەرەو ڕێکخستن و یاسا دانانەوە، مەلەکردنیش دەستوور و یاسا و مەرج و ڕەوا و ناڕەوای بۆ دانرا و ڕەهایی جارانی نەما ئیتر مەلەوان ئەگەر بەقەدەر ماسیش خێرا و بەردەوام بێ، لە هاڤرکێی ڕەسمیدا قبوڵ ناکرێ کە بێت و گوێ نەداتە یاسا و دەستوورە سەلمێنراوەکانی هاڤرکێ.

ئێمە کە بە ناچاری قسەمان گەییشتە دەستوور و یاسا لە کاری ئەدەب و هونەردا دەبێ لەوەش ئاگادار بین کە هەڵبەست دوو جاران دەستووری تێدا ڕەچاو دەکرێت. جارێکیان دەستوورەکانی ڕێزمان کە لەمەدا هاوبەشی پەخشانە، جارێکیشیان دەستوورەکانی «عروض» کە تایبەتی شیعرە. سەرەڕای جووتە بەندی ڕێزمان و »عروض» کە لە ڕەهایی شیعر کەم دەکەنەوە، پێویستی مۆسیقاش جارێکی تر شیعر لە پەخشان جودا دەکاتەوە و بەندێکی سێیەمی لێ زیاد دەکات هەرچەند گەلێک نووسینی پەخشانیش هەیە هێند زرینگەدارە لە بەشێکی زۆری هەڵبەستی بەرزتر دەکاتەوە بەڵام ئەمە سنووران لە نێوان پەخشان و هەڵبەستدا نابەزێنێ و تایبەتیەکانیشیان تێکەڵ بەیەکتر ناکات. تەنانەت ئەو ڕاستییەش ناشارێتەوە کە پێکهێنانی مۆسیقا و زرینگە لە پەخشاندا دەرفەتێکی فرەوانتری هەیە تا هەڵبەست لەو ڕووەوە کە پەخشان جووتە بەرهەڵستی «کێش و قافیە» نەفەسی نابڕن و مەودای لێ کورت ناکەنەوە. تەنها شتێک لێرەدا کە یارمەتی هەڵبەست دەدات ئەوەیە کە کێش و قافیە زرینگەیێکی تایبەتی خۆیان هەیە دەیخەنە ناو هەڵبەست و هەندێکی بۆ تێدێننەوە لە ئەرکە قورسەکەی دروست کردنی مۆسیقا لەو مەودایەی کە کێش و قافیەکە تەسکیان کردۆتەوە، ڕەنگە ئەمەش بابەتێک بێت لەوەی پێی دەڵێن «وحدة الاضداد».

نالی ناوناوە لەو هونەرەی بەڕێکردنی دوو سێ تیری مەعنا لە کەوانەی یەک وشەوە، تێهەڵدەکشێ بەرە و بەرزایی دەسەڵات و مەهارەتی لە ڕادەبەدر. لەو تەرزە جێگایانەدا مرۆڤی شیعردۆست ڕاستەوخۆ دەکەوێتە کەڵکەڵەی بەیەکدی گرتنی نموونەکانی نالی لەگەڵ شیعری شاعیرەکانی هەموو ڕۆژهەڵاتی موسوڵمان نەک تەنها هی کورد.

یەکێک لەو نموونە هەرەبەرزانە کە خۆی لە ڕیزی چەند بەیتێکی تری یەکجار بەرزدا دێت ئەم بەیتەیە:

حەڵاڵی بێ نیکاحی حوری «عینم»
بە جووتە نازیری شەرع و فەتاوا

ئەم بەیتە دەبێ بە ڕێنووسی سەردەمی نالی بنووسرێتەوە تاکو هەموو واتاکانی بێتە بەرچاو:

حلالی بی نکاحی حور عینم
بە جوتە ناظری شرع و فتاوی

جارێ با لەپێشەوە ئەوە بڵێم، سەرلەبەری بەیتەکان هەر لە یەکەمەوە تا کۆتایی، تا ئێستا بە نەزانراویی و شراوەیی ماونەتەوە. ئەوەندەی دیبێتم و بیستبێتم یەکێک مەعنای لێ دابنەوە خۆی لە شوێنە سەختەکان نەداوە و بە پێی دزیلکەی خۆ دەربازکردن لێیان دوور کەوتۆتەوە وەیا بە فەندی گرێ شاردنەوە تەگەرەکانی خستوونەتە تاریکاییەوە، واش هەیە تێکڕاییێکی مەعناکەی گوتوە بێ ئەوە بە وردیی واتاکان بەسەر وشە و ڕستەکاندا ببرێت. کەس نەهات بەڕاشکاویی پێمان بڵێ ئەم بەیتە بە ڕاست و ڕەوانی و بێ قۆرت و گرفت چی مەبەستە:

صداق و ڕوونمایی وەصلی شاهید
لەگەڵ شایی کەران بێ دەنگ و داوا

تەنانەت کەسم نەدیت قۆڵ و باسک لە ساغکردنەوەی داڕشتنی دوو مصرەعەکە هەڵماڵێ و بڵێ ئایا «صداق و ڕوونما»یە یاخود «صداقی ڕونما»یە یاخود «صداق و ڕونمایی وصل» وەیا «صداقی ڕونما و وەصل»ە وەیا شتێکی ترە، ئەگەر هەرکامێک لەمانە وەیا هی تر بێ واتاکەی چیە، شایکەر کێن؟ کە نالی وێنەی یار لە دڵدا دابنێ و پەردەی بووکێنی لە چاوی خۆی دروست بکات ئەم شایکەرانە چیان بەسەر ئەم مامڵەتە بێ دەنگ و داوایەدا هەیە؟ چۆن دەشێ شایکەری عادەتی لە مامڵەتی نێوانی حەبیبە و چاو و دڵی نالی بەشدار بن؟ کە بەشداریش بوون بۆچی بێ دەنگ و داوا بن؟ دەبینی ئەم تەرزە واتا لێکدانەوەیە نە لەگەڵ بەیتەکەدا ڕێک دەکەوێ و نە لەگەڵ واقیعی ژیان دەگونجێ نە بە هیچ جۆرێک لە نالی دەوەشێتەوە. خۆ خافڵاندن بەم شێوە واتایانە لە شیعری نالی نامان گەیەنێتە هیچ شتێک و بایی زڕە قەناعەتیش ناکات... من دیتوومە ئەم بەیتە بەم شێوەیە نووسراوە:

صداق و ڕوونما و وصلی شاهد
لەگەڵ شایکەران بێ دەنگ و داوا

لەمەدا «دەنگ و داو» دەبنە کەرستەی ڕاوکردن، واتە دانە و داو.

ڕەنگە وا بزانرێت هاتنی بزوێنی «ا» لە کۆتایی وشەی «داو»دا شتێکە پێچەوانەی دەستووراتی زمانی کوردیی، بەڵام ڕەواندنەوەی ئەم گرێیە زۆر ئاسانە، ئاسانیەکەشی لە ڕێی هێنانەوەی نموونەی تری وەک ئەم لە شیعری کوردیی پەیدا دەبێ. شاعیرێکی کورد «وا بزانم زیوەر» دەڵێ:

عەرەق نیە لە عالەما کە لابەرێ لە دڵ غەما

ئەم دێڕە شیعرە ڕاست و دروستەش وەک هینەکەی نالی، هاتوە لە کۆتایی وشەی «غەم» بزوێنێکی «ا»ی داناوە. بەیتەکە لە بنەڕەتدا دەبوو بەم شێوەیە بێت:

عەرەق نیە لە عالەما
کە لابەرێ غەم لە دڵا

شاعیر لەبەر قافیەی شیعر وشەی «غەم»ی گوێزاوەتەوە جێی «دڵ» و بزوێنەکەی دڵیشی پێ داوە کە کورت کرایەوەی «دڵدا»یە.
مەلای گەورە لە مەدحی هۆزی میراودەلی ئەمەی گوتوە:

شەقێکیشی گەیاندە ئینگرێزی
بە بازێ چوونە بەغداوە لە دەربەند

بە پێی دەستووری ئاخاوتن دەبوو بڵێ «چوونە بەغدا لە دەربەندەوە» ئەمیشیان کێش و قافیەی شیعر جێگۆڕکێی بە یەکێک لە ئەمرازەکانی کۆتایی وشەیێکی کردوە بۆ کۆتایی یەکێکی تر.
پێش مەلای گەورە و زێوەر، نالی ئەم فەندەی بەکارهێناوە لەو بەیتەدا کە لێرە باسی دەکەین، چونکە ئەمیشیان جێگۆڕکێی بە بزوێنی «ا» کردوە لە وشەیێکیەوە بۆ وشەیێکی تری، بە تەواوی وەک بەیتەکەی زێوەر. دیارە بەیتەکە وەها بوە بەڵام کێش و قافیە گۆڕیوەتی:

لەگەڵ شاییکەرانا بێ دەنک و داو

ئەم بزوێنەی «شاییکەرانا»ش وەک هینەکەی بەیتی زێوەر کورت کرایەوەی «شاییکەراندا»یە کە زۆر باوە لە شێوە ئاخاوتنی سلێمانی. نالی لە زۆر جێگەدا بە لەهجەی خەڵقەکە ڕەفتاری کردوە لە شیعردا وەک کە دەڵێ:

پەچەیی پەرچەمی و پرچی سیا
هەر دەڵێی مانگەشەوە و کوڵمی تیا

ئەم «تیا»یە کورت کرایەوەی «تێدا»یە بە پێی دەستووری تێبردنی دەنگی «د» لە شێوە ئاخاوتنی سلێمانی.
دەزانین لە سەردەمی نالی دەنگ و دەنک هەردوویان وەک یەک دەنووسران «دنک». لەبەر ئەمە هەڵدەگرێ ئەو کەسەی کە من دەسنووسیم دیوە ئیحتیماله مەیلەو ونەکەی شکڵی «دنک»ی پەسەند کردبێت و ئەوی بەسەر ئیحتیماله پەرەسەندوەکەی «دەنگ»دا تەرجیح کردبێت. بەهەمە حاڵ ئەم ڕواڵەتەی «دەنک و داو» وا لەبەرچاوانە، جا ئەگەر لەبەیتەکەدا خۆی سەپاند کوا واتاکەی، کێ دەڵێ کە «دەنک و داو» خرایە بەر شیکردنەوە، گوتەی «شاییکەران» - شاییکران بە ڕێنووسی سەردەمی نالی - ئەویش

ڕواڵەتێکی تری نابێ کە «شاییگران»ە؟ کە هاتین نیوە بەیتەکەمان کردە «لەگەڵ شاییگران بێ دەنک و داوا» واتاکە چی لێ دێ؟ شایی گر ئایا هەر ئەوانەن کە شایی دەکەن و دەستی یەکتر دەگرن یاخود وشەی «شایی» واتایێکی تری هەیە کە دەیکاتە شتێک لەوانەی بە دەنک و داو یا بێ دەنک و داو دەگیرێن. دەزانین واتایێک لە واتاکانی وشەی «شایی» جۆرێک پارەیە لە کۆندا باوی هەبوو وەک: مەتالیک، پەنابات، پوول… هتاد. کە ئەم واتایە وەرگیرێ دیارە وشەی «شایی» لە «شاهی»یەوە گۆڕاوە هەروەک وشەی «شایی» بە واتای هەڵپەڕکێ لە «شادیی»یەوە هاتوە. جا ئەگەر «شایی گر» بێتە ناو هەڵبەستەوە دەشێ مەبەست ئەوانە بن کە پارە وەردەگرن لە شایی و کەیف و هەڵپەڕکێدا وەک زوڕنائەنگێو و دەهۆڵ لێدەر و شاباشکەر، شایی گرتنەکەش دەنک و داوی تێدا بەکار نایەت.

دەبینی چەند زەحمەتە بڕیارێک بدەیت لەبارەی واتای سەرلەبەری بەیتەکە، لە حاڵێکدا پێت نەکرێ بڕیار بدەیت بۆ واتای تاکە وشەیێکی ناو هەڵبەستەکە، گەر بڕیاریشت دا واتای وشەکە چیە ئەوساش بۆت ناکرێ بزانیت جۆری گونجانی لەگەڵ وشەکانی تردا چۆن دەبێ؟

بەکارهێنانی وشەی واتا مەیلەو بزرکارێکە نالی زۆر جارانی کردوە وەک کە لە بەیتێکدا وشەی «باخە»ی بەکارهێناوە کەم کەسیش نەبێ نازانێ بە واتای «کیسەڵ»ە. من خۆم ئەم واتایەم لە مامۆستا هێمن وەرگرت ئەویش لە فەرهەنگێکی فارسیدا دیتبوو، بەیەتەکەش ئەمەیە:

لەم دنی فراتە کە دەکا پەشە بە عەنقا
نەک لەم خمی نیلە کە دەکا باخە بە تیمساح

لە نوسخەکانی دیوانی نالی لە جیاتی «باخە» لە هەموویاندا «باغە» نووسراوە کە چ گومانێکی لێ دیار نادات لەگەڵ ڕواڵەتی تێکڕای بەیتەکە. وشەی «فراتە»ش لە دیوانەکاندا «قەرابە» نووسراوە کە دەزانین ڕواڵەتی «فرات» لەگەڵ «نیل»دا ڕێک دێت.

بە هەمە حاڵ ئەم وردەکارییانە تا ئێستا کەس نەیکردوە، منیش لێرەدا تەنها سرنجی نالی دۆستانیان بۆ ڕادەکێشم ئەوەندەش بە دەنگ دێم کە بڵێم براینە بە داخەوە من جارێ هەر ئەو ڕواڵەت و دیمەنانەم هاتوونەتە بەرچاو کە ڕەنگە هی تریش هەبن لە بەیتەکەدا، نەشم توانیوە بە مل مەعنای ڕاست و دروستیاندا دابڕم وەیا تەرجیحی ڕواڵەتێک بەسەر یەکێکی تردا بدەم. بەڵام هەرچۆنێک بێت هاتنی «دەنگ و داوا» ئەگەر تەنها وەک سێبەرێکی دوو وشەی «دەنگ و داوا»ش بێ لەناو هەڵبەستدا دەبێ تێبخوێندرێتەوە و لە کەس قبوڵ ناکرێ بڵێ کوا کەینێ ئەمن ئەم «دەنک و داو»ەم دیتبوو بەڵام بایەخم پێ نەدان بەهۆی ئەوە کە لە بەیتەکە بێگانەن، چونکە دیارە پاش ئەم هەموو دەنگ دانەوەی فرەواتایی شیعری نالی هەرکەسێک «دەنک و داوی» وەها لە هەڵبەستێکیدا ببینێت خێرا لێی دەچرپێنێ، بەڵکە خۆشی پێ هەڵدەداتەوە.

با بێینەوە سەروکاری «حەلاڵی بێ نیکاحی حور…». من ڕاستی بەیتەکە وەها دەزانم وەک لە پێشەوە نووسیم:

حەلالی بێ نکاحی حور «عینم»
بە جووتە نازیری شرع و فەتاوا

دەستنووسم دیتوە مصرەعی دوەمی وەها نووسیوە: «بە جووتەی ناظری شرع و فتاوی».

بەهەمە حاڵ هەر کامێک لەم شێوە نووسینانە ڕاست بن فەرقێکی بنجی بە واتای بەیتەکە ناکا هەرچەند ئەوەی من پەسەندم کردوە ڕێکتر دێت لەوانی تر لەگەڵ یەکێک لەو واتایانەی بۆی چووم، کە ئەمەیانە: «حەڵاڵی بێ نیکاحی، عەینم»

لێرە بە پێشوە هەرجارە وشەی «عینم»م دەخستە ناو کەوانەوە بۆ ئەوە ڕێم هەبێ، دواتر کە دەکەومە سەر شیکردنەوەی بەیتەکە، بە پێی داخوازیی واتا تلفظەکەی بهێنمە سەر ڕێنووسی کوردیی نوێ. لێرەدا وشەی «عەینم» کە یەکێکە لە خوێندنەوەی «عینم»ی سەردەمی نالی واتای بەیتەکە بەم جۆرە بە دەستەوە دەدات:

حەڵاڵی بێت نیکاحی حور، چاوم

بە جووتە نازیری شەرع و فەتاوا

دەزانین «نیکاحی حور» لە بەهەشتدا حەڵاڵە، ئەم حەڵاڵییەش مەعلووم کراوە هەم لە شەرعدا و هەم لە «فەتاوا – فتاوی»دا. دەشێ «فتاوی» ڕێژە جەمعی وشەی «فتوی» بێ کە واتای فەتوادان بە گشتی دەگرێتەوە، مەبەست کتێبی «فتاوی»ی «ابن حجر» بێت کە یەکێکە لە کتێبە عومدەکانی ئیسلام.

«نکاح» بە واتای مارەکردنە، بەڵام لێرەدا کە نیکاحەکە لە نێوان حۆریی و چاودا بێت دیارە هەر دیتن مەبەستە. دیتنی ئافرەت لە ئیسلامدا حەرامە، وەک دەزانین، بەڵام لە هەمان ڕێی «شەرع و فەتاوا»وە دیتنی حۆری حەڵاڵە کەواتە چ بێشەرعی و ناجایەزیی ڕوو نادات کە نالی تەماشای «حەبیبەی ماڵیاوا» بکات چونکە ئەویش حۆرییە.

ئەم حەڵاڵ بوونە لە بەیتەکەدا بەهۆی داڕشتنی ڕستەکانیەوە دەبێ، نەک من و تۆ یاریدەی بدەین بۆ نەهێشتنی ناتەواویی و کەم و کەسریی. نالی کە دەڵێ:

بە جووتە نازیری شەرع و فەتاوا

بەمەدا ڕاستەوخۆ گوتوەتی چاوم –کە دوو چاون– دیتنی حۆریان لێ حەڵاڵ بێت، کە دیارە مەبەست دیتنی حەبیبەیە. حەڵاڵ بوونەکەش زۆر بە ئاسایی و ئاشکرایی لە عیبارەتی بەیتەکەوە هەڵدەستێ کە دەڵێ «بە جووتە نازیری شەرع و فەتاوا». لێرەدا ئەم مصرەعە سەرلەبەری دەبێتە وەصف وەیا حاڵ بۆ وشەی «عەینم – عینم» کە لە کۆتایی مصرەعی یەکەمەوە هاتوە. واتە نیکاحی حور لە چاوەکانم حەڵاڵ بێ کە هەردوویان بە جووتە تەماشای شەرع و فەتاوا دەکەن. وشەی «ناظر» بە واتای تەماشاکەر دێت، لەم تەماشاکردنەی شەرع و فەتاوادا چاوەکانم حەڵاڵ بوونی نیکاحی حۆریان بۆ پەیدا دەبێت.

ئەم واتایە لەگەڵ ئەوەدا ڕێک دێت کە مەبەست تەنها دیتنی حەبیبە بێت بەڵام کە هەر بێین و بە وشە و واتای نیکاحەوە بلکێین ئەوسا شیکردنەوەیێکی تر لەگەڵ بەیتەکەدا دەکرێ.

وشەی «نازیر–ناظر» هاوواتای وشەی «شاهد–شایەد»ە. دەزانین نیکاحی مێینە لە نێرینە دوو شایەدی دەوێ. ئەم دوو شایەدە لە بەیتەکەی نالیدا بۆ حەڵاڵکردنی مارەبڕینی حۆریەکە لە گوتەی «جووتە ناظری شەرع و فەتاوا» بە دەست دەکەون، ئەوسا شەرع و فەتاوا خۆیان دەبن بە شایەد لە بەستنی نیکاحەکەدا چونکە هەردووکیان «جووتەناظر، جووتەشاهد»ن.

واتای دووەمی بەیتەکە ئەمەیە کە لەم شکڵ نووسینەی خوارەوەدا دەدیترێ:

حەڵاڵی بێ نیکاحی حوری عینم
بە جووتە نازیری شەرع و فەتاوا

لە قورئاندا «حور عین» هاتوە.

وشەی «ناظر» بەو کەسەش دەڵێن کە حوکم و فەتوا دەردەکات، واتاکەش لەوەوە دێت کە دەگوترێ «نظر بین الناس». نالی بۆ خۆی ئەم وشەیەی بەو مانایە لە بەیتێکی تریدا بەکارهێناوە:

ئەهلێکی وای هەیە کە هەموو ئەهلی دانشن
هەم ناظمی عقودن و هەم ناظری امور

نالی دەڵێ: حەڵاڵ بوونی «حورعین» لە من بێ ئەوە نیکاح لەبەیندا بێت بە بڕیار و حوکمی جووتە «ناظر – حاکم»ی شەرع و فەتاوا هاتوە چونکە هەردوو «ناظر» کە یەکیان شەرعە و ئەوی تریان کتێبی فەتاوایە دەڵێن حۆری بێ نیکاح و مارە کردن بۆ پیاو حەڵاڵن.

جگە لەم واتایانە یەکێکی تریش هەیە مامۆستا مەلا شێخ کەریمی بیارەیی و کاک فاتیحی کوڕی بۆی چوون کە وشەی «حور» بە واتایی «ڕەشایی و سپیایی» چاو بێت وەک لە فەرهەنگدا دەڵێ «حور» زێدە ڕەشی ڕەشکێنە و زێدە سپیەتی سپێنەی چاوە. لەم حاڵەدا بۆ وەزنی شیعر دەبێ وشەکە «حور – حەور» بخوێنرێتەوە واتای بەیتەکەش ئەمە دەبێ:

حەبیبەی ماڵیاوا نیکاحی «حور»ی چاومی لێ حەڵاڵ بێت... لەم واتایانە هەرکامێکی پەسەند کەیت ڕێ لەوانی تر ناگرێ هیچ یەکێکیشیان بە نەسەلماندنی سادە ناسڕێنەوە چونکە هونەری ڕەسەنی تێدا بەکارهاتوە کەوا دەمێکە لە ئەدەبی ڕۆژهەڵاتی موسڵماندا ڕەگ داکوتاوە. واتا لێدانەوەش چ هی ئەم بەیتانە بێت چ هی بەیتی تری نالی وەیا شاعیرێکی تر بێت هەر بەوەندە نابێ کە لە تێکڕای دەنگ و صەدای هەڵبەست واتا و وێنەیێکی گشتی وەرگرین و بڵێین ئەمەتە مەبەستی شاعیر وەک کە کابرای شارەزووریی لە کتێبخانەی مەلاییکدا گوتی ئەم کتێبانە گشتیان دەڵێن چاکە بکە و خراپە مەکە، بەڵێ ڕەنگە کابرا ڕاستی کردبێ بەڵام بەم ڕاستییە سادەیەی بێ ئامانج و سنوور نابێ بە شافعی...

پێویستی سەرشانی شیکەرەوەی بەیتی داخراو و سەرپۆش کراو و مەتەڵاویی ئەوەیە هەر وێنە و واتایێکی کە ئیددیعای هەبوونیان دەکات لە هەڵبەستەکەدا بیان باتەوە بۆ ئەو وشەیە و ڕستەیەی کە لێیەوە ڕەنگ دەدەنەوە. نەختێک بەو چەند ڕوپەڕەی دواییەدا بگەڕێوە دەبینی گوتەی «حەڵاڵی بێت نیکاح، حەڵاڵی بێ نیکاح» هەر جارە ڕوو لە ئامانجێک دەکات و دەیپێکێت، ئەگەر لە بەیتەکەدا وەیا لە شوێنێکی تری هەڵبەستەکەدا ئامانج و ڕێ و جێ بۆ یەکێک لە شێوە خوێندنەوەکان نەدۆزیتەوە دیارە ئەو شێوەیان دەپووچێتەوە بەڵام دیسان دەبێ پەلە نەکەین لە پووچاندنەوەی ئەو شێوەیان چونکە لەوانەیە ئامانج و ڕێ و جێشی هەبێ لە شیعرەکەدا و ئێمە چاومان نەیبینێت وەک ئۆینی دامە و شەترەنج کە لەسەر تەختەی یاریەکە هەیە و شارەزا نەبێ تێیناگات، تەنانەت ئەگەر هیچ ئامانجێکیش نەدۆزرایەوە وەیا نەبوو کەوا

تیرێکی واتای تێبگیرێت، دەبێ نرخێک هەر بدرێ بە هێنانی شێوەیێک لە لاوە بۆ ناو هەڵبەست هەرچەند شێوەکەش خۆی بە واتاییکەوە نەبەستێتەوە وەیا بەسەر بنگەیێکەوە نەوەستێتەوە و وەک دووکەڵیش ڕەهەوا کەوێت چونکە هەموو وێنەیێک لە هەڵبەستدا دەبێتە هۆی تێروپڕیی و سامانی داڕشتنەکەی بە مەرجێک هەناسەسواریی و نالەباریی و عەیبی ئەوتۆیی پەیدا نەکات. شاعیر لە گەرمەی هەڵڕژانی سۆز و عاتیفەیدا لایەنی ئارایيشت و جوانکاریی و هونەر فەرامۆش ناکات و هەمیشە خەریکە بە پێی دەسەڵات و لوان، دراوسێیەتیی نێوان شێوە و ناوەڕۆک بکا بە پێوەندیێکی سوودبەخش، دیارە لەم مەیدانەشدا هەتاکو شێوە پڕڕەنگ و وێنە و نەقش و نیگار بێ پتر لێی دەوەشێتەوە ببێت بە زەرفی واتای ورد و ناسک و شەنگ. نالی خۆی لە بەیتێکی زۆر بەسۆزدا ئەمەی گوتوە:

لە جگەر گۆشەیی شیعرم مەدە مەعنایی خراپ
بێ خەتا کەس نیە ڕازیی کە لە ئەولادی درێ

مەعنا لێدانەوەی خراپی شیعریش لە سێ ڕێبازی ڕاستە شەقامەوە دێت جگە لە لاڕێ و کوێرەڕێی ئەوتۆ لێرەدا جێی باسکردنیان نابێتەوە، یەکێک لەو ڕێبازانە ئەوەبوە کە لێی دەدوام وا ئێستاش دێتەوە پێشمان:

ڕێبازی یەکەم: مەعنا لێدانەوەی هەڵە و چەوت و کەموکەسر.

ڕێبازی دوەم: لە لاوە خواستنەوەی واتا بۆ ناو هەڵبەست.

ڕێبازی سێیەم: کەم کردنەوەی مەعنا و سڕینەوەی جوانی و ئارایيشت، کە ئەمەیان یەکجار لە هی دوەم ناپەسەندترە.

ئەم ڕێبازەی سێیەمە کە پووچاندنەوەی نرخی هەڵبەست دەگرێتەبەر ئەگەر لە ئەنجامی نەزانینی سادەوە بێت عوزری نەزانین شەفاعەتی بۆ دەکات، زیانیشی زۆر کەمتر لەوەی بە ئانقەست وەیا بۆ هەر مەبەستێکی تری زاتی بێت پێڕەویی بکرێت چونکە مرۆڤی نەزانی سادە ڕێگای تێگەیشتن و فێربوون لە ڕووی خۆی و حەقیقەت داناخات، بە خۆڕاییش بەردەوام نابێ لەسەر کزکردنەوە و کوژاندنەوەی تروسکەکانی واتا و ئارایيشتی هەڵبەست بە پێچەوانەی مرۆڤەکەی تر کە بڕیاری داوە چ ڕاستییان نەسەلمێنێ مەگەر ئەو ڕاستییەی کە دڵخوازی خۆی و مەبەستە زاتییەکەی بێت.

لەبەر تیشکی ئەم بەدیهییە ڕووناکەدا ڕێمان هەیە بڵێین پێویستی هەرە سەرەتایی بەسەر شانی شیکەرەوەی شیعری شاعیرێکی ورد و مووقلاش و قووڵی وەک «نالی»یەوە ئەوەیە چاو و دڵ و هەست و نەستی خۆی بۆی نەچوە، هەمیشەش لەم و لەو بپرسێ بەڵکو، کوردیی گوتەنی خوا و ڕاستان، مانایێکی شرایەوە ببیسێ لەوانەی بە پرسین نەبێ نەگاتە دەسەڵاتی مەحدودی خۆی.

بەولای ئەم پێویستییە سەرەتاییەوە پێویستی تری سەخت و زەحمەت زۆرن بۆ گەیشتن بە توانای پلە بەرزەکەی دیراسەی شیعری نالی وەیا هەر یەکێک لەو شاعیرە ناوادارانەی ئیسلام کە ناویان لە مەیدانی وردەکاریی و فرەواتایی و تۆێکڵداریی و صەد تۆژاڵیدا دەرکردوە. بە عادەت هەموو شیعرێک و هەموو هونەرێک و هەموو بەرهەمێکی جوان و ورد جۆرە داپۆشراوییێکی تێدایە کە جودای دەکاتەوە لە گوتەی بازاڕیی و بەرهەمی ساکار لە ڕووی ئاسانی و زەحمەتی تێگەیشتنەوە کە ئەمەش دیاردەیێکە نابێ چاو

و مێشكمان لێی بڕەوێتەوە و ببێتە دوشمنی، بە پێچەوانە دەبێ لێی ڕازیی بین و كەیفمان پێی بێت چونكە لە هەر زەحمەتێكی فكری و هونەرییدا جۆرە سەرەژوور چوون و پێشكەوتنێك هەیە كە جێی شانازیی پێوە كردنە نەك لێ زوێر بوون.

تاوانبار كردنی بەرهەمی پێشكەوتوو خۆی لە خۆیدا تاوانێكی گەورەیە. كە بێین ئەم دەستورانە و مەبدەئانە بەسەر شیعرەكانی نالیدا بگرین دەبینین بەشێكی زۆری شیعرەكان بە مەیدان و دانگ پێش تێگەییشتنی ساكار كەوتوونەتەوە. بە نموونەی ڕوون كردنەوە دەڵێم بۆ تێگەییشتنی تەواوی واتای سەرلەبەری بەیتەكانی نەعتی «ئەی ساكینی ڕیازی مەدینەی مونەووەرە» دەبێ چەندین مەیدانی زانست و شارەزایی ئەو سەردەمە بڕابێت كە نەعتەكەی تێدا هۆنراوەتەوە:

١- شارەزایی بە سەراجوملەیێكی ئەدەبی كۆنی ئیسلام.

٢- شارەزایی بە زوربەی زانستەكانی ئیسلام.

٣- شارەزایی بە «منطق - ژیربێژیی».

٤- شارەزایی بە مەشرەب و شێواز و تایبەتیەكانی بوێژیی نالی.

٥- شارەزایی بە لەبەریەك هەڵوەشاندنی گوتە و واتای داخراو.

سەرەڕای ئەمانە و شتی تریش دەبێ سەلیقەیێكی ڕاست و زەكاییێكی زگماكیش یار و یاوەر بێت ئەگەرنا هەموو پەلەفڕە و دەست و پێ لێكدانێكی جیهان بایی یەك تۆسقاڵ سوودی نابێ بۆ تێگەییشتنی ئەم دوو بەیتە:

شوبهەی نیە كە شەمس و قەمەر سێبەری ئەون
نیسبەت بە هەردوو وەجهـ وەكوو نور و سێبەرە
بورهانە صورەتی بەشەری چونكە نورە نور
بێ ظیللە ماسیوای بە دوو نیسبەت موعەببەرە

دەبێ لێرەدا قسەی درێژ كورت كەینەوە بۆ ئەوە جڵەوی خامە بادەینەوە سەر لایەنی «خۆ لادان» لە ڕەوشتە ناجایەزەكەی ڕووتاندنەوەی هەڵبەست لە واتا و ئاراییشت.

نالی كە ئاگاداری خۆیەتی چی كردوە لە جیهانی پڕ ئەفسوونی واتادا، چەندین جار پەردەی مێشك و گوێی ئەدیبانی لەراندۆتەوە بە گوتەی صەریحی پڕ بەدەم و پڕ هاوار بۆ ئەوەی ورد بنەوە لە واتای شیعرەكانی و دەستیان بگاتە گەوهەرە قەپێلك داخراوەكانی ژێر دەریای هەڵبەستی. لەم هاوارانەی نالیدا هەرچی عوزری خۆنەزان كردن و بێباكی و سەرڕۆیی و تەسكپێوی هەیە بە دەست كەسەوە نەماوە لە ئاست شیعرەكانی چونكە عەرەب گوتەنی «اعذر من انذر» وەیا كورد گوتەنی «ئەوی كەس بێ ئەلفێكی بەسە». سەیری چەند بە پەرۆشەوە لە بن گوێی ئەدیب و شیعردۆستی كورددا دەچریكێنێت:

بەحری غەزەلم پڕ لە دوڕ و گەوهەرە ئەمما
غەوواصی دەوێ یەعنی بە تەعمیقی بزانە

پڕ دانەیە ئەمما نە وەکو دانەیی چەڵتووک
بەحرم وتووە نەک وەکو گۆلی مەرەزانە

تەنانەت لە وشەی «بەحری غەزەل»دا دانە گەوهەرێکی واتای داناوە کە ئەگەر بۆی قووڵ نەبینەوە دەستمانی ناگاتێ. ئەم «بەحر»ە کە لەتەک گۆلی مەرەزەدا دابنرێت دەبێتە «دەریا» لە ڕووی قووڵی خۆی و تەنکی گۆلە مەرەزەوە، کە ئیزافە وەلای «غزل»یش بکرێت دەبێتە «بەحری عروض». سەیریش لەوەدایە کە بەیتەکان بە دوا بەیتێکی تردا دێن ئەویش لەلای خۆیەوە هێزێکی زیادیان پێ دەدا. پێشتر نالی گوتوەتی:

لەو شێخە بە کەم مەگرە کە شێخە نە مریدە
ئەم ڕیشە بە سەردار و ڕەئیسێکی بزانە

وشەی «بزانە» لە کۆتایی بەیتەکەدا بە ڕواڵەت واتای «اعلم»ی عەرەبی دەبەخشێ، بەڵام ڕاستییەکەی ئەوەیە کە ئەم واتایە فڕی بەسەر ناوەڕۆک و مەبەستی بەیتەکەوە نیە چونکە نالی دەیەوێ هەجووی شێخەکە بکات نەک پێیدا هەڵ بڵێ. وشەی «بزان» جەمعی وشەی «بز»ی فارسیە بە واتای «بزن»، بەو پێیە بەیتەکە دەبێتە «ئەم ڕیشە بە سەردار و ڕەئیسێکی بزنانە» کە دەزانین بزنیش ڕیشی درێژە. کەواتە نالی حەقیەتی گورج پێمان بڵێ «بەحری غەزەلم...» هتاد چونکە تازە بە تازە وشەی «بزان»ی کردۆتە گەوهەر و خستۆتیە بەحری غەزەلەوە. ئێمە کە چاومان ئەم وردەکارییە نەبینێ خەتای چاومانە و لەبەر بێباکی وەیا درشتبینی خۆمانە لەوەشدا چ حەقێکمان بە دەستەوە نەماوە چونکە نالی ڕێی هەموو گلەیێکی لێ بڕیوینەوە. پێم بڵێ دەبێ هەڵوێستمان لە ئاست ئەم بەیتەدا چی بێ؟

نالی بە داوە شەعری دەقیقی خەیاڵی شیعر
بۆ ئەو کەسەی کە شاعیرە صەد داوی نایەوە

ئێمە کە بزانین نالی داوی بۆ ناوینەتەوە چۆن ڕەوایە سووک بەسەر شیعرەکانیدا تێپەڕین! ئەم سووک تێپەڕینەمان یەکسەر پابەندی داوەکانمان دەکات و چ عوزرێکیشمان بە دەستەوە نابێ چونکە وەک گوتم «لقد اعذر من انذر». بێگومان دەبێ هەر ئەم بەیتە خۆی داوی وەهای تێدا بێ کە ئەگەر ورد نەڕۆین پێیەوە بین. من یەک دوو داوم لێ هەڵگرتۆتەوە هونەرەکەش بۆ نالی دەگەڕێتەوە چونکە خەبەرداری کردمەوە لە داوەکانی. یەکێک لەوان ئەمەیە کە شیعرەکە بە شێوەیێکی تر بخوێنرێتەوە چونکە لە ڕێنووسی کوردیی کۆندا هەردوو خوێندنەوە جایەزە: «نالی بە داوە شیعری دەقیقی خەیاڵی شەعر»

بەمەدا خەیاڵی داوە موە باریکەکانی یار بۆتەوە داوە شیعری غەزەلەکە. وەصفی «دقیق»یش دەشێ بۆ شیعرەکە و بۆ شەعرەکە بگەڕێتەوە و هەردووکیان ببنە ئەو داوە کە بۆ شاعیرانی ناوەتەوە.

«خەیاڵی شەعر»یش هەڵدەگرێ «اضافەی بیانی» بێت نەک «اضافەی حقیقی» ئەوساش واتاکەی ئەمە دەبێ «ئەو خەیاڵەی وەک شەعر باریکە». ئەمەیان داوێک.

داوی دوەم لە کۆتایی بەیتەکەدایە. کە دەڵێ «صەد داو» لە نووسیندا دوو پیتی «د» دەنووسرێ بەڵام لە

گوتنەوەدا یەک «د»ی گوشراو دەدرکێنرێت. نەختێک زمان ڕەهاکە لە گوشینی «د»ەکە وشەکان دەبنە «صەداو – صەدئاو» مصرەعەکەش ئەمەی لێ دێتەوە «بۆ ئەو کەسەی کە شاعیرە صەد ئاوی نایەوە».
چاوێک بە غەزەلەکەدا بگێڕەوە دەبینی دەیان وشەی وەهای تێدایە کە هەمووی واتای «ئاو» ڕادەگەیەنن چ بە حەقیقەت بێ چ بە مەجاز وەیا تەئویل وەک وشەکانی «تەڕیی – بەهار – پشکۆکوژانەوە – گوڵگەشانەوە – خەڵووزکوژانەوە – فیض – نارمردن – خاکژیانەوە – هەنجیر – شیر – صاف – طفلی عینەب – ڕشانەوە– سونبول – شمشادی تازە – خضرا – برد العجوز – تەڕایی عیشق – بەفر – سارد و گەرمی خەجالەت – توانەوە – چاوە – زانەوە – ڕەوان – زەمزەم – فرات – نیل ...».
لەبەر تیشکی فنونی شیعردا هەموو ئەو وشانەی دژی ئاو و تەڕایین وەک «پشکۆ، مەجمەر، خەڵووز، وشکی، عاصی، نار، خاک...» لە ڕێی «مفهوم المخالفه»وە، ئەوانیش واتای ئاو و تەڕایی دەبەخشن وەیا تارماییان دەخەنە ناو بەیتەکانەوە. نالی زۆر ڕاستی کردوە کە دەڵێ بە داوەشەعری خەیاڵی شیعر صەد «ئاوی» نایەوە چونکە سەرلەبەری بەیتەکانی بە «ئاو» ئاوسن، من و تۆش لەسەر وردبینی و خوردکردنەوە و بۆچوونی شاعیرانە پەکمان کەوتوە بۆ دیتنی ئەم هەموو ئاو و تەڕاییەی کە خەریکە دامەنی خەیاڵی شیکەرەوە تەڕ دەکاتەوە.
لەم نووسینە بەرتەسکەی کە بە ئەسڵ بۆ گوتار دەستی پێ کراوە و لەژێر ئەو ناونیشانەدا کە سایەی بەسەردا هێناوە، چی تر مەودای بە دواکەوتنی تایبەتیەکانی شیعری نالی پەیدا نابێت چونکە هەوڵدانی گرتنەبەری هەموو ئەو تایبەتیانە وا داخوازیی دەکات لە پێشەوە ناونیشانەکە بگۆڕێت و لە جیاتیی «چەپک» وشەی «گوڵزار» خۆی ببێتە ناونیشان، نووسینەکەش لە گوتارەوە بکرێ بە دیراسەی دوور و قووڵ و پشوودرێژی چەند ساڵە. کوردیی گوتەنی، ئەم درەنگە بەم زوە ڕاناگات، لەبەر ئەمە لێرەوە بە ناچاری جڵەوی خامە با دەدەمەوە سەر لاباسێک کە لەیەکەم ئاڵقەی ئەم ڕیزە گوتارەدا کردوومەتە بەڵێن و تا ئێستا وەک قەرز هەر بە سەرشانمەوەیە ئەویش لاباسی «ناوەڕۆک»ە لە شیعری نالیدا.
لە تێکڕای ئەم نووسینەدا، بە پێشەکی و ڕیزە گوتارەکانیەوە، تا ڕادەیێک زمانی خامە گفتوگۆیەکی لە بارەی ناوەڕۆکەوە کردوە هەرچەند ناوەڕۆکەکەش مەبەستی بنجی گفتوگۆیەکە نەبووبێ، وەیاخود بەشێکی کەم لە ناوەڕۆکی هەموو شیعرەکانی نالی باس کرابێت، چونکە شتێکی ئاشکرایە واتای هەر بەیتێک و غەزەلێک و قەصیدەیێک هەندێکی تێکڕای ناوەڕۆک بە بەر خۆی دەدات، جا بە ناوی ناوەڕۆکەوە بێت یاخود لە زیمنی مەبەستێکی تردا بێت وەیا هەر بە جارێ چ ناونیشانی نەبێت.
ئەوەی ڕاستی بێ ئەگەر لە باسی ئەدەبی، وەیا مرۆڤایەتی بە گشتی، خۆمان نەکەین بەو قەسابەی کوشتە پەل پەل دەکا و هەموو ئەندامەکانی لەیەکتر جودا دەکاتەوە، هیچ ڕێگەیێکی ڕاست و ڕەوا نیە لێمان بسەلمێنێ کاری ئەدەبی لەبەریەک هەڵوەشێنین و سەر و دەست و پێ و کەوڵ و هەناوی لەیەکتر جودا کەینەوە و بە خۆشمان بڵێین خەریکی کردارێکی خالقانەین چونکە بەرهەمی ئەدەبی هەمووی بەیەکەوە دەزێ و پێش زانیشی بەیەکەوە لە هەناوی خاوەنەکەی ڕسکاوە و فراژوو بوە. وا دەبێ ناوناوە بە ناچاریی باسی لایەنێکی یەک لەو بەرهەمە ئەدەبیانە دەکەین بە ناوی شیکردنەوەی ئەو لایەنە کە خۆی بەتەنها مەبەستە لە ڕوون کردنەوەدا ئیتر لە تێکڕای بەرهەمەکە دادەبڕێت و بە سەربەخۆیی باسی دەکرێت لە حاڵێکدا دەزانین هەموو لایەنەکان بەیەکەوە هاتوون و تێکڕایان بەشدارن لە هەڵنانی لەش و واتا و شێوە و شێوازی کارەکە، هەر تاکێکیش لەو لایەنانە مەیلەو تێکەڵ لەگەڵ ئەوانی تردا وەیا بە دوای

پێوەندیی بەوانی ترەوە بەستراوەتەوە کە ئەمە ڕێ نادا لەیەکتر جودا بکرێنەوە بۆ ئەوە تێکەڵیەکە یەکی بخرێ وەیا داوەکانی پێوەندیی بپچڕێن.

ئەم ناچارییەی پەلەپەلکردن دەبێ لە سنووری مەعقولدا بوەستێ، مەعقولیەتیش لەوەوە دێت زەرەری بێ پڕبوونەوە بە بەرهەمە پەلپەلکراوەکە نەگات، زەرەرەکەش بە زۆری بریتییە لەمانە.

١- نەهێلانی تێکەڵیەکە و هەڵبڕینی داوەکانی پێوەندیی بەو جۆرەی کە لە نرخ و بایەخی هەموو لایەکیان کەم دەکاتەوە چونکە دیارە تێنەخوێندنەوەی ئەو شتانەی کە هاوبەشن لە پێکهێنانی نرخێکدا دەبێتە شاردنەوەی نرخی هاوبەشیەکە کە خۆی بەشێکە لە نرخەکە.

٢- بێئاگایی لەوەی کە پەلپەلکردنی بەرهەم بە ناچاریی دەکرێت و ڕەوا دەدیترێت، چونکە بێئاگایی لەم ڕاستییە یەکسەر دەبێتە هۆی بێ پەروایی لە ئاست هارمۆنی و هاوبەشی و تێکبەسترانی ناوەکی سەرلەبەری بەرهەمەکە. چ فەرقێکیش نیە لە بەینی ئەوەی بێ پەروایی نرخی بەرهەم پێ شێل بکات وەیاخود تێنەگەییشتنی سادە، چونکە بە عادەت نەزانینەکە خۆی بنگەی بێ پەرواییەکەیە.

٣- دووبارە نەخستنەوە سەریەکی پەلپەلکراوەکان بۆ پێکهێنانەوەی سەرلەنوێی بەرهەمەکە. تۆ کە هاتی بەرخێکت کوشتەوە و ئەندامەکانیت لەیەکتر جودا کردنەوە و هەریەک لەوانت بە جۆری سەربەخۆ وەصف کرد، تێکڕای وەصفەکەت نابێتە وەصفی بەرخەکە چونکە بەرخ سەر و دەست و دونگ و کەوڵ... و قاچەکانی بەیەکەوەن، سەرەڕای بەیەکەوە بوونیان یەکتریش تەواو دەکەن، ئەمەش حاڵەتێکە هەموو شتی زیندوو تێیدا بەشدارە، نەک هەر زیندوو هەموو شتی زۆر لایەن و موتەکامیلیش وەک زیندوو وایە کە لێکدابڕینی کەرتە پێکهێنەرەکانی تەکامولەکەی دەکوژێ. بەو پێیە دەبێ دوای هەڵوەشاندنی ناچاریی بەرهەم، سەرلەنوێ بەیەکتردا بدوورێتەوە و بە دروستی و تەواویی و سەرلەبەریی تەماشای بکرێتەوە. لەمن بە پێشەوە نووسەر هەبووە ئەم ڕایەی دەربڕیوە، تەنانەت دابەش کردنەکە ناو دەنێ «دابەش کردنی میتافیزیکی». لێرەدا من قسەی غەیری خۆم دووبارە دەکەمەوە کە باوەڕم پێی هەیە.

لەم کارەی دابەش کردن و پەلپەلکردنی بەرهەمی ئەدەبی بۆ مەبەسی شیکردنەوە و تێگەیاندن، ئەوی لە هەموان قاچ خلیسکێنترە عەمەلیەتی لێکترازاندنی ناوەڕۆک و شێوازە چونکە لەمەدا دوو کۆڵەکەی سەربەخۆ لەژێر هەیکەلی بەرهەم دەردەکێشرێت، لە حاڵێکدا هەڵبڕینەوەی بەشەکانی ناوەڕۆک دەبێتە کەرتکردنی یەک کۆڵەکە هەرچەند گرنگ بێ وەیا گرنگتریش بێ لە کۆڵەکەکەی تر کە شێوازە. بەڕاستی لەیەکتر جوداکردنەوەی ئەم دوو بەشە پێکهێنەرەی بەرهەمی ئەدەبی کەمتر نیە لە ئیعدامی بەرهەمەکە چونکە ناوەڕۆک و شێواز وەک جەواڵ و گەنم وەیاخود کیسی کاغەز و بامیە نیە هەریەکە بە جوداوازیی لە لایەکەوە هاتبن و ناوەڕۆکەکە لە جەواڵ و کیسەی شێواز کرابێت و دواتر لێی دەربهێنرێتەوە چ زەرەریش بە هیچ لایەنێک نەگەیشتبێ. پێوەندیی شێواز بە ناوەڕۆکەوە پتر و بەهێزترە لە جۆش پێخواردنی دوو پارچە مەعدەن چونکە دەشێ دوای جۆش خواردن سەرلەنوێ لە جەمسەری نێوانیانەوە لەیەکتر جودا بکرێنەوە کەچی شێواز و ناوەڕۆک لە جەمسەرەوە بە یەکتر نەگەیشتوون بەڵکو وەک لەشی مرۆڤ و پێستەکەی بەیەکەوە نمایان کردوە و هەموو لەشەکە و هەموو پێستەکە، دەوراندەور و سەرلەبەر، جۆش خواردووی یەکترن، نەخێر پێستەکە درێژەکێشانی لەشەکەیە، بەڵام بەلای دەرەوە نەک بەلای ژوورەوە.

لە زۆر نووسیناندا دەخوێنیتەوە، نووسەر باسی شێواز و ناوەڕۆک دەکات وەک ئەوەی باسی مریشک

و پەڕەکانی وەیا مرۆڤ و تووکی لەشی بکات، زۆر جارانیش لەبەر ڕق هەڵگرتن لە ڕواڵەتی تەعبیری کۆن، ناحەزانە باسی شێواز «ڕوخسار» دەکات هەر دەڵێی میکرۆبی سیلی لە لەشێکی ساغدا دۆزیوەتەوە. بەڕاستی ئەم تەرزە بۆچوونە کارێکی دوور لە واقیعە و پێوەندیی بە ئەدەب و ڕۆشنبیرییەوە نیە.

چەند سەیرە یەکێک حەز لە خانوو بکات بەڵام ڕق لە دەرگە و پەنجەرە و کەفماڵی دیوارەکانی هەڵگرێت. هەر ئەم بۆچوونە هەڵەیە وای کردوە تەعبیری «وشەسازی» بەسەر زاری هەندێ کەسدا بێت لە کاتی باسکردنی ئەدەبی لێرە بە پێشەوە.

من لە نووسینمدا وابوە بە جۆری سەربەخۆ لە شێواز «ڕوخسار» دواوم بەڵام لەبەرخاتری ئامانجێکی تایبەتی بوە نەک لەبەر بروا کردنم بە ڕەوا بوونی لێکترازاندنی شێواز و ناوەڕۆک. من لەم نووسینانەمدا وەرامی هەندێ بیروڕای چەوتم داوەتەوە کە دەیەوێ یەک جۆرە ناوەڕۆکی خۆی حەزی لێ دەکات بسەپێنێ بەسەر هەموو جیهاندا. لە ئاست ئەم تەرزە تەسک دیتنەدا گوتومە ناوەڕۆک هەرچی دەبێ بابێ، بای فلسێک نرخی نابێ ئەگەر شێوازەکەی بێ هونەر و جوانی بێت. من چی بکەم لە وەعز و پەندی فەیلەسووفانە کە بە قسەی شەت و پەت دەربڕابێ، وەیا گوناهی من و تۆ چی بێ لەوەدا جنێوەکانی شێخ ڕەزا هەند تەڕ و بڕن ئاویان لێ دەتکێ! بەرهەم و ناوەڕۆک و شێواز هەموویان تەواوکەری یەک شتن وەیاخود بە هەموویان دەبنە شتێک. هەڵبەت نابێ لە بیرمان بچێ ئەمانە لە ئاسمانەوە نەبارییون، زەنەی دەروونی مرۆڤن و تێکڕایان باسی ئەو دەروونە دەگێڕنەوە و وێنەی دەکێشن هەر لەو دەمەدا کە مرۆڤەکە لە ڕێی وشەوە دەیەوێ وێنەی واتا وەیا مەبەستێک بکێشێت.

بەرهەمی ئەدەبی وەیا هونەری کە بەچکەی هەست و هۆشن، پتر لەوەی ڕەنگدانەوەی ئالیی دەرەوەی نەفس بن لەو نەفس و هەست و هۆشەدا، قیاسیان لە بەرهەمی مادی، تەنانەت زانستی ڕووتیش، ناکرێ کە بریتییە لە ڕیزکردنی مادەی ڕووت بەسەر یەکەوە وەیا تەعبیردانێکی سارد و سڕ بێ لەوانەی بەڕاست دەزانرێن لە سروشتدا. بەرهەمی مادی (وەک فابریقە، خانوو، جلوبەرگ، کەپر، پێڵاو...) وەیا زانیاریی (وەک دەستووراتی هەندەسە، ئاسمان، ڕیازیات بە تێکڕایی، ڕاستیەکانی فیزیا و کیمیا...) تێکەڵ بە نەفس و ویژدانی دروستکەرەکەی وەیا دۆزەرەکەی نابێت، لەو نەفس و ویژدانەشەوە هەڵناکۆڵێن چونکە بوونی سەربەخۆیان هەیە و بە پێی یاسا و دەستووری ناو کتێبان وەیا تاقیکردنەوان مرۆڤ لێیان شارەزا دەبێ. بەرهەمی ئەدەبی و هونەریی ئەو بوونە سەربەخۆیەی نیە، بە پێی یاسا و دەستووری قەراردادەش پەیدا نابێ، لە دەرەوەی نەفس و ویژدانی خاوەنەکەی قووت نابێتەوە.

بەڵێ ڕاستە کە بوونی مادی نەبوو بەرهەمی ئەدەبی و هونەریش نابێ، بەر لەوان ئەدەب و هونەریش نابن، بەر لەوان مرۆڤیش نابێ بەڵام ئەم پەک کەوتنە لەسەر مادە بۆ پەیدا بوونی ئەدەب و هونەر نابێتە بەشێکی ئەدەب و هونەرەکە هەروەک چەمەنتۆ و شێلمان دەبنە بەشێکی خانوو وەیا دەستووری ئەرخەمیدس دیاردەیێکی سروشتییە و کاری خۆی دەکات هەرچەند ئەرخەمیدسیش نەبا وەیا نەیدۆزیبایەوە. بەرهەمی ئەدەبی و هونەریی تێکەڵ بوون و تەفاعولی نەفسی خاوەنەکەیەتی لەگەڵ بوونەوەر «موجود»دا وەیاخود لەگەڵ ئەو وێنە و واتایانە کە پێشتر لە تەفاعولی ئەوتۆیی پەیدا بوون، زۆر جارانیش ژوورخانی فیکری ئەوەندە تەجریدی دەبێتە بنگەی ئەدەب و هونەر چ پێوەندیی ڕاستەوخۆی بە مادەوە نامێنێ وەک ئەوەی کە وڕێنەی بێ سەروپێی ناو ئەفسانان بکرێ بە بناغەی هەڵبەست وەیا

چیرۆک. ئەم ورێنانە هەرچەند لە بنەڕەتدا ڕەنگدانەوەی بوونەوەرن لە مێشکی کول و لێڵی گەلی دواکەوتوودا بەڵام دوای پەیدا بوونیان کاری سەربەخۆ دەکەن. بەشی زۆری ئەو کارکردنەش بە پێچەوانەی حوکمی سەرهەڵدانیان لە مادەوە، دژی مادە و دەستوورەکانی دەوەستن تا ڕادەی پەکخستن و بێ بایەخ کردن، وەک ئەوەی کە سوود وەرگرتن لە جانەوەرێک دەبێتە هۆی تەقدیس کردنی ئەو جانەوەرە، کە ئیتر سوودی لێ وەرناگیرێ، سوودەکە بوو بەهۆی تەقدیس، تەقدیسەکەش سوودەکەی کوشت. کورتەی قسەی درێژ ئەوەیە، ئەدەب و هونەر وەک زۆرینەی دیاردەکانی کۆمەڵایەتی و ئایین و باوەڕ و نەریت... و هتاد، بەرهەمی زاتین لە ئاکامی تێکەڵ بوونی زات لەگەڵ مادەدا پەیدا دەبێ – باشتر ئەوەیە بڵێم تێکەڵ بوونی زات لەگەڵ تێکڕایی دەروبەر بە باری مادی و مەعنەوییەوە بە هەموو چاک و خراپییەوە لەوانەی دێنە بەر هەست و هۆشی مرۆڤەوە نەک تەنها «مادە» کە بەشی تەفسیری ڕاستەوخۆی ئەدەب و هونەر ناکات.

بێگومان یەکێک لە عامیلەکانی دەروبەر، ڕابەر و فێرکەر و مامۆستا و دەرسدەرە کەوا پتر لە مادەی کەڕ و لاڵ وەیا نەریتی قاڵب بەستووی بێگیان وەیا بەرژەوەند و سوودی دەورەدراو بە چەندین دیواری مەنع کردن و بە عەیب زانین، دەبنە سەرچاوەی کارتێکردن. چونکە ڕابەر و مامۆستا کە خۆیان بەقەدەر هەر مادەیێکی ئەم جیهانە مادەن، زمان و مێشکیشیان هەیە بەکاری دێنن بۆ ئیقناع کردن وەیا ترساندن وەیا بەهەڵە بردن وەیا ڕێی ڕاست نیشان دان «کە ڕابەرەکە بەڕاستی دەزانێ، لەوانەشە چەوتترین ڕێگا بێت» وەیا بە کوشت دان... وەیا... وەیا.

لەبەر تیشکی ئەم لێکدانەوانە و تێبینیانەدا من ڕێگە بە خۆم دەدەم باسی «ناوەڕۆک» بکەم لە شیعری نالی کە بە ناچاریی دەبێتە باسکردنێکی دابەشکەرانە و لەبەریەک ترازێنانە، لە حاڵێکدا ئەو بەشانە بەیەکەوە بەستراونەوە زۆر جارانیش لە یەک بەیتدا تێکئالاون ئیتر تێکئالانی دۆستانە بێ وەیا چەشنێکی تر بێ وەک ئەوەی لەم بەیتەدا دیار دەکەوێ:

مرادم زیللەت و پاڕانەوەی حاڵە نەوەک نەعتە
بە چەند بەیتێکی کوردانە کە قورئانت ئەنا خوانە

لێرەدا ناوەڕۆکێکی خۆ بە کورد زانین کەوتۆتە بەر دەست و پێی ناوەڕۆکی ئایینی، بەڵام دەبێ لەبیر نەکەین هەردوو ناوەڕۆک لە بەیتەکەدا بەیەکەوە جۆش خواردوون و بە زۆرەملێی وەک ئەم باس کردنە نەبێ لە یەکتر جودا ناکرێنەوە چونکە جودا کردنەوەیان هەم شیرازەی هەڵبەست هەڵدەوەشێنێ و هەم نەفس و ویژدانی نالیش دەکا بە چەند دەرگە و دەربوونە کە لە ڕاستیدا یەک نەفەس و یەک ویژدانە هەردوو ناوەڕۆک و سەرلەبەری بەیتەکە و قەصیدەکە و شێوازەکە و فنونی شاعیریەتەکەی لێهەڵکۆڵیوە وەک ئاوی سەرچاوە، چ پێککەوتنەوەیێک و نەگونجانێکیشی هەست پێ نەکردوە لە بەیەکەوە هاتنی دوو ناوەڕۆکەکەدا کەوا ڕەنگە کوردێکی دڵگەرمی ئەم سەردەمە لە کز بوونەوەی واتای کوردایەتی بەرانبەر ئایین لە هەڵبەستەکەدا هەستی ناڕاحەتی بکا چونکە چەندین هەڵبەست و نەشیدی ئەوتۆ دەبیەت هەموویان دژی ئەو قەناعەتەی ناو بەیتەکەی نالین:

ئەریّ ئەی کوردستان کوردستانی جوان
گەورەمی ژینمی خوامی بێگومان

ڕەنگە کوردێکی چینپەروەر لە کزبوونەوەی تێکڕای کورد بەرانبەر ئایین ناڕاحەت نەبێ بەڵام ئەگەر خەلە و خەرمان و فەلاح و کرێکاری کورد کز بوویایە نارازیی بوویایە و بە گژ نالیدا چووبایە. بێگومان کوردێکی دینپەروەریش بایی ئەرز و ئاسمان لەم بەیتەی «کوردستانی جوان» وەتەنگ دێت و بە کوفری بێدەمەتەقەی دەزانێ، مرۆڤی واش هەیە لە هیچ کامێکیان وەتەنگ نایەت، هی واش هەیە نەک هەر وەتەنگ نایەت بەڵکو لە هیچی ناگا تا وەتەنگ بێت وەیا ڕای لێ بێت.

ئەم هەڵوەستە لەیەک نەچوانە بەرانبەر تاکە بەیتێک ئاکامی تێکەڵ بوون و تەفاعولی نەفس و ویژدانی مرۆڤە لەگەڵ دەروبەر و بوونەوەردا. بابەت یەکێکە، بەڵام هەڵوەست زۆرە و گەلێکیش لەیەکتر جودان، جوداوازیەکەش لە دەربەست نەبوونەوە دەست پێ دەکا تا دەگاتە سنووری لە دژ وەستان و جەنگین. بگرە کوشتنیش. ئەم مەودایە بەرفراوانەی جوداوازیی هەڵوەست لە ئاست بیروباوەڕی ناو بەیتێکی هەڵبەستەکەی نالی بە تاکە هۆی «مادی» بەرهەست وەیا بەرژەوەند تەفسیر ناکرێ. لەونەیە دەوڵەمەندێک بەیتەکەی پێ خۆش بێ یەکێکی تر پێی هار بێ وەیاخود بابایێکی هەژار تێی نەگات و هەژارێکی تر جەزبەی بۆ بگرێت وەیاخود هەژارێک و دەوڵەمەندێک بەیەکەوە لەسەر بەیتەکە بکەنەوە و هەژار و دەوڵەمەندێکی تریش بەیەکەوە هێرش ببنە سەر بەیتەکە و ئەو کەسانەی کە لە سەریشی دەکەنەوە.

پەیدا کردنی تەفسیری یەکسەر و کتوپڕی مادی بۆ جوداوازیی لە نێوان ئەو هەڵوەستانەی کە دەبوو بە هۆی یەک بوونی بەرژەوەندی خاوەنەکانیان وەک یەک وابن بە تەواویی وەک ئەوەیە تەفسیری یەکسەر و کوتوپڕ پەیدا کرێت بۆ لەیەک چوونی ئەو هەڵوەستانەی کە دەبوو بە هۆی جودابوونی بەرژەوەندی خاوەنەکانیان ئەوانیش جوداواز بن.

هەر دوو تەفسیر بە زۆرەملێ و پەکخستن و تۆبزیی نەبێ ناچێتە مێشکی مرۆڤی ژیر، چ مەنتیق و عیلمانیەتیش بە خۆیەوە ناگرێ. ئەو هەموو شتە لەیەک نەچوانە جێگەی بۆ نادۆزرێتەوە لە هۆش و گۆش و زانست و مەنتیقدا ئەگەر نەدرێنە بەر تەفسیری مادی فراوانی واقیع بە هەموو لایەنێکی مادی و نامادییەوە – فکری مادی بۆ خۆی بڕوای هەیە بەوە کە مادە سەرچاوەی هەموو ئەو شتانەیە پێیان دەڵێن مەعنەویی و من وشەی نامادیم بۆ بەکارهێنا.

جگە لە زۆر لایەنی ئەو کاریگەرانەی تاو دێن بۆ ناو دڵی مرۆڤ، هەر مرۆڤەکە خۆی لێی دەوەشێتەوە بە پێی گۆڕانی باری زیهنی و نەفسی خۆی وەیا بە پێی داخوازیی هەڵوەستێکی کاتی وەیا زەوق و شەوقێکی ڕێکەوت وەیا بۆ تەماع وەیا لەبەرخاتر و خۆتر وەیا... وەیا... هەر جارە واتایێک و ناوەڕۆکێک بەکار بێنێت کە خزمایەتی نەبێ لەگەڵ واتا و ناوەڕۆکی هەڵبەستێکی تری.

ئەوەی ڕاستی بێ ئەم دیاردەیەی ناوەڕۆک زۆر بوون و جوداوازیی نێوانیان هەتا بڵێی شتێکی چاوەڕوان کراو بوە لە سەردەمی کۆندا چونکە ئەوسا شاعیرێکی وەک نالی وەیا شێخ ڕەزا ئەندامی ڕێکخراوێک نەبوە کە فەرمایشتی دەسەڵاتی لە خۆی بە پشتەوەتر بکاتە ناوەڕۆکی هەڵبەست و سەرلەبەری شیعری «٥» ساڵ و «٦»ساڵی وەک مۆدێلی ئۆتۆمۆبێلی «ڕۆزڕایز» یەکسان و نەگۆڕاو بێت.

یەک ئاهەنگیی واتا و ناوەڕۆک لە بەرهەمی ئەدەبی و هونەریی مرۆڤی سەر بە باوەڕی سیاسی کەوا شتێکی چاوەڕوانکراو و بەرچاوە لە ژیانی ڕۆژانەدا، شتێکی نامومکینە لە شیعری نالی و غەیری نالیدا کە چ تەبلیغاتی ڕەسمی و سیاسی نەهاتووە ڕاوێژی هەڵبەستەکانی بۆ ڕەنگرێژ کات و قاڵبی فکر و ناوەڕۆکەکانی بهاوێتە بەر ڕیشە و خامەوە.

نالی لەو پەراوێزەدا کە ژیاوە و بیری کردۆتەوە و هەڵبەستی گوتوە بە دڵخوازی خۆی ناوەڕۆکی هەڵبژاردوە و فۆرمی بۆ داناوە. هەروەک گەشت و گەڕانەکەی بە شام و تورکیا و حیجازدا لە ئاکامی بەیەککەوتنەوەی تەکانەکانی پەلەفرەی ژیانی خۆی لەگەڵ واقیعدا، بەبێ دەرچوونی ئەمری ئیداریی رووی داوە هەروەهاش ناواخنی شیعرەکانی لە تەندووری دەروونیەوە زمانەی کێشاوە، نە سولطانی تورکیا و نە پاشای بابان و نە دەرەبەگی هەولێر و نە توجاری شام و نە چینی هەژار و ناوەنجی و نە هیچ شتێکی وەها مادی و بەرهەست پێیان کردوە.

هەموو ئەو قسەوقسەڵۆکە بێ سەروپێیانەش کە دەڵێ شیعری نالی و ئەمسالی نالی خزمەتی دەرەبەگی کردوە وەیا فکری دەرەبەگی کوتاوەتەوە لە تاکە سەرچاوەی کەم زانینەوە هەڵدەقوڵن بە یارمەتی گرۆپفی ڕقهەڵگرتن لە ڕابردوو کە لەسەر هیچ بنجێکی زانست وەیا ئینساف وەیا خێرخواهی وەیا مرۆڤ دۆستییەوە هەڵنەستاوە. بە پێچەوانە چەندی بڵێی کاری سەلبی دەکاتە سەر دڵ و مێشک و عاتیفەی چینی نەوباوی خوێندەواران کە لە هیچە و بە خۆڕایی دەیانکا بە دوشمنی نرخدارترین میراتی کوردەواریی. لێرەدا بە موناسەبەی جێگە ناوی کتێبێکی زۆر مەشووری زۆر مێشک غەڵەتێنم بە بیر دێتەوە کە لە ساڵانی ١٩٦٠ دەرچوو بە ناونیشانی «وعاظ السلاطین» هێرشی سەختی دەبردە سەر زانا و ئەدیبەکانی سەردەمی کۆن گۆیا بلوێرژەنی خەلیفە و مەلیکان بوون لە حاڵێکدا تاک تاکەی ئەو زانایە و ئەدیبانە نەبێ خەلیفە و سولطانیان تێنەخوێندۆتەوە، کەچی لە دەمی بڵاوکردنەوەی کتێبەکەدا زوربەی ئەدیبەکانی عێراق بلوێرژەنی عەبدولکەریم قاسم بوون. سەیریش لەوەدا بوو بە ڕادەی تێهەڵکشانی ئەدیبەکان لە داوای شۆڕشگێڕیدا تێهەڵدەکشان بەرەو «قاسم پەرستی» کەسیش خەیاڵی بۆ ئەوە نەدەڕۆیشت دیمەنەکە بە دیمەنی ناو کتێبەکەی «وعاظ...» بگرێ و بە خۆیدا بشکێتەوە.

بەڕاستی کە مرۆڤ ئاگای لە نەفسی خۆی بڕا وڕێنەی عەنتیکە دەکات و کۆڵێکیش کەیفی بە خۆی و وڕێنەکانی دێت. هەر لە کولانەی نەفەسە بەسەهوو چوەکەی خۆشیەوە سەیری دونیا دەکات بەڵام سەیرێکی سەرەوبن و وەرگەڕاو و سەرمەوقولاتە لێداو. کەسێک کە سەری سووڕا وادەزانێ، دونیا و خەڵق دەسووڕێن.

نالی هەروەک خزمەتکاری تاکە کەس نەبووە خزمەتکاری چ بەرە و تاقمێکیش نەبووە. فکر و بیروڕای هیچ چینێکی دیارکراویشی نەکوتاوەتەوە. کە سەیری دیوانەکەی بکەین بێ لایەنگیریی و ڕق لێهەڵگرتن دەبینین ئەم مرۆڤە هەڵبەستی بۆ دڵی خۆی هۆنیوەتەوە شیعرەکانیشی هەر بایی تێپەڕینی واقیع و کۆمەڵایەتی بە نەفسی خۆیدا تەرجەمەی واقیع و کۆمەڵایەتی دەکەن. لەلایەن خۆ دانە پاڵ چینی هەژار و بێدەسەڵاتەوەش هەر ئەوەندە دەگوترێ کە نالی وەک مرۆڤێکی مسڵمانی ئەو سەردەمە لە ڕێی ڕاستە باوەڕی ئایینەوە بەزەیی بە هەژاردا هاتوە وەیا دژی ستەم بوە. چ فکرەیێکی ڕوونی فەلسەفی «هەژار دۆست» وەیا دژەوەستانێکی ئاشکرا لە «ستەمکار» لەو هەڵبەستانەوە بەرەو بیرمانەوە نایەن. ڕەوا نابینم من وەیا یەکێکی تر لە ڕێی تەئویلی داتاشراوەوە «هەڵوەست» بۆ نالی دروست کات و بەلای چینێکیدا

بشکێنێتەوە چونکە ئەو خۆی بە چ لایێکدا نەشکاندۆتەوە مەگەر ئەو لایەنەی کە مسڵمانی ڕووت حەزی لێ دەکات.

بەهەمە حاڵ کە ئێمە بێین لەبەر تیشکی لێکدانەوەی ئەو کەسانە کە نالی بە خزمەتکاری دەرەبەگ و کۆنەپەرست دادەنێین شیعرەکانی هەڵسەنگێنین، چارمان نامێنێ لەوەدا نالی بخەینە ڕیزی هەژاردۆست و ستەم نەویست و دادخوازان، بە پێچەوانەی ئەو لێکدانەوەیە، چونکە زۆر ئاشکرایە قسەی مسڵمانانە و خواپەرستانە ڕاستەوخۆ یەخەگیری دەسەڵاتدار و خاوەن ملک و پارە دەبێ و لە مەعنادا تاوانباریان دەکات.

بە نموونە قەصیدەی: بەرگی دونیا هێندە کورت و کۆنە و بازاڕییە حەیای شتێک دەبات کە بنگەی شانازیی و خۆپێهەڵدانەوەی خاوەن دەسەڵات و پارەیە. هەموو داخوازیەکانی تەرکی دانیشتنی ناوشار و ڕوو لە دەشت و دەرکردنیش کە لەو قەصیدەیەدا هەیە گاڵتەکردنە بە کۆشک و تەلار و دامودەزگای دەوڵەمەندەکانی شاری:

گەنجی ڕاحەت تاجی عیززەت خارجی مەعموورییە
کوندەبۆ هەر بانگەبانگ و هودهودیش هاوارییە
پۆس بە کۆڵی عامیریی فەرمووی کە وا بۆ پوختە بوون
جووتی سەر کێوان گەلێ چاتر لە تاقی شارییە

ئەم ڕووبەڕوو بوونەی نالی دژی ژیانە نەرم و نۆڵەکەی دەوڵەمەندی شاری هەرگیز لە کەس ناسەلمێنێ بڵێ گوتەی وەها هەژاران دەبەنگ دەکا و هەستی شۆڕشگێڕانەیان دەکوژێ بەهۆی قەناعەت هێنانیان بە کەم بایەخی کۆشک و تەلار و ژیانی ئاسوودە، چونکە هەژاری بەستەزمان ئەم شیعرانەیان نایەتە بەرچاو تاکو ئەگەر مۆرفینی تێدا بێت پێی گێژ بن، کە بۆشیان بخوێننەوە تێی ناگەن. ئەو کەسەی کە لێی چاوەڕوان دەکرێ شیعری نالی بخوێنێتەوە لە سەدەی نۆزدەمدا خوێندەواری ناو شارە کە هیچی ئەو هەژارە نیە پێی بگوترێ پرۆلیتاریا.

دەزانم لێرەدا من خەریکی کارێکی بێ سەر و پێم لەو ڕووەوە کە ئەم تەرزە دەمەتەقەیە بە هیچ کلۆجێک ڕوو لە شیعری نالی ناکات ئەگەر بە زۆرەملێ ڕووی تێنەکەین، بەڵام سووچی من چیە خوێندەواری کوردی ئەم سەردەمە دێت سواری سەر و پۆتەراکی شاعیری وەک نالی دەبێت و مۆرفین و جندۆکە و دەرەبەگایەتی لە شیعرەکانی هەڵدێنجێ و گەنجی شلک و تازەشی پێ سەر لێشێواو دەکات. دەبێ بزانین فکرێکی هەڵە کە چوە مێشکی خوێندەواری گەنجەوە وەها نەقش بەستوو دەبێ یەکجار بە زەحمەت لێی دەسڕێتەوە یاخود هەر ناسڕێتەوە.

کەواتە پێویستە لەتەک فکرێکی هەڵە یەکێکی تر هەبێ تای بکاتەوە و ئیحتیمالی ڕاستکردنەوەی سەهووی ناو هەڵەکە لە مێشکی گەنجدا بەردەست بکات بەر لەوەی سەهوەکە بە تەواوی جێگیر بێت. ئەم مەبەستەش لە بەیندا نەبێت، پێویستە ڕاستی بگوترێت و پەردەی لەسەر هەڵدرێتەوە، هەر نەبێ بۆ ئەوە لە بەرانبەر بیروڕای هەڵەدا هی ڕاستیش نموودێکی هەبێ.

لەمانەش هەموو وازبێنین و لەگەڵ نەفسی خۆماندا هەڵوەستی شەرم و حەیا بکەین دەبێ دەستی

ستەم و ناڕەوایی مرۆڤی بێڕەحمی ئەم سەردەمە لە مردوە بەشەرەفەکانمان کۆتا کەین، لە حاڵێکدا هەمان دەست پەیکەری تەقدیس بۆ زیندووی دڕندەی کوشندەی دەوالیپێی خۆسەپێنی میللەت تۆقێنی میللەت فرۆشیش بەرپا دەکات و دێتە ناو چاویشتەوە و دەمکوتیشت دەکات. کە دەوری دڕندە دەوالیپییەکەش بەسەرچوو هەمان دەست کە پەیکەری بۆ دروست دەکرد چەپڵەڕێزان دادەنێتەوە بۆ یەکێکی تر، بەڵام بە درێژایی کات هەر لە بیریەتی دژی مردوە بێتاوانەکانمان بێت و بە گوناهبارییان لە قەڵەم بدات. بە دەنگ هاتنی ئەم نووسینە لەم هەڵکەوتە سەرەوبنە «فرض الکفایه»یێکە وەک نوێژی سەر مردوو کە ئەگەر کەس نەیکات هەموو کەسی زیندوو تاوانبار دەبێت.

پاش ئەمە کە بە چاکی لێمان ڕوون بێتەوە نالی و ئەمسالی نالی خزمەتکاری دەرەبەگ و ستەم و ئەفسانە نەبوون، بەڵکو خزمەتکاری دەروون و ویژدانی خۆیان بوون ئەوەشمان زانی کە خزمەتکار نەبوونیان ئەنجامێکی ئاسایی ئەو سەردەمە و ئەو ژیانەیە کە تێیدا بەڕێوە دەچوون. دەتوانین چەند شادەماری ناوەڕۆک لە ڕشتەی دیوانەکانیان هەڵاوێرین و بیان کەین بە شەقڵ و دروشمی هەر یەکێک لەو شاعیرانە. لێرەدا ڕێگەمان نیە بەراوردێکی ئەو دیوانانە بکەین بۆ پەیدا کردنی کێشانە و پێوانەیێک کە شەقڵ و دروشمی یەکێکیان لەوانی تر جودا دەکاتەوە چونکە لێکۆڵینەوەی ئەم نووسینە مەیدانی وەها فرەوانی نەگرتۆتە بەر خۆی، قسەکەش بۆیە بوو تاکوو شتێکی گرنگی تێدا بەیان کەم. کە بڵێم لەو دیوانانەدا چەند شادەمارێکی ناوەڕۆک بەدی دەکرێ، پێ دەچێ گوتبێتم شیعری ناو ئەو دیوانانە وەها لەیەکتر دەچن خاوەنیان نەناسرێتەوە لەو ڕووەوە کە دەزانین ناوەڕۆکەکانی بابەتی شیعر لە شاعیرێکەوە بۆ یەکێکی تر گۆڕانێکی بنجی بەسەردا نەدەهات، زۆربەیان یاخود هەموویان چەند مەیدانێکیان داکوتاوە کە ئەمە بە زاهیر وا دەکا بەرهەمەکان لە یەکتر بچن و بۆ هەموان دەست بدات. ئەم تێبینییە بە ڕواڵەت ڕاستە، بنجی مادیی ڕاست و دروستیشی هەیە چونکە دیارە خەریک بوونی چەند کەس بە یەک بابەتەوە وا دەکا ئاکامی خەریک بوونەکەیان لە یەکتر نزیک بێ، تەنانەت زۆر جاران وا بوە تاکە غەزەلێک بە ناوی دوو شاعیر بڵاوبۆتەوە کە ئەمە ڕووی نەدەدا ئەگەر ناوەڕۆکی ئەدەبەکەیان لە یەکتر جودا بایە وەک ئەوەی کە مومکین نیە شیعرێکی ناظم حکمت بدرێتە سلیمان نظیف.

بەڵێ دەزانم قسەکەم ئەم ئاکامانەی بەبەرەوە هەیە، وەک دیتت لە واقعیشدا ڕووی داوە، بەڵام چەند هۆیەک هەیە نەهێڵێ تێکەڵاو بوونی شیعری شاعیران ببێتە خەتەری بێ سەروشوونیی و نەناسرانەوەیان. وا لێرەدا بەوپەڕی کورتبێژییەوە لێیان دەبمەوە.

یەک لەو هۆیانەی پاراستنی شیعری شاعیر ئەوەیە کە زوربەی شاعیرەکان لە کاتی دانانیانەوە بە ناوی خاوەنەکەیەوە تۆمار کراوە و لە نێوان خەڵقدا بۆ ئەو ساغ بوونەوە کە ئەمە شتێکە وەک قەڵغان وایە بۆ پاراستنی مولکیەتی شیعرەکە. هۆیێکی تر ئەوەیە بە عادەت نازناوێک لە کۆتایی شیعردا، وەک تاپۆی خانوو، شیعرەکە بۆ دانەرەکەی دەپارێزێ. هەندێ جار وا دەبێ نازناوەکە بە یەکێکی تری وەک خۆی دەگۆڕدرێتەوە کە کێشی شیعرەکە تێک نادات و گرفت پەیدا ناکات.

نالی، سالم، کوردی، حاجی، ڕاجی، صافی و گەلێک نازناوی تر هەموویان یەک کێشن و دێنە جێگەی یەکتر، بەڵام بایەخی ئەم ئیحتیمالە لە زۆر ڕێگەوە کەم دەبێتەوە یەکێکیان ئەوە بوو کە گوتم شیعرەکان لە دەمی بەوەڵەد بوونیانەوە خاوەنەکەیان ناسراوە.

دوەمیان ئەوەیە کە دەشێ لە ناو هەڵبەستەکەدا نیشانەیێک هەبێ خاوەنەکەی بە دەستەوە بدات وەک

که «قادر» مەدح کراوی ناو شیعر بێ شیعرەکە بۆ کوردیی ساغ دەکاتەوە وەیا حەبیبە نالی پێ دەناسرێتەوە. سەرەڕای ناو، وا دەبێ ڕووداوی ناو هەڵبەست پەنجە بۆ ئەو شاعیرە درێژ دەکا کە ڕووداوەکە پێوەندیی بەوەوە هەیە.

هۆی سێیەم ئەوەیە کە زۆر جاران لەهجەی شیعرەکە پەراوێزی سەر شێوان تەسک دەکاتەوە وەک هاتنی «ئە» لە پێش فیعلی مضارعەوە کە تایبەتی سلێمانی و شوێنی لەو نزیکەوەیە وەیا وشەی «دەگەڵ» هی موکریانە... بە نموونە دەڵێم ئەم مصرەعەی خوارەوە:

«بە قوربان هەورەمانێ چۆن ببینم» هی ناوچەی سلێمانی نیە چونکە خەڵقەکەی نالێن «هەورەمانێ» هەرچەند مەفعولیش بێت (مصرەعەکە هی حاجی مەلا عەبدوڵڵای کۆیەیە).

هۆی چوارەمی ناسینەوەی شیعر ئەو خاسیەت و تایبەتی و دەم و ڕاوێژەیە لێی دەبێ بە شەقڵ کەوا گەلێک جاران غەڵەتی پەرەسەندوو ڕاست دەکاتەوە. هەڵبەستێک کە لە شاعیرێک نەوەشایەوە زەحمەتە بۆی ببێ بە ماڵ هەرچەند نازناوی ئەویشی پێوە بێت و لە نووسینانیشدا بەو جۆرە ڕۆییشتبێت. لەگەڵ ئەمەشدا وا دەبێ شاعیرێک لە دوو شاعیری هاوڕێکار «مستوی» بوەشێتەوە و بۆ هەردوکانیش حیساب کرابێت وەک قەصیدەکەی «ڕەفیقان من ئەوە ڕۆییم لە لاتان» کە شۆرەتی بۆ کوردیی بەستوە بەڵام لە چەند بەیازی موعتەبەردا بۆ نالی حیساب کراوە.

لەمانەش بترازێ هۆی دیار خستنی خاوەنی شیعر لە گەلێک باری ترەوە پەیدا دەبێ کە ئێرە بۆی دەست نادات خۆی پێوە خەریک کات. بەهەمە حاڵ ئەم باسەی چەند شادەماری ناوەڕۆک لە شیعری بوێژانی کوردی صەدەی نۆزدەمدا کە بەسەر لێکۆڵینەوەی شیعری نالی دا ببڕین، دەتوانین لە ڕێبازێکی ئاشکرا و هەموارەوە گەشتی سرنج گرتن و تۆژینەوەی تێدا ببەینە سەر مەطلەب چونکە مەتانەتی هەڵبەستی نالی وەک شوێن پێی گران مێردان، لە هەموو مەبەستێک و ناوەڕۆکێکی هەڵبەستدا توڕڕەی بەستوە هەر دەڵێی بەر پەنجەش دەکەوێت نەک تەنها چاو.

ئەو چەند شادەمارانەی من لێرەدا پەنجەیان بۆ ڕادەکێشم، بەڕاستی، لێکۆڵینەوە و ڕوون کردنەوە و شەرح دانی سەربەخۆی دەوێ بۆ ئەوەی بە چاکی ساغ بێتەوە ئایا بۆچی نالی بە زۆری خەریکی ئەم تەرزە واتا و مەبەستانە بوە! ئایا ڕێی تێ دەچوو نالی لەو بارەی تێیدا بوو بە واتا و مەبەستی ترەوە خەریک بێت؟ ڕۆژگاری ئەو چ مەبەستی تری دەخستە بەردەست و هۆش و خەریک بوونی یەکێکی وەک نالییەوە؟

لە بەرگی «دوەمی حاجی قادری کۆیی» دا بە پێی لوان و دەسەلات لایەنی پەیدا بوونی شیعری کوردی لە سەردەمی حوکمی عەبدوڕڕەحمان پاشای بابان بە دوای شۆڕشی فەرەنسەدا ڕوون کراوەتەوە کە دەزانین نالی و سالم و کوردی لە مەڵبەندی سلێمانیدا، بە دوای ئەواندا و شان بە شانی وانیش حاجی قادر و باپیرم و چەند شاعیری تری کۆیی لە مەڵبەندی نێوان دوو زابدا کەوتنە سەر هەمان ڕێبازی ئەدەبەوە. لەو لێکۆڵینەوەیدا مەتەڵی پەیدا بوونی شیعری کوردی پەردەی مەتەڵایەتی لەسەر هەڵگیراوە. دیارە لێرەدا کە باسی ناوەڕۆکی شیعری نالی بکەین و ئەم لاباسەی هۆی کوردیی بوونی شیعرەکانی بخەینە بەر لێکدانەوە دەبێ هەمان بۆچوونەکەی ناو بەرگی دوەمی حاجی قادری کۆیی دووبارە بکەینەوە چونکە، تا ئەمن بیرم بۆ دۆزینەوەی هۆی ئەم دیاردەیەی دەست کردن بە شیعری کوردی چووبێ، هەر ئەو هۆیانەمان دێنە پێشەوە کە لەو کتێبەدا لێیان کۆڵراوەتەوە. کەواتە کوتانەوەی ئەو باسە بەلاوە دەنێم و

خوێنەر دەگێڕمەوە بۆ لای نووسینی ناو کتێبەکە چونکە چی لەوان نوێترم بە چەنگ نەکەوتوە لێرەدا بیکەم بە تەواوکەری ناتەواویی ئەوێ.

کوردیی بوونی شیعری نالی لەلایەن زانینی هۆی پەیدا بوون و زەرفی پەیدا بوونیەوە گەلێک ڕوونتر و ئاشکراترە لە هۆی خەریک بوونی نالی بەو شادەمارانەی کە گوتم ڕشتەی ناوەڕۆکی شیعری پێک دێنن. ئێمە نازانین بە وردی و بە ڕوونی بۆچی نالی پتر لە شاعیرەکانی سەردەمی خۆی عاشق بوە، پتر پەندیار بوە، پتر لە پاشاکانی بابان نیزیک بوە، پتر مەلا بوە، پتر دژی صۆفی بوە، پتریش ئامادە بوە بۆ ئاوارە بوون کە ئەمانە هەموو دیاردەی ئەوتۆن لە شیعرەکانی دەنگیان داوەتەوە و کاریان کردۆتە سەر ژیانی. بەڵێ دەتوانین ڕووکەشێکی ئەم دیاردانە باس لێ بکەین و بە فەندی ڕستەسازیی و مەهارەتی شت تێکبەستن بایی ئیقناع کردنی خوێنەرێکی بەپەلەش بیانخەینە ناو نووسینمانەوە بەڵام چ فایدە کە نووسەر خۆی بەو شتانە ئیقناع نەبێت و باوەڕی تەواویان پێ نەکات. حەیفە من یا یەکێکی تر لەسەر سەکۆی نمایشت و خۆهەڵدانەوە پەڕی ساختەی ڕەنگاوڕەنگی هۆی هەڵبەستراو بە خۆمانەوە بنێین و وەک تاووس چەتری فیزوناز لە بەرانبەر فکرە سافیلکەکەی تەماشاکەران لێ بدەین... بەڕاستی مومکین نیە لە دیراسەی بەپەلەدا هەموو شادەماری ناوەڕۆکەکانی شیعری نالی بدەینەوە بەهۆی پەیدا بوون وەیا بیگێڕینەوە بۆ سەرچاوەی لێهەڵقوڵین. وەنیە ئەم کارەش کەم بایەخ بێ وەیا ئەنجام دانی لەو دیو سنووری دەسەڵاتی مرۆڤەوە بێ. لایەنی بایەخدار بوون لەوەوە دێت کە بە ڕادەی گرنگ بوونی دیراسەی شیعری شاعیر، دۆزینەوەی ئەو کاریگەرە و ئەو زەرفەی شیعرەکەی لێ پەیدا بوە ئەویش گرنگە چونکە بەم دۆزینەوەیە پێوەندیی شاعیر بە واقیعەوە دەزانرێت و واتا و هێمای شیعرەکانی بەچاکی ئاشکرا دەبێت، کە ئەمە شتێکە گوتراوە و لە هەندێ شوێنی ئەم نووسینەش باسی کراوە. لایەنی ئیمکان هەبوونی دۆزینەوەی هۆی پەیدا بوون و زەرفی لێهەڵقوڵینی شیعرەکانیش بەوەدا مەعلووم دەکرێ کە خەریک بوونی بەردەوام و هەناسە درێژ دەتوانێ ئەو ڕووداوانەی سەدەی بیستەم کە پێوەندیی دوور وەیا نزیکیان بە نالییەوە لە سەرچاوەی نووسراو و دەماودەمەوە وەرگێڕێتەوە و لەگەڵ بەسەر بردنە عادەتیەکەی نالییان بەراورد بکات و تین و تاوی هەردووکیان بخاتە بەرانبەر ئاوێنەی هەڵبەستەکانیەوە و لێیان هەڵێنجێ، لە هەمان کاتیشدا حیسابی تەواو بۆ زات و قابیلیەتی نالی بکا کە چۆن تەفاعول لەگەڵ ئەو ڕووداوانە دەکات.

سەرەڕای ئەمانە، هەموو ئەو ڕاستییانەش تێبخوێنێتەوە کە لە نالییەوە پێمان گەیشتوە و ڕاگەیاندنی تایبەتیان هەیە وەک ئەوەی کە هێندە شەرم بەخۆبوو نەیویست بێ نەبز گرتنی وەزعی سلێمانی و دڵنیا بوون لە پاراستنی ئابڕوو ڕووی تێکاتەوە، ئیتر ئەوە بوو کاغەزی بۆ سالم نووسی لێی داوا کرد کە لەم ڕووەوە خەبەرداری بکاتەوە.

بەڵێ ئەم کارە مومکین نیە بەڵام نەک لەم نووسینەدا کە دەستەملانی دیوانی نالی و چەند بنگەیەکی لێکدانەوە بووە لە ناو چوار دیواری ژوورێکی کۆڕی زانیاری کورددا، هەر جارەش کە ئاڵقەیێکی لێرە بە پێشەوە نەختێک درێژەی کێشا بێ، خێرا بە خێرا ترسی وەتەنگ هاتنی گۆڤارەکەی کۆڕ لە درێژەکێشانی گوتار نەفسی بڕی بێ. ئەم جارەشیان ڕەچاوکردنی یەک قەوارەی لە نێوان سەرلەبەری ئاڵقەکان وا بکا نەتوانم مەیدانێکی وەها فرەوان بگرمە بەر نووسین کە لە دیراسەی دوور و درێژی سەربەخۆ بوەشێتەوە و نهێنی نادیار ئاشکرا بکا.

کەواتە هەرچەند دەزانم تۆژینەوەی سەرلەبەر و بێ کەم و کەسر هەم بایخداریشە و هەم مومکینیشە، بە ناچاری وازی لێ دێنم و دەلکێم بە باسی ئەو شادەمارانەی ناوەڕۆک کە نەخشە و ڕشتەی زوربەی هەڵبەستەکانی پێک دێنن وەک کە تا ئێستا لەبەر تیشکی ئەواندا هاتوچۆم بە فکر و خامەی خۆم کردوە.

ئەوەی بۆ هەموو نیگایێکی ڕوون دەردەکەوێت لە هەڵبەستەکانی نالی، زێدە بەرچاو بوونی دوو شادەماری یەکجار بنجی و ڕەگ داکوتاوی عیشق و ئایینە کەوا بێگومان لەبەرایی هەموو بەشەکانی تری ناوەڕۆکی دیوانەکەیەوە دێن.

بەڕاستی «عیشق و ئایین» کە خۆیان دوو شادەماری گەورەن، لە هەمان کاتدا سەرچاوەشن بۆ وردە دەماری تر کە ئەوانیش بەشدار دەبنەوە لە تێکڕایی ناوەڕۆکی هەڵبەستەکان.

شادەماری عیشق لە شیعری «نالی»دا بە پێی گوتەی دەماودەم کە بەشێکی بەرچاوی شیعرەکانیش پشتگیری لێ دەکەن، لەسەردەمی خوێندنی فەقێیانەیەوە تێکەڵ بە هەڵبەستی نالی بووە ڕەنگە هەر خۆیشی پاڵپێوەنەرێکی گەورە بووبێت بۆ بەردەوام بوونی لەسەر ڕاڕەوی شاعیری، چونکە وەک دەزانین گەلێ شاعیری خاوەن هونەر و خاسیەتی شاعیریەت وازیان لە شیعر هێناوە لەبەر نەبوونی ئاگری عیشق لە دڵیاندا بە تایبەتی کە شاعیرەکان وەک نالی خەریکی خوێندنی مەلایانە و قورئان و حەدیس بووبن. دیارە لەباری وەهادا «مەلا» خەریکی شیعران نابێت ئەگەر سۆزێک لە هەناوی خۆیدا شک نەبا. یەکێکی وەک حاجی قادر سۆزی کوردایەتی لێی بوو بەو جێگرەی عیشق کە تا کۆتای ژیانی شیعری کوردپەرستانەی پێ هۆنیەوە، دەشزانین چ مزگەوت و مەدرەسە و دەرسدانی فەقێیان نەدەبوون بە لەمپەڕ لە پێش گوزەری شاعیریەتەکەی. شێخ ڕەزا کە شاعیرێکی بەردەوام بوو لەسەر شیعر بێ ئەوە عیشق ئاگری لە دڵی بەردا بێت، دەرس و مزگەوتی نەبوو لە شیعری مەنع کات وەیاخود ڕاوێژی بەرەو هەڵبەستی ئایینی ببات. کە مزگەوتی نەبوو، مەبەستی تری هەبوون شیعریان پێوە هەڵبەستێ.

بەهەمە حاڵ وا پێ دەچێ عیشق نەخشەکێشێکی دەست ڕۆیشتوو بووبێت لە ژیانی نالی. نەخشەکێشانەکەشی هەر لەوەندە نەوەستاوە کە شیعری عاشقانەی پێ هەڵبەستوە تا سەردەمی مەرگی. من وا دەزانم «عشق و نامرادی» ئەو فرتەنەیە بووە کە نەیهێشت نالی بەسەر شتێکەوە بوەستێتەوە وەیا بە شوێنێکەوە بگیرسێتەوە کە ماڵ و حاڵێکی تێدا بەیەکەوە بنێت وەیا گوزەرانێک تەئمین کات. هەرچەند نازانین ئایا غەیری عیشق چ کاریگەرییەکی تایبەتی هەبووە وا بکات نالی زێدە لە خەڵقی وڵاتی خۆی ئەو ئاوارە و ئۆقرە نەگرتوە بێت، بەڵام دیارە ئەگەر شتێکی وا هەبووبێ لەو ساڵانەی بەر لە ئاوارەبوونیدا هەر بایی ئەوە تەفسیر بە دەستەوە دەدات کە بێئۆقرەیی ژیانەکەی مەڵبەندی بابانی ڕوون کاتەوە، مومکین نیە ئەو شتە تێمان بگەیەنێ بۆچی نالی هەروا بێ ئۆقرە و ماڵ و حاڵ مایەوە تا کۆتایی ژیانی! بێجگە لە عیشق شتێکی تر بە بیردا نایەت لە بابان ڕووی دابێت و لەگەڵ «نالی» گوێزابێتیەوە بۆ وڵاتان و هەندەران کە لەو دوورەشەوە نەهێڵێ ڕەگ بەزەوییەوە داکوتێت.

لەم تاریکستانەی ڕوانگەمانەوە هەر ئەوەمان پێ دەکرێ حیساب بۆ ئەو تروسکانەی ڕووداوی کاریگەر بکەین کە لە مەشقەڵی هەڵبەستەکانیەوە پرشنگ داوێژن. بە داخەوە لەوەندە گوتەی دەماودەم کە پێمان گەیشتووە هیچی ئەوتۆ لە بنی بێژەنگی تەحقیقدا نامێنێتەوە دوو ڕاستییان ساغ کاتەوە وەیا چەند درۆیەکان سپی کاتەوە. زۆر جاران گوتە دەماودەمەکە خۆی لە تەحقیقدا درۆی لێ سپی دەبێتەوە و دەپووچێتەوە وەک ئەو خەبەرەی کە دەڵی نالی لە قەرەداغ «حەبیبەی ماڵیاوا»ی خۆشویست کەچی لە

هەموو قەرەداغدا «ماڵی ئاوا – ماڵیاوا» و ماڵکاولێکیش پەیدا نیە. دەبینیت چەند دەست بەتاڵین لە بەسەرهاتی نالی!

هەرچەند پێمان ناکرێ بڕیار بدەین لە چ تەمەنێکدا نالی دووچاری عیشقی ئاگرینی «حەبیبە» بووە بەڵام وا دێتە عەقڵەوە ئەم عیشقەی لە ساڵانی خوێندنی دەرەوەی سلێمانی دووچار بووبێ کە سەرەتاکانی تەمەنی جحێڵی و هەنگامەی دەرس و خوێندنی گوندا و گوندی دەگرنەوە. دیارە نالی ئومێدێکی گەورەی بە «حەبیبە»وە هەر ماوە لەگەڵ بەرهەڵستیکردنی باوکی حەبیبەش لەوەی بەیەکتر ببڕێن، ئەم ڕاستییەش لەوەوە بە ئیسپات دەگات کە نالی خۆی دانی پێدا هێناوە لە قەصیدەکەی «ماتەم وەکو زولفەینی سیەهـ...»دا:

بەس گریە بکە بۆ پدەر و بابی حیجابت
بێ بابیی تۆ موریثە بۆ وەصل و مولاقات
بێ بابیی تۆ بۆ من و تۆ بابی فتوحە
بێ بابیی تۆ خواستەیی من بوو بە ئاوات
بێبابی مرادی من و تۆ بوو بە تەمەنا
بێ بابی دوعایی من و تۆ بوو بە موناجات
ئەو بابە کە فەتح و زەفەری قەلعەیە قەمعی
با قەلعی بکا زەلزەیی هادیمی لە ذات

دیارە حەبیبەش وەک نالی دووچاری عیشقەکە بووە، تەنانەت لە ڕاز و نیازی نهێنی عاشقانەدا بە زاریشیدا هاتووە کە خوا ئەو بابە بباتەوە و بەیەکتریان شاد بکات... بەڵام بێگومان دوای مردنی باوکەش بەرهەڵستی ئەوتۆ هەبووە نەهێڵێ بەیەکتر بگەن کە ئێرە جێی لێکۆڵینەوەی دەرخستن وەیا تەرجیحی هۆی ئەو بەیەکتر نەگەیشتنە نیە. ئەوەی مەبەستەمە لێرەدا دۆزینەوەی لایەنی زوتر دامەزران و چەسپانی عیشق و ئایینە لە ویژدانی نالیدا. ئایا کامیان بەر لەوی تر چنگاڵی خۆی ڕوو چاندوە؟

ئەم چەند دێڕەی لێرە بە پێشەوە لایەنی زووتر ڕسکانی عیشق تەرجیح دەکات، لەو تەرجیحەشدا شتێکی چاوەڕوان کراو و عادەتی بەبەر خۆیەوە گرتوە چونکە دیارە عیشق بەچکەی گەنجایەتیە و ئایینیش هی کامڵتی، لێکدانەوەکەشم بۆیە بوو نووسینەکە تەسلیم بە تاکە بنگەی چاوەڕوان کردن و حوکمی عادەت نەکەم کە زۆر جاران وا دەبێ بە پێچەوانە کار دەکەن.

بەڕاستی عیشق کە قووڵترین و کۆنترین هەستە گەورە و کاریگەرەکانی گیان و هەناوی نالییە، شوێن پەنجەی لە هەموو ئاکار و ڕەفتار و گوتاری نالیدا بەرچاو و بەرهەستە، تەنانەت بەشی زۆری هەنیسکی عاتیفەی دینیشی لە قوڵپ و جۆشی کۆنە عیشقە زامدارەکەیەوە گڕ دەبەستن. ئەو دیاردانەوەی عیشقی نالی لە هەڵبەستەکانی سەر بە ئایینیدا ناو ناوە وەها غەلەب دەستێنێ هەر دەڵێی لەو شوێنانەدا عیشق بەهانەی ئایینی کردوە بە تەقینەوەی خۆی

تووتیی تۆ لە حیرصی دڵ بەندی طەمەع دەخاتە مل
بولبولی من لە عیشقی گوڵ تەغنیەو و طەرەب دەکا

لێرەدا هەرچەند ئەم هەڵبەستە لە زیمنی قەصیدەکەی «ئەحوەلی تەفرەقە نەزەر»دا خەریکی شکاندنەوەی دونیاخوازانە، بەڵام بەجۆرێک بۆتە پێشانگەی عیشق بە حاڵ تارمایی ئایین لەو دیو پەردەی عیشقەوە خۆی دەنوێنێ.

واتای بەیتەکە یەکجار نازدارە، بایی ئەوەندەی تێی دەگەم پێوەی خەریک دەبم.

قەصیدەکە لە سەرەتاوە ئەو کەسانە عەیبدار دەکا کە لە تەک قودرەتی خوادا بایەخ بە کاریگەربوونی «اسباب»یش دەدەن. نالی ڕووی قسەی لە «ئەحوەلی تەفرەقە نەظر – خێڵی چاو شەش و بێش»ە، پێی دەڵێ تووتیەکەت بەندی تەمەعی لە ملی خۆی کردەوە لەبەرخاتری دڵە دنیاخوازەکەت. تووتی مەلێکە قسان دەکا، کەواتە مەبەست لەو تووتیە زمانە. بەند کە کەوتە مل دەبێتە هۆی خنکان، بۆیە ئەو تووتیە بە پەتی تەماع خنکاوە و قسەی حەق ناکات کە بلێ هەر خودا کاریگەرە نەوەک ئەم بڕوایە دنیای لە کیس بدات. مەلی تووتی بە دەوری ملیەوە خەت و خاڵ هەیە وەک ئاڵقە تێی ئالاوە و جێی خۆیەتی بە بەند تەشبیە بکرێ –لە هەندێ نوسخەدا «تەوقی تەمەع» نووسراوە کە زیاتریش لەگەڵ واتای بەیتەکەدا دەگونجێ– ئەمە حاڵی کابرای «ئەحوەلی تەفرەقە نەزەر»ەکەیە، با بزانین نالی چۆنە. نالی دەڵێ بولبولی من کە عاشقی گوڵە زمانی کراوەتەوە و شادی دەکات و گۆرانی دەڵێت. دیارە مەبەست لەو بولبولە دڵی خۆیەتی عیشقەکەش عیشقی خودایە کەوا خواپەرست و «عارفی وەحدەت ئاشنا» خەریکی ستایش و عیبادەتی ئەون وەک بولبول کە چەهچەهە بۆ گوڵ دەکات. بولبولەکەی عیشقی نالی لە چەهچەهە کردندا زمانی کراوەتەوە چونەک وەک تووتیەکە بەندی تەمەع لە ملی نەئالاوە...

نالی لە سەرچاوەی عیشق، ناوناوە، گەوهەری پەندی دەرهێناوە وەک کە لەم بەیتەدا دەڵێ:

گوڵ بەدەم بادی سەباوە پێکەنی بولبول فڕی
یەعنی عاشق لازمە دوور بێ لە یاری بێوەفا!

وەیاخود لەم بەیتەدا:

تا پێنەکەنێ گوڵ بە دەمی بادی سەباوە
نەمزانی شەوێ بولبولی بێچارە حەقی بوو

هەر لە سەرچاوەی عیشقەوە ئەم دیمەنە تەندروستیەشی هەڵێنجاوە:

دەستم کە لە صەد جێگە بە صەد وەعدە شکاوە
جەبری نیە ئەم کەسرە هەتا نەیخەمە ئەستۆ

لە هەندێ ئاڵقەی لێرە بە پێشەوەی ئەم نووسینەدا لایەنی دەرکەوتنی کۆمەڵایەتی لە هەڵبەستەکانی نالی ڕوون کراوەتەوە کە ئەویش دەبێ لێرەدا تێی بخوێندرێتەوە هەرچەند لزوم بە دووبارە کردنەوەشی نەبێ.

کورتەی قسە لە بارەی عیشقی نالی ئەوەیە کە ئەم عیشقە بە هەموو سەروبەرێکی ئەدبی نالیدا بڵاوبۆتەوە وەک ڕشتەی دەماران کە بە بەدەندا بڵاودەبێتەوە.

بە دوا عیشقدا ئایین ڕووپێوێکی بەرینی لە ناوەڕۆکی شیعری نالیدا گرتوە، بە گەلێک شێوەش جلوەی کردوە. ئەم هەڵبەستانە سەرلەبەریان بە ئایینەوە خەریکن بەشێکی زۆریشیان لە هەڵبەستە هەرە درێژەکانی نالی دەژمێرێن:

١- ئەی جاوە دەرسی حوسن.

٢- ئەحوەلی تەفرەقە نەزەر.

٣- مووی سپی کردم بە شووشتن.

٤- حەڵقەدەر گۆشی کەفی ڕەنگینی تۆیە.

٥- ئەی ساکینی ڕیاضی مەدینەی منەوەرە.

٦- ئەلا ئەی نەفسی بووم ئاسا.

٧- شتر بانە.

٨- لە جوملەی موعجیز ئەندەر موعجیز.

٩- لە چاوی ڕووتبارم.

١٠- ساقی وەرە مەیخانە.

١١- نەفەس بگرە.

١٢- ئەی تازە جەوان.

١٣- وەی کە ڕووزەردی مەدینە و...

جگە لەم قەصیدانە زۆر جێگەی هەڵبەستی عادەتی پەند وەیا عیشقیشدا نالی سەری لە ئایین خوار کردۆتەوە و خەیاڵەکەی بە دەوری چرای ئەودا، وەک پەروانە، خول خواردوو کردوە:

دونیا بە فیدای قەدی بکە و دامەنی بگرە
طوبی لمن اختار علی المال مالا
جۆشش و تاوە لە نێو دیدەی گریانمدا
چ تەنوورێکە لە تەندوورەیی توفانمدا
تۆ کە حوری وەرە نێو جەنەتی دیدەم چ دەکەی
لەم دڵەی پڕ شەڕە ڕو سینەیی سۆزانمدا
هودهودی دڵ حەبسی بەلقیسی سەبای دیوە یەقین
خۆی کە دامەنگیری شاهی ئاصەفی ثانی دەکا
ئەو کەسە تەحدیثی نیعمەت بێ مراد و مەطلەبی

میسلی نالی ئیمتثالی ئەمری یەزدانی دەکا
بەم کاسە لەسەر پەنجە دەڵێن نوری علی نور
ڕەخشانە لەمیشکاتی قەدەح دا وەکو مصباح
بنیانی کیبر و سەرکەشیا تاقی کیسرەووی
دانانی زوڵم و ڕووڕەشییە تەختی ئابنووس

سەرلەبەری بەیتەکانی: «لەکن ئەم جەوهەرە فەردە»، زاتەی ئایین.

بۆ تۆ کە بیکر و تازە وەکو حوری جەنەتی
قەیدی چیە عەجووزەی دونیا بدەم تەڵاق
بێسونەتی تەقبیلی دەمت عاطیلە ڕۆژووم
بێ حەضرەتی میحرابی برۆت باطیلە نوێژم

ئەمانە نموونەی بەیتی دینئامێزن لە سێیەکێکی پێشەوەی دیوانەکەی وەرگیراون، کە بێین بە دوا هەموو شوێن پەنجەیێکی دیندا بگەڕێین لە هەڵبەستەکانیدا، خەرمانێکی مناسبی لێ دەدۆزینەوە ئەم شەقڵەی دینی پێوە بێت. دیارە ئەو شیعرانەی کە ئارایشتی خۆیان لە زاراوە و مەوزوعاتی خوێندنی مزگەوت وەرگرتوە ئەویش دەخرێنەوە سەر خەرمانی شیعری سەر بە ئایین. گەلێک پەند و قسەی نەستەقیشی ڕاستەوخۆ لە ئەدەبیاتی دینەوە هەڵکولیون:

خالی نیە نالی دڵەکەت ساتێ لە هیجران
تاتاری وجودت نەپسێنێ «ملک الموت»

ئەم «ملک الموت»، بە زمان با هەڵدان دەکرێتە «ملی کەلموت - بە واتای ملی وەک مووت - ئەو ملەت کە وەک موو وایە» هەر خۆی «ملک الموت» دەشێ «ملک الموت وەیا ملک الموت» بێت. لە «ملک الموت»ەوە تێکەڵکێشەکەی «ملی کەلمووت» دەردەچێت.

هەر لە سەرچاوەی دینەوە نالی پەندیشی هەڵێنجاوە:

سەهم و نەصیبی ئەصلییە بەختی گیا هو گڵ نیە
تووتنە خەرجی سووتنە مۆدنە ماچی لەب دەکا
لەومی زەمان دەکەی کە بۆچ خواری و ڕاستی دەوێ
غافڵە دەستی ڕاستی خۆت خزمەتی دەستی چەپ دەکا

وەیاخود کە دەڵێ:

گەر ئاب و تابی جەنەتی و دۆزەخیت دەوێ
بنوارە ناوچەوانی بەشوش و برۆی عەبووس

وەیا:

نالی ئاسوودە نیە تووله نەمامی عومرت
بە نەفەس دێت و دەچێ ئەصلی لەسەر بایێکە

رێکەوتێکی سەیر لەوەدایە کە نالی لە بەیتێکی ئایینی و یەکێکی تری سەر بە ئاییندا دەسکارییەکی یەکجار شاعیرانە و دەستەڵاتدارانەی دوو وشەی بەیتەکانی کردوە دەشێ بۆی حیساب بکرێ بە نیشانەی پێشەوایی لە مەیدانی زمان و هونەردا. بەیتە ئایینیەکە ئەمەیە:

زەڕرە لە چاوی بۆتەیی صەڕڕافی کەففەدا
مەخفی نیە دیارە وەکو ڕۆژی نیمەڕە

وشەی «نیمەڕە» کورتە و گۆڕاوی وشەی «نیوەڕۆ»یە کە ئەویش کورتە وشەی نیوەڕۆژە. بەیتە سەر بە ئاینیێکەش ئەمەیە:

مەمخەرە هاویەی هەولی فیراق
دەستی من دامەنی توو ڕۆژی قیا

وشەی «قیا» کورتەی وشەی «قیام وەیا قیامەت»ە.
ئەم مامڵەتە لەگەڵ وشەدا بەرهەمی دەست ڕۆیشتنی لە ڕادەبەدەر و خۆ بە ئوستاد زانییە. حاجی قادریش لەم نیوە بەیتەدا مامڵەتێکی وەهای کردوە:

تەماعی گەورەیی بێ چەک نەکەن نەک

لە کتێبی «ابن الرومي: حەیاتە من شعرە»ی عەباس مەحمود عەقاددا دەبینی «ابن الرومي»ش بەهۆی لەخۆڕازیبوونەوە دەستوورێکی ڕێزمانی عەرەبی ملکەچ کردوە بۆ ئیجتیهادی خۆی لەوەی کە دەڵێ:
«دعوني و ايا ابا علی» «ابا» دەچێتە سەر ڕاناوی لکاو «ضمیر متصل» نەک ناو وەک لێرەدا شاعیر بە ئارەزووی خۆی بەکاریهێناوە: نموونەی تریش لەم بابەتە لە شیعری شاعیری دەستەڵاتدار‌دا هەیە، چەند دانەیێکیان لە کتێبەکەی «مع المتنبی»ی دانانی «طە حسین» دەخوێنێتەوە.
باسی ئایین لە ناوەڕۆکی شیعری نالیدا درێژەی زۆرە کە دیارە لێرەدا جێی نابێتەوە، ئەوەندە بەسە بڵێم چی لێرە بە پێشەوە -لە بەشەکانی پێشوو تردا- دەربارەی مەیلی نالی بۆ تصوف مەزهەبی «جبر» گوتراوە دێتەوە ناو حیسابی ئێرەکانەوە، هەرچەند لزوم بە دووبارە کردنەوەشی نەبێت.
بە دوا عیشق و ئاییندا دەماری تری ناوەڕۆک لە پەند و قسەی نەستەق و دروشمی کۆمەڵایەتی و

خۆهەڵدانەوە و خۆشکاندنەوەی صۆفیانە و ڕەندیی و شیعری بە ڕواڵەت کوردۆست، ئەمانە هەموویان بەشدار دەبن لە پێکهێنانی تابلۆی سەر جوملەی ناوەڕۆک لە شیعری نالیدا کە ئەگەر تاکەتاکەیان بە درێژیی باس بکەین بە درەنگەوە لێیان دەبینەوە تەنانەت نموونە هێنانەوەیان ڕووپێوێکی فرەوان دەگرێ لە قەوارەی ئەم نووسینەدا. ناوناوە بە پێی پێویستی ڕوون کردنەوە، ئەو نموونانەشی کراونەتەوە، هی تریش وەک ئەوان لە دیوانی نالیدا دەدیترێن و هەموو کەسێک تێیان دەگات کە ئیتر پێویست بەوە نەماوە چیتر پێیانەوە خەریک بم.

وێڕای ئەم شادەمار و وردەدەمارانەی ناوەڕۆک کە باسم کردن، یەکێکی تر هەیە دەشێ ئەویش بە شادەمار حیساب بکرێ. لە گەلێک جێگە و موناسەبەدا هەستێکی زۆر بەهێزی «خۆ بە کورد زانین» لە شیعری نالی گەرمایی دەداتەوە کە ئەگەر بخرێتەوە سەر کوردیی بوونی زمانی شیعرەکانی، ئەم هەستەش دەبێتەوە بە یەکێک لە کەرتە بنچیەکانی «ناوەڕۆک» نەک «ڕوخسار - شێواز - ڕواڵەت»ی شیعری نالی بەتایبەتی کە بێین تێبینی داخوازییە ئەدەبییە - سیاسییە - کۆمەڵایەتیەکانی ئەو سەردەمە بکەین کە نالی شیعری تێدا هەڵبەستوون بە درێژایی عومری دوور کەوتنەوەی لە سلێمانی. زمان بە عادەت دەخلی بەسەر ڕواڵەتەوە هەیە، بەڵام بە نیسبەت بوێژی کوردی ١٠٠ - ١٥٠ ساڵ بەر لە ئێستا، بە تایبەتی کە لە دەرەوەی کوردستانی بەسەر بردبێ و نانێکی لەو زمانە کوردییە وەرنەگرتبێ، دیارە زمانەکە دەبێتە مەبەس و ناوەڕۆک و هەست نەک قەپێلک و دەفر. لەگەلێک شوێنی دیوانەکەیدا خۆ بە کورد زانین دیمەنێکی بەرچاوی ناو هەڵبەستە، من لێرەدا مەودای دەلالەت لێ وەرگرتنیانم بە دەستەوە نیە، بۆیە دەیان دەمەوە بە پەرۆش و پێوە خەریک بوونی خوێنەران، بەڵام تاکە مصرەعی کۆتایی محاوەرەکەی نێوان خاکی و نالی تام و بۆنێکی بەهێزی کوردایەتی لێ وەردەگیرێ کەوا دەشێ حیسابێکی تایبەتی بۆ بکرێ، چ دووریش نابینم محاوەرەکە لەو سەردەمانەدا بووبێت کە قەصیدەی «تاقمی مومتازی شاهـ» و «تا فەلەک دەوری نەدا»ی تێدا هۆنرابێتەوە. وەک بزانم «خاکی» هەر لە دەوروبەری سلێمانی نالی دیوە کە ئەمە پتر جێ و کاتی محاوەرەکە نیشان دەدات لەوەی دیتنیان لە دەروەی کوردستانی عێراقیشدا بووبا:

موحەققەق مەشرەبی «نالی» لە شیعرا هەر وەکو «خاکی»
خەیاڵی کوردییە بەیتی سەراپا زولفی دوو تایە

گومان نیە لەوەدا مصرەعی دوەمی بەیتەکان هی نالین، هەم لەبەر تریسکانەوەی ئاکاری دارشتنی نالی یانەیان و هەم لەبەر هاتنی ناوی حەبیبە لە مصرەعی دوەمی ئەم بەیتەدا:

لە دونیا جەننەتی باقی تەلاری شاهییە ساقی
«حەبیبە» طورڕەیی طەوقی ملی شیرین و عەزرایە

دیارە خاکیش لە ڕووی ئەدەبەوە ناوی نالی پێش هی خۆی خستوە لەو مصرەعەی کە بووە بە نیوە بەیتی کۆتایی قەصیدەکە و ناوی هەردوویانی تێدایە.

چەند بە ناکامی و نیوەچڵی دەست لەم گوڵچنینەی گوڵزاری نالی هەڵدەگرم: «گەلێ قسەم لە دڵا بوو حیکایەتم مابوو» بەڵام صەد حەیف و مخابن، مەودای حیکایەتخوانی بە پایان گەییشت و تەڵەسماتی گەلێک قەڵای داخراو نەشکێنرا، گەوهەر و نهێنیەکی تێیاندا هەبێ بۆ قارەمانێکی تری تەڵسم شکێن بەجێهێڵرا، منیش هەر ئەوەم بۆ مایەوە، لە پایانی گەشتی ناو باخەکەی نالی، پڕ بە دڵ بڵێم:

دەسکێک گوڵ، دەسکێک نێرگز
مەرگی کورد و کوردستان نەبینم هەرگیز

× × ×

پەراوێز

١- ئەم دوو بەیتە بە چەند شکڵێکی تریش نووسراون.

٢- لە هەندێ نوسخە لە جیاتی «بە سەر چووم» نووسراوە «لە دەست چووم».

٣- وشەی هونەرکار لەبارترە بە واتای فنان من لێرەدا پەیڕەوی غەڵەتێکی مەشهوور دەکەم.

٤- لە قورئاندا ڕۆژ بە «ضیاء» و مانگیش بە «نور» تەشبیه کراوە.

٥- لێرەدا بەیتەکەم بە جۆرێک شکڵ نووس کرد کە لە دیوانەکەی مەولەویی بە سەرپەرشتی کردنی مامۆستا مەلا شێخ عەبدولکەریمی بیارەیی لە چاپ دراوە، لە خەڵقی ترم بیستوە بە شێوەیێکی جودا دەیخوێننەوە: لە جیاتی ڕوخسارێ، ڕوخسارەش دەڵێن و لە شوێنی ویش، لێش دەخوێننەوە. جودایی تری غەیری ئەمانەش هەیە.

٦- ئەم بەیتەم شکڵ نووس کرد لەبەر دیوانی نالی کە لە ١٩٧٤ لە چاپخانەی کوردستان لە هەولێر چاپ کراوە. دیتوومە بە جۆری تر نووسراوە بەڵام پێی ناوێ بە دوای کەوین.

٧- ئەم بەیەتە لە چاپکراوەکەی عەلی موقبیلدا «ئایا مەجالی هاتنە» نووسراوە، لە چاپکراوەکانی چاپی کوردستانی هەولێریشدا هەروەها چاپ کراوە بەڵام لە نوسخەی تردا بەم شێوەیەیە کە من نووسیومە.

× × ×